

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul II

1991

4 (8)

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ШТИИЦА»

Оказывает организациям и частным лицам услуги в выпуске научных, научно-популярных справочных и других работ на заказных началах или за счет средств автора.

Издательство также принимает заказы на публикацию рекламных объявлений на румынском, русском, английском и других языках в своих журналах и книгах. Книги и журналы издательства «Штиица» распространяются не только в нашей стране, но и в десятках зарубежных государств.

За справками обращаться по адресу:

73-96-16.

277028, Кишинев, ул. Академией, 3. Тел.

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

4(8) 1991

octombrie—decembrie

Revistă științifică

Fondată în 1990

Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

CHIȘINAU «ȘTIINȚA» КИШИНЕВ, 1991

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ion A. Țurcanu, candidat în istorie, redactor-șef,
Demir M. Dragnev, candidat în istorie, redactor-șef adjunct,
Valeriu M. Opinca, candidat în istorie, secretar responsabil,
Valentin A. Dergaciov, doctor în istorie,
Andrei I. Eșanu, candidat în istorie,
Ion I. Jarcuțchi, candidat în istorie,
Anatol M. Petrencu, candidat în istorie,
Artiom M. Lazarev, academician,
Pavel V. Sovetov, membru-corespondent al A.Ș. a R.M.,
Chiril V. Stratievschi, membru-corespondent al A.Ș. a R.M.,
Ion Gr. Șișcanu, candidat în istorie,
Anatol M. Țaran, candidat în istorie,
Vladimir I. Țaranov, membru-corespondent al A.Ș. a R.M.,
Vitalie E. Varatic, candidat în istorie

Articolele se publică în redacția autorilor

STUDII ИССЛЕДОВАНИЯ

Alexandru I. Babii

IDEOLOGIA ILUMINISMULUI ÎN MOLDOVA (ANALIZĂ CRITICĂ)

După terminarea celui de al doilea război mondial în țara noastră s-au desfășurat cercetări ample în domeniul istoriei gândirii filozofice și social-politice ruse. Din păcate, cultul personalității care continua să persiste în primul deceniu postbelic și-a pus amprenta sa asupra rezultatelor acestor cercetări. Sub influența «indicațiilor înțelepte» ale lui Stalin și Jdanov, în istoriografia filozofiei ruse au pătruns motive șovine de mare putere, de orgoliu național și de un patriotism de prost gust.

Exemplul Rusiei l-au urmat alte republici unionale, precum și unele țări socialiste. A luat proporții tendința de a prezenta diferite popoare ca fiind foarte vechi și posedând o bogată cultură, făcând abstracție de înapoierea lor tehnico-economică și culturală în trecut.

Tendința în cauză n-a ocolit nici problema iluminismului în cultura popoarelor Uniunii Sovietice. Din considerații de prestigiu, neștiințifice au fost declarați iluminiști mulți oameni ai culturii, care în sens istorico-filozofic strict n-au nimic comun cu iluminismul real.

Menționăm de asemenea faptul că studierea ideologiei iluministe în cultura popoarelor Uniunii R.S.S. se confruntă cu o serie de dificultăți de ordin teoretic, metodologic. Este larg răspândită părerea, conform căreia în literatura noastră științifică, chipurile, s-a statornicit o concepție clasică a iluminismului vest-european, iar unele divergențe radicale se referă doar la cultura acelor popoare, la care iluminismul, în dezvoltarea lui, n-a căpătat niște forme clasice. Părerea este greșită în primul rând din cauza că noi avem pînă acum doar o reprezentare aproximativă despre modelul clasic al iluminismului vest-european și, deci, nu avem cu ce compara fenomenele proprii ale gândirii iluministe. Or, necesitatea comparațiilor de acest fel este cît se poate de evidentă. De aici rezultă următorul imperativ: nu există o altă metodă de a analiza gândirea iluministă a popoarelor din țara noastră în afara analizei ei în comparație cu iluminismul clasic vest-european, mai ales cu cel francez, care constituie tipul cel mai dezvoltat al acestuia. Numai iluminismul francez poate fi un punct de plecare în cercetarea tuturor celorlalte forme ale iluminismului.

Se mai bucură de o largă circulație o altă părere greșită: iluminismul este un sinonim al oricărei ideologii antifeudale, antimedievale, prin urmare, al ideologiei burgheze timpurii. Potrivit unei concepții și mai bizare, iluminiști sînt toți acei, care se stăruie să înlăture neajunsurile societății feudale pe calea difuzării cunoștințelor, a ideilor de bine și de echitate. Nu au dreptate nici acei care pun semnul identității între iluminism și antifeudalism.

Părerile greșite trebuiesc înlocuite cu altele, juste. În realitate, iluminismul, privit ca o ideologie, ca o concepție despre lume și viață, îl exprimă nu un oarecare principiu, ori două, ci o totalitate de principii. Cele trei părți fundamentale ale oricărui iluminism, formulate de Lenin, caracterizează doar principalul în programul social-politic al

iluminiștilor și articolul său *La ce moștenire renunțăm?* conține o remarcă specială privind acest lucru.

Pentru a ne dumeri, ce este iluminismul, ne adresăm la modelul francez. Cele mai însemnate principii ale iluminismului sînt:

1. Iluminismul prezintă un fenomen nu cronologic (în Europa de Vest, bunăoară, în perioada istorică de la Locke și pînă la Kant), ci stadial; el există acolo și atunci, unde și cînd cutare sau cutare țări parcurg în procesul dezvoltării lor un stadiu analogic cu acela, pe care l-au parcurs statele vest-europene în sec. al XVIII-lea în deceniile care au precedat Marea Revoluție Franceză.

2. Nu poate fi apreciată drept iluministă orice ideologie, care după conținutul său este antifeudală, burgheză. Pentru ca să ia naștere un iluminism matur, nu e destul ca să se consolideze societatea capitalistă; e nevoie de o criză adîncă a societății medievale, a feudalismului în ansamblu, de apariția unor forțe sociale în stare să formuleze o alternativă raporturilor medievale vizînd nu oarecare probleme de ordin particular. Un iluminism matur prezintă o negare radicală, totală a societății medievale, feudale. Nu orice burghez este iluminist. Iluminismul este în mod obiectiv o **ideologie burgheză**; dar după forma sa el este o formă idealizată a conștiinței sociale, o ideologie ce se situează deasupra claselor sociale, fiind orientată spre a exprima idealuri general-umane.

3. Pînă acum nu este clarificată întrebarea privind esența filozofiei iluministe. Se propagă intens opinia, cum că aceasta ar fi o noțiune condițională, în cadrul căreia sînt unite diferite concepții. De fapt, însă, e vorba de ceva **unitar**; filozofia iluministă e strîns legată de politică, morală, jurisprudență, de practica vieții sociale. Anume aceste părți nefilozofice determină esența filozofiei iluminismului. Ea mai este și **antropocentristă**. În metafizica clasică din sec. al XVII-lea centrul de greutate se află în ontologie și naturfilozofie; obiect al investigațiilor științifice constituiau problemele divinității, cosmosului, naturii fizice, ale substanței ș. a. Iluminiștii au strămutat centrul de greutate la problematica omului. Natura și cosmosul, afirmau ei, pot servi doar drept o bază pentru studierea omului.

Filozofia iluministă clasică prezintă o negare totală a principiilor teologiei și scolasticii, precum și a metafizicii sec. al XVII-lea, a metafizicii în genere. Putem vorbi de niște trăsături specifice ale filozofiei iluministe în domeniul teoriei cunoașterii, filozofiei istoriei, eticii, esteticii etc. Filozofia iluminismului este o varietate specifică a filozofiei universale (neacademice)¹.

Reieșind din cele expuse mai sus, putem pune următoarea întrebare: s-a constituit oare la toate popoarele Uniunii R.S.S. în perioada de pînă la revoluția din Octombrie 1917 ideologia iluministă ca un curent aparte și în ce forme s-a manifestat ea? Răspunsul la întrebarea pusă, afirmă V. Pustarnacov, ne obligă să recunoaștem următoarele: iluminismul matur a existat numai la unele popoare ale Rusiei: la ruși, ucraineni, armeni, georgieni, tătari. La celelalte popoare acest curent ideatic a apărut în niște forme inițiale, nemature din cauză că ele n-au parcurs stadiul dezvoltării social-economic asemănător celui parcurs de Franța în sec. al XVIII-lea, ori de Rusia în anii 40—60 ai sec. al XIX-lea. Factorul «local» determina nivelul dezvoltării ideologiei, gradul maturității ei. Concomitent, apariția acestei ideologii a fost de asemenea un rezultat al rezolvării contradicțiilor dintre conștiința națională a unui oarecare popor și practica popoarelor mai dezvoltate. Iată de ce, bunăoară, gîndirea iluministă timpurie a popoarelor din Asia Centrală de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul celui al XX-lea era mai dezvoltată decît baza economică a societăților din această regiune².

V. Pustarnacov este ferm convins că epoca iluminismului clasic în Rusia Centrală cuprinde anii 40—60 ai sec. al XIX-lea, fiind reflectată

mai ales de operele lui N. Cernîșevski și adepții lui de idei. Cea de a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și primele trei decenii ale sec. al XIX-lea constituie epoca unui sincretism renașcentist-baroc; pe atunci iluminismul încă nu s-a constituit ca un torent al gândirii de sine stătătoare, iar curentele iluministe locale se aflau sub influența iluminismului vest-european. La popoarele Rusiei, afară de ruși, ucraineni, armeni, georgieni și tătari, «epocile iluminismului», dacă ele au și reușit în genere să apară, pot fi localizate în cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea—începutul celui al XX-lea. Cei mai de văză reprezentanți ai iluminismului la aceste popoare au fost M. Antonovici, I. Ceavceavadze, A. Țereteli, A. Cunanbaiev, C. Hetagurov, G. Tucai ș. a.³.

În afirmațiile lui V. Pustarnacov pot fi ușor observate unele scăpări esențiale. Nedispunînd de materialul științific necesar, el nu i-a inclus în rîndul popoarelor, la care a existat iluminismul matur, pe moldoveni, care făceau parte din componența Rusiei țariste. Dar moldovenii, spre deosebire de multe alte minorități naționale ale Rusiei, nu constituiau un popor aparte (ca estonienii, ori armenii, bunăoară), ci erau o parte componentă a poporului român, care popula teritoriile Moldovei de peste Prut, Munteniei, Olteniei, Transilvaniei și poseda o bogată cultură spirituală. Din punct de vedere cultural, locuitorii acestor teritorii se influențau reciproc, din care cauză este inutil de a studia cutare sau cutare fenomen de ordin cultural la moldovenii din Basarabia și teritoriile spre răsărit de Nistru fără legătura acestuia cu fenomenele similare la românii din alte părți.

În deplin acord cu acest fapt, iluminismul la moldoveni este studiat atît în U.R.S.S., cît și în Republica România. Numai în ultimele trei decenii au văzut lumina zilei multe publicații corespunzătoare. Printre publicațiile sovietice, de altfel, cam puține la număr, menționăm capitolul «Iluminismul» din monografia colectivă «Din istoria gândirii social-politice și filozofice în Moldova»,⁴ precum și articolul «Iluminismul în Moldova»,⁵ ambele scrise de V. Smelîh. Cu mult mai multe publicații au apărut în România, dar vom analiza doar o parte din ele — capitolele «Iluminismul» și «Raționalismul și romantismul pașoptist. Concepția democrat-revoluționară» din vol. I al «Istoriei filozofiei românești»⁶, semnată de A. Dușu, R. Pantazi, E. Gheran—Mewes și I. Lungu.

Primul lucru care se cere lămurit în legătură cu studierea problemei în cauză se referă la începuturile iluminismului la români (inclusiv moldoveni). După părerea savanților din diferite țări, apariția iluminismului, la fel ca și a oricărui alt curent ideatic, a fost precedată de unele manifestări progresiste de ordin cultural. V. Pustarnacov afirmă pe bună dreptate, că în Rusia, ca și în Europa de Vest, prima și cea mai timpurie formă a ideologiei iluministe, mai bine zis, **anteiluministe**, constituie **umanismul de tip renașcentist**. Acesta din urmă include antropocentrismul, apărarea principiului individualității, demnității, libertății, precum și caracterului activ al personalității, un antiascetism bine pronunțat, apologia vieții pămîntești, a plăcerilor ei, toate acestea fiind orientate împotriva principiilor medievale teocentriste. Umanismul renașcentist își manifesta treptat tendințe anticlericale, idei ale liberei cugetări. În persoana umaniștilor avem de a face cu niște critici dîrzi ale formelor medievale, scolastice de filozofare. Antropocentrismul renașcentist în domeniul filozofiei a strămutat centrul de greutate de la problemele ontologiei, existenței, naturii exterioare, precum și a logicii, la natura omului, mai ales la corpul lui. În domeniul filozofiei social-politice umaniștii se pronunțau împotriva tiraniei, propagau concepția unor conducători umani, criticau principiul stărilor sociale și cereau ca oamenii să fie apreciați nu după originea lor, ci după calitățile personale, talentul și cunoștințele lor, ei împărtășeau o concepție nouă privind rolul muncii, activitatea de producție a oamenilor, meșteșugurile și comerțul. Fără doar și poate, ar fi inutil să căutăm în

cadru gîndirii popoarelor noastre un renaşcentism «pur», nişte reprezentanţi «puri» ai lui. Toţi umaniştii de tip renaşcentist au fost gînditori sincretici.

Prezenţa unei etape anteiluministe în istoria culturii noastre o recunoaştem şi savanţii români. Esenţa acestei etape, afirmă ei, este acelaşi umanism, la stimularea căruia şi-a adus prinosul cuvenit principala forţă spirituală a neamului nostru. Căutînd să-şi menţină autoritatea, biserica ortodoxă a conlucrat la dezvoltarea culturii în limba vorbită şi nu a stăvilit iniţiativa cărturarilor laici, care se afirma la sfîrşitul sec. al XVII-lea. În cadrul umanismului apar tendinţe noi (ele se vor dezvolta ulterior în iluminism), care la începutul sec. al XVIII-lea se definesc în două domenii de activitate cu ample perspective. Primul domeniu cuprinde istoriografia naţională, cel de al doilea domeniu — cărţile de înţelepciune. Monumente nepieritoare ce ţin de primul domeniu sînt, bunăoară, splendidul *letopiseţ* al lui Ion Neculce, precum şi *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* de Dimitrie Cantemir; de al doilea domeniu ţin *Tratatul despre raţiunea dominantă*, tradus de Nicolae Milescu, şi *Divanul* lui Dimitrie Cantemir. Aceste lucrări (deşi ultimele două au apărut la sfîrşitul sec. al XVII-lea) îi apropie pe vestiţii cărturari moldoveni de iluminismul timpuriu⁸.

Intr-adevăr, la cei trei iluştri reprezentanţi ai culturii moldovenesti găsim o sumedenie de idei ce ţin de umanismul renaşcentist. Esenţa mentalităţii lor constituie antropocentrismul; ei toţi apără principiul individualităţii, demnităţii omeneşti, luptă pentru eliberarea Moldovei de sub asuprirea turcească, se distanţează de regulile vieţii monahale (mai ales, D. Cantemir), de superstiţiile religioase, osîndesc tirania, viciile clerului, cer ca oamenii să fie apreciaţi după capacităţile şi meritele lor, ştiu să preţuiască munca productivă, rolul meşteşugurilor şi comerţului în prosperitatea economică a statelor, valoarea ştiinţei. Operele lui N. Milescu şi D. Cantemir includ puternice elemente de baroc.

Ce-i drept, fiecare din ei mai împărtăşea şi multe idei perimate: plătea tribut mentalităţii medievale, nega necesitatea eliberării ţăranilor, osîndea răscoalele ţărăneşti, susţinea oligarhia boierească, domnitorii buni şi drepti («matca fără ac»). N. Milescu şi D. Cantemir acordau o atenţie deosebită problemelor ontologiei, existenţei, naturfilozofiei, ce şi-a găsit o expresie adecvată în operele lor *Aritmologia*, *Cartea ieroglică*, *Compendium universae logices institutionis* şi *Sacro sanctae scientiae indempingibiliis imago*. Aşadar, sincretismul concepţiilor reprezentanţilor anteiluminismului moldovenesc nu mai poate fi pus la îndoială.

Cam aceleaşi trăsături ale iluminismului timpuriu pot fi menţionate la românii din Ţara Românească şi Transilvania.

Întrebarea următoare poate fi formulată astfel: cînd apare în Rusia şi Moldova iluminismul ca un curent aparte? Răspunsul îl găsim în publicaţiile autorilor sovietici şi români. V. Pustarnacov datează apariţia iluminismului în cultura popoarelor Rusiei cu cea de a doua jumătate a sec. al XVIII-lea⁹. V. Smeliş afirmă că ideile iluminismului vest-european au pătruns în Moldova în ultimul sfert al sec. al XVIII-lea prin intermediul şcolii greceşti¹⁰. Autorii români sînt dispuşi să localizeze apariţia acestui curent la începutul deceniului 8 al sec. al XVIII-lea¹¹. E greu de observat nişte divergenţe esenţiale dintre aceste opinii, ele de fapt coincid.

Cu mult mai greu poate fi apreciat *caracterul* acestui iluminism. V. Pustarnacov, după cum am menţionat mai sus, este dispus să trateze iluminismul apărut în Rusia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea drept un tip sincretic renaşcentist-reformaţionist-iluminist. La gînditorii ce ţin de acest tip de iluminism, crede el, unele idei iluministe mature se îmbină cu nişte concepţii învechite, medievale¹². V. Smeliş se mulţumeşte să declare că filozofia iluministă şi raţionalistă occidentală, pătrunzînd

în Moldova, a contribuit de la bun început la abandonarea în anumite limite a dogmelor teologice, precum și la apropierea de raționalism și de materialismul științific-naturalist¹³. Mai categoric se exprimă savanții români. Școala ardeleană, declară ei, de la bun început vehiculează norme de comportare preluate de la iluminiștii europeni. Ucenicii acestei școli adoptă concepte moderne: progres, fericire, activitate creatoare a omului rațional¹⁴. Spre deosebire de Transilvania, unde se răspîndea un iluminism de tip volfian, generația de protagoniști ai luminilor în Țara Românească și Moldova era de origină modestă¹⁵.

N-ar fi cazul să declarăm unele din aceste aprecieri ca fiind drepte ori greșite. Aprecierea lui V. Pustarnacov pare a fi justă cînd este vorba de acel iluminism care a existat în Rusia de pînă la anii 40 ai sec. al XIX-lea. Dar ea nu poate fi aplicată la caracteristica iluminismului moldovenesc, care, în ciuda tuturor neajunsurilor sale, a fost într-o măsură mai mare ori mai mică influențat de cel transilvănean.

Intrucît orice fenomen își are nu numai începutul, dar și sfîrșitul său, se pune întrebarea, cam cît timp a existat iluminismul matur și cum a evoluat el la cutare sau cutare popor, ținînd minte că el putea fi și revoluționar, și pașnic. La ruși, după cum știm din afirmațiile lui V. Pustarnacov, iluminismul matur s-a manifestat în anii 40—60 ai secolului trecut, fiind reprezentat de Belinski, Herzen, Cernîșevski, Dobroliubov, Pisarev și purtînd o puternică amprentă revoluționară. Concomitent, în anii 60 apare un tip nou de activist, reprezentat de Scaldin. Acesta din urmă, fiind un democrat burghez mai mult ori mai puțin «pur» și cîtuși de puțin iluminist tipic, a abordat niște idei care după conținutul lor într-o anumită măsură coincideau cu iluminismul¹⁶. La cîteva popoare — ucraineni, armeni, georgieni, tătari — iluminismul matur a existat un timp mai îndelungat, și anume în cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul celui al XX-lea. Printre exponenții acestui iluminism se află și acei care constituie un tip de tranziție de la iluminism la un socialism utopic, nemarxist și la marxism (I. Franco, N. Narimanov)¹⁷.

În țările române iluminismul matur cuprinde de asemenea o perioadă istorică bine definită. După părerea cercetătorilor români, epoca luminilor în Transilvania și Țara Românească ține aproape șase decenii: ultimele trei decenii ale sec. al XVIII-lea și primele trei decenii ale sec. al XIX-lea. Cei mai vestiți reprezentanți ai acestui curent sînt Gheorghe Șincai, Petru Maior, Samuil Micu, Eufrosin Poteca, Gheorghe Lazăr, Dinicu Golescu¹⁸. Printre iluminiștii din Moldova sînt menționați Iacov Putneanu, Vartolomei Măzăreanu, Iordache Dărmănescu, Iacov Stamate, Amfilohie Hotiniul, Veniamin Costache, Ionică Tautu și Gheorghe Asachi¹⁹.

Părerea autorilor români cere unele rectificări. Dacă în țările române, după cum afirmă ei înșiși, iluminismul a evoluat în sec. al XIX-lea parțial spre un socialism utopic, nemarxist, iar exponenți de vază ai acestui curent au fost Nicolae Bălcescu și Alecu Russo, atunci iluminismul matur în aceste țări trebuie să cuprindă în sec. al XIX-lea cel puțin primele cinci decenii. Numărul iluminiștilor moldoveni din perioada istorică respectivă nu este nici pe departe complet.

Unele trăsături specifice are existența în timp a iluminismului matur în Moldova, care fără doar și poate a fost și el influențat de curentul similar din alte două țări române. Declarînd mai întîi că ideile iluminismului pătrund în Moldova în ultimul sfert al sec. al XVIII-lea, pentru a căpăta amploare în prima jumătate a sec. al XIX-lea, V. Smelîh menționează caracterul strict nobiliar al acestui curent și-i enumără pe protagoniștii lui mai însemnați: Andronache Donici, Constantin Stamate, Costache Negruzzi și Alexandru Hâjdeu²⁰. În 1977 ea îi mai include în numărul iluminiștilor moldoveni pe Alecu Russo și pe

tinăru Vasile Alecsandri ca exponenți ai aripei revoluționare a iluminismului²¹.

În ambele lucrări este subliniată deseori influența binefăcătoare exercitată asupra Moldovei atât de iluminiștii occidentali, cât și de cei ruși.

Opiniile lui V. Smeliș cer și ele unele rectificări. Dumneaei, nu se știe din ce motive, n-a inclus în numărul iluminiștilor maturi pe Iacov Putneanu, Vartolomei Măzăreanu, Iordache Dărmănescu, Iacov Stamate, Amfilohie Hotiniul, Veniamin Costache. Același lucru se poate spune și despre cunoscuții scriitori de la începutul sec. al XX-lea Alexei Mateevici și Tudose Roman. Așa stînd lucrurile, iluminismul în Moldova (inclusiv Basarabia) cuprinde sfîrșitul sec. al XVIII-lea, prima jumătate a sec. al XIX-lea și începutul celui al XX-lea.

Analiza problemei în cauză ar fi incompletă fără constatarea provenienței sociale a protagoniștilor iluminismului matur. În această privință situația diferă de la popor la popor. În Rusia centrală, bunăoară, aproape toți exponenții anteiluminismului au fost exclusiv dvorenii; în anii 40—60 ai sec. al XIX-lea ei au cedat într-o mare măsură locul intelectualilor proveniți din alte clase și pătri sociale.

Cercetătorii români sînt dispuși să evidențieze existența a două generații de protagoniști ai luminilor în țările române. După părerea lor, prima generație include pe reprezentanții clerului și ai boierimii reformatoare, iar cea de a doua generație — pe boierii patrioți și profesorii de la școlile naționale (în Transilvania), pe cugetătorii care aparțin diferitor medii sociale (Țara Românească și Moldova)²².

V. Smeliș împărtășește părerea, conform căreia protagoniști ai întregului curent iluminist în Moldova au fost numai reprezentanții boierimii (mici, mijlocii și mari)²³ și care, după cum vedem, cere unele corective.

O analiză cît de cît serioasă a iluminismului în Moldova este imposibilă fără dezvăluirea condițiilor istorice concrete care favorizează răspîndirea acestui curent și care îi imprimă anumite trăsături specifice. În legătură cu aceasta ar fi cazul să ne solidarizăm de la bun început cu cele spuse de V. Pustarnacov privind condițiile în cauză. E vorba de un nivel înalt de dezvoltare a modului de producție capitalist, de o criză adîncă a feudalismului în ansamblu, de apariția forțelor sociale în stare să formuleze o alternativă societății medievale, feudale, de o negare totală a societății anteburgheze, de formarea unei ideologii iluministe mature. Asemenea elemente de ordin obiectiv și subiectiv — s-au constituit definitiv în Rusia centrală în anii 40—60 ai sec. al XIX-lea, iar la alte popoare dezvoltate ale imperiului (ucraineni, armeni, georgieni, tătari) — în cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul celui al XX-lea²⁴.

Cum se prezenta din acest punct de vedere Moldova în perioada istorică cuprinsă între sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui al XX-lea? Spre deosebire de Rusia centrală, Ucraina și alte regiuni ale imperiului, unde iobăgia s-a menținut pînă la reforma agrară din 1861, în Moldova ea a fost desființată (pentru vecini și lăturași) în 1749 de către domnitorul C. Mavrocordat. După 1749 au rămas iobagi nu numai țiganii, dar și toți ceilalți țărani (eliberați) continuau să suporte jugul exploatarei feudale. Totuși, după reforma din 1749 în țară apar primele elemente ale relațiilor de producție capitaliste, începe acumularea inițială a capitalului și crește numărul reprezentanților noilor clase sociale. Ce-i drept, acest proces decurgea foarte încet din cauza jugului turcesc.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea sistemul feudal intră într-o criză iremediabilă atât în Basarabia, cât și în Moldova de peste Prut (după 1859 — România). După reforma agrară în Basarabia (după 1864 și în România) se dezvoltă, ba chiar și mai intens decît în alte re-

giuni ale imperiului, relațiile de producție burgheze, mai ales în domeniul gospodăriei sătești. Dar și acum dezvoltarea relațiilor capitaliste avea de înfruntat puternicele vestigii ale orînduirii sociale precedente. O piedică serioasă în calea progresului cultural al moldovenilor, precum și al altor comunități etnice din regiune, constituia asprul jug național și politic. Pe la mijlocul sec. al XIX-lea aici erau foarte slabe forțele sociale în stare să fie o alternativă societății feudale, așa forțe au apărut abia la începutul secolului următor.

Reieșind din toate acestea, se cer clarificate atît modalitățile apariției ideologiei iluministe în Moldova, cît și trăsăturile ei specifice. V. Smeliș, stăruindu-se să soluționeze problema în cauză, afirmă în capitolul «Iluminismul» următoarele. Filozofia iluministă și raționalistă occidentală, pătrunzînd în Moldova, a contribuit la abandonarea în anumite limite a dogmelor teologice, precum și la apropierea de raționalismul și de materialismul științific-naturalist. Principalul izvor al ideologiei cugetătorilor noștri era, în primul rînd, însăși realitatea social-economică din Moldova. Ca și în Rusia, iluminismul reprezenta aici un curent antifeudal, anti-iobăgîst. În mod obiectiv, iluminiștii erau purtători de cuvînt ai burgheziei în perioada, cînd aceasta a apărut pe arena luptei politice. Ei vorbeau în numele întregului popor, luptau pentru binele poporului, promoveau principiile prosperității generale. Caracteristica dată de Lenin iluminismului în genere este valabilă și pentru iluminiștii din Moldova, care în diferite perioade ale sec. al XIX-lea se deosebeau printr-un diferit grad de maturitate, fapt, determinat de poziția lor de clasă. Iluminiștii Moldovei criticau doar viciile societății feudale²⁶.

O concepție mai amplă a iluminismului în Moldova conține articolul «Iluminismul în Moldova». Iluminismul, citim aici, constituie o epocă însemnată a istoriei poporului moldovenesc, precum și a culturii lui. Formarea acestui curent ideatic a fost determinată de marile evenimente care au adus schimbări esențiale în destinele poporului moldovenesc: victoriile strălucite repurtate de Rusia în cîteva războaie cu Turcia în cea de a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, alipirea (în 1791) la Rusia a teritoriului de-a lungul malului stîng al Nistrului inferior, iar în 1812 — a Basarabiei. Aici dominau relațiile feudal-iobăgîste, din care cauză problema țărănească era problema socială numărul unu. Asupra iluminismului în Moldova exercita o influență binefăcătoare gîndirea social-politică progresistă și mișcarea revoluționară din Rusia, din țările române și din Europa de Vest. Iluminismul basarabean era o parte componentă a iluminismului din Rusia. Cei mai de vază reprezentanți ai lui au fost descendenți din familii de boieri mici și mijlocii, din care cauză iluminismul timpuriu din Moldova a căpătat un caracter moderat. Oamenii cu dispoziții progresiste din Basarabia și din principatele dunărene, bazîndu-se pe cuceririle științei și culturii ruse și vest-europene, luptau pentru desființarea iobăgiei, pentru luminarea poporului, pentru dezvoltarea culturii și a științei²⁷.

După cum vedem, capitolul și articolul lui V. Smeliș într-o mare măsură se contrazic reciproc, multe afirmații de ale ei sînt inconsistente din punct de vedere științific. Astfel, în prima lucrare se afirmă că ideologia iluministă și raționalistă a pătruns în Moldova din Occident, fiind condiționată în primul rînd de realitatea social-economică din țară. În cea de a doua lucrare apariția iluminismului în Moldova este prezentată ca fiind condiționată de victoriile armatelor ruse în războaiele ruso-turce, de alipirea la Rusia a pămînturilor moldave de la răsărit de Nistru și dintre Nistru și Prut, de relațiile feudal-iobăgîste, de influența gîndirii progresiste din Rusia, Țara Românească, Transilvania și Europa de Vest. Din totalitatea factorilor enumerați se cere eliminat factorul politic (războaiele ruso-turce și alipirea părții răsăritene a Moldovei la Rusia) ca fiind inconsistent și respinsă teza despre pătrunde-

rea iluminismului exclusiv din Occident. Lenin, după cum a demonstrat în mod convingător V. Pustarnacov, a caracterizat nu iluminismul în genere, ci doar esența programului social-politic al iluminiștilor; prin urmare, caracteristica în cauză nu poate fi valabilă nici pentru iluminismul din Moldova.

Nu poate fi acceptată de asemenea părerea cum că pînă la reforma agrară din 1861 în Moldova domina iobăgia. Țăranii moldoveni care constituiau grosul populației satești, după cum știm, au devenit liberi pe la mijlocul sec. al XVIII-lea și numai Țiganii (ei erau, de altfel, puțini la număr) — în anul 1861.

Nu corespunde adevărului nici afirmația potrivit căreia iluminismul din Moldova a fost o parte componentă a iluminismului rus. Vom invoca doar faptul că primul prezintă o varietate a iluminismului român și, ca atare, nu este sincron cu iluminismul rus. E vorba de două diferite tipuri de iluminism. Prezentarea iluminismului moldovenesc drept o parte componentă a iluminismului rus constituie un exemplu tipic al aceluși servilism «ideologic» care domina în Moldova și în alte republici unionale și care se stăruia din răspuțeri să demonstreze «ascămănarea», dacă nu chiar și identitatea, oricăror fenomene de ordin cultural din difertie republici-surori ale uriașului stat sovietic.

Stîrnește nedumerire atestarea iluminismului din Moldova primei jumătăți a sec. al XIX-lea drept un iluminism timpuriu, avînd în vedere faptul că V. Smelîh nu recunoaște existența aici a unui iluminism matur, la începutul sec. al XX-lea, bunăoară.

În același timp cere a fi examinată în mod serios concluzia lui V. Smelîh, potrivit căreia iluminismul moldovenesc din prima jumătate a sec. al XIX-lea a fost un iluminism moderat, în primul rînd, din motivul că cerințele iluminiștilor (proveniți din familii de boieri mici și mijlocii) erau moderate și că ei se pronunțau împotriva revoluției. Dar ea înseși recunoaște că în anii 40 s-a format aripa democrat-revoluționară a iluminismului în Moldova, exponenții ei (A. Russo, V. Alecsandri) chemau poporul la revoluție. Dar nici Ionică Tautu (anii 20) nu poate fi exclus din rîndurile revoluționarilor. Așadar, declarînd iluminismul moldovenesc din prima jumătate a sec. al XIX-lea drept un iluminism moderat, dumneai poate îi avea în vedere numai pe cei cinci iluminiști (Gh. Asachi, A. Donici, C. Stamate, C. Negruzzi, A. Hâjdeu). Deci, nu tot iluminismul nostru din perioada istorică respectivă a fost moderat.

La cele expuse mai sus putem adăuga următoarele. Numărul iluminiștilor moderați este de fapt mai mic. V. Smelîh niciodată n-a explicat din ce cauză l-a inclus în numărul iluminiștilor pe fabulistul A. Donici, care, după cum știu prea bine toți oamenii familiarizați cu opera lui, n-are nimic comun cu iluminismul ca atare. În istoria filozofiei ruse, bunăoară, fabulistul I. Crîlov nu este inclus nici ca cugetător, nici ca iluminist.

Neajunsurile opiniilor lui V. Smelîh devin și mai clare, dacă vom compara publicațiile ei cu cele scrise de autorii români. Aceștea din urmă afirmă pe bună dreptate, că pătrunderea ideologiei iluministe în țările române a intensificat activitatea intelectuală. Alături de studiul logicii a căpătat drept de cetățenie speculația metafizică. Gînditorii români au făcut pași decisivi în direcția cunoașterii științifice a lumii, mulți dintre ei ori au fost de la început, ori au devenit treptat savanți-naturaliști. Filozofia a devenit un domeniu autonom de activitate. Spre deosebire de Europa de Vest, gîndirea iluministă de aici n-a respins moștenirea culturală a trecutului. Ca și în alte state apăsate de dominația absolutistă, aici înflorea pasiunea politică — polemica istoriografică și culturală, se bucura de mare trecere problematica socială²⁸.

În legătură cu aceasta apar ultimele întrebări: pe cît de întemeiată

este caracterizarea opiniilor celor patru iluminiști moldoveni drept iluminiști moderați? A existat oare un iluminism moldovenesc **sui generis**, despre care scrie V. Smeliș? Răspunsul la penultima întrebare ne face să constatăm de la bun început următoarele: în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Moldova de dincolo de Prut, precum și în Basarabia, modul de producție capitalist abia făcea primele vârstare, măcar că modul de producție feudal a intrat într-adevăr într-o criză adâncă, aici încă n-au apărut forțele sociale în stare să constituie o alternativă societății feudale, nu s-a format o ideologie iluministă matură. Toți iluminiștii, afară de A. Russo și V. Alecsandri, criticau doar viciile societății feudale, doreau schimbarea acestora pe calea propagării culturii. În linii mari ei **nu erau iluminiști moderați** din cauza invocată de V. Smeliș. De această constatare e legat răspunsul la ultima întrebare. De fapt, n-a existat în realitatea obiectivă un iluminism moldovenesc, după cum n-a existat un iluminism transilvănean, ori cel din Țara Românească, ci un singur iluminism — cel român. (Parcă a existat un iluminism din regiunile Arhanghelsk, Kursk, Novgorod ori Penza? Toată lumea știe de existența unui iluminism rusesc). În diferite țări române el avea unele trăsături specifice. Așa-zisul iluminism moldovenesc a fost nici mai mult, nici mai puțin decât o varietate, un aspect marginal, periferic al iluminismului român, care s-a manifestat într-o formă deplină în Transilvania. Așa stînd lucrurile, se cere respins termenul **iluminism moderat** ca fiind un nonsens. Exponenții curentului ideatic pe care îl examinăm trebuie socotiți, pur și simplu, iluminiști.

Articolul de față constituie o primă încercare de a analiza fenomenul iluminismului în Moldova. Sperăm că la soluționarea definitivă a problemei vor participa și alți specialiști în domeniul respectiv.

NOTE

¹ Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения в культуре народов СССР*. — В сб.: Методологические проблемы изучения истории общественной мысли народов России конца XIX — начала XX веков. — Казань, 1990. С. 11—15. (Ulterior: Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения*...)

² Ibidem. P. 16.

³ Ibidem.

⁴ Дин история гындирий социал-политиче ши филозофиче ын Молдова. — Кишинэу, 1970. (Ulterior: Дин история...)

⁵ Смелых В. М. *Просветительство в Молдавии*//Вопросы философии, 1977, № 3. (Ulterior: *Просветительство в Молдавии*...)

⁶ *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. — București, 1985.

⁷ Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения*... С. 17.

⁸ *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. P. 223, 241

⁹ Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения*... С. 16.

¹⁰ Дин история гындирий... П. 129.

¹¹ *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. P. 239.

¹² Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения*... С. 18.

¹³ Дин история гындирий... П. 129.

¹⁴ *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. P. 241.

¹⁵ Ibidem. P. 243.

¹⁶ Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения*... С. 19—20.

¹⁷ Ibidem. P. 19.

¹⁸ *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. P. 239, 246.

¹⁹ Ibidem. P. 281—321.

²⁰ Дин история гындирий... П. 129, 134.

²¹ Смелых В. М. *Просветительство в Молдавии*... С. 126.

²² *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. P. 246.

²³ Дин история гындирий... П. 132—133.

²⁴ Пустарнаков В. Ф. *Идеология просвещения*... С. 15.

²⁵ *История Молдавской ССР*. — Кишинев, 1982. С. 106, 177—179, 196—203, 227.

²⁶ Дин история гындирий... П. 129—132, 134—136.

²⁷ *Вопросы философии*, 1977 № 3. С. 123—128.

²⁸ *Istoria filozofiei românești*, vol. 1. P. 242—246.

РЕЗЮМЕ

Идеология Просвещения в Молдове исследована весьма слабо. Советский философ В. Пустарнаков исключает молдован из числа этнических групп царской России, у которых возникла идеология Просвещения (зрелого). Молдавский философ В. Смелых относит распространение идеологии Просвещения в Молдове к первой

половине XIX в., однако считает это просветительство умеренным, поскольку носители соответствующей идеологии (Г. Асаки, А. Донич, К. Стамати, К. Негруци, А. Хыждеу) отвергали революционный путь преобразования феодального общества. В то же время В. Смелых относит к представителям Просвещения также А. Руссо и В. Александри — участников революции 1848 г. Современные румынские исследователи (А. Дуцу, Р. Пантази и др.) относят Просвещение в румынских землях ко времени, охватывающему последнюю треть XVIII и первую треть XIX в., забывая в свою очередь видного революционного демократа и просветителя Н. Бэлческу, умершего в 1852 г. На наш взгляд, следует отказаться от признания вообще молдавского Просвещения, да еще и умеренного, являющегося нонсенсом. Это был фактически маргинальный аспект единого румынского Просвещения, охватывающего последнюю треть XVIII, первую половину XIX и начало XX в.

С. А. Мадиевский

ИЗ ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РУМЫНИИ (1): ЛИЧНОСТНЫЕ И МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ФАКТОРЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО УСПЕХА В 1866—1918 гг.

Историческим содержанием указанного периода общественного развития Румынии было продолжение процесса модернизации. После осуществления политического и административного объединения Молдовы и Валахии, проведения буржуазных реформ конца 50-х — середины 60-х гг. XIX в. страна вступила в эпоху капитализма. К началу первой мировой войны капиталистические отношения стали безусловно господствующими. В 1878 г. была приобретена государственная независимость, в 1918 г. — завершено национальное объединение. Таким образом, это была эпоха крупных исторических свершений.

Внутренняя и внешняя политика страны разрабатывалась, оформлялась нормативными актами, проводилась в жизнь особой социально-профессиональной группой — корпусом политиков. Их социальная роль обуславливала и влияние названной группы на все стороны жизни общества — влияние, признававшееся современниками независимо от того, как они оценивали деятельность политиков. Так, известный публицист А. Бакалбаша — социалист, затем отошедший от движения и примкнувший к одной из либеральных группировок — утверждал (1898): «Политиканы установили господство над всей жизнью государства, над всей душою нации»¹. Видный социолог и публицист демократического направления, в юности тоже социалист, П. Зосин считал, что «...самый главный фактор нашей общественной жизни — это политические деятели... В стране, где народ не значит и не может значить ничего», политические деятели значат все. Поэтому «в течение 40 лет (т. е. с 1866 г. — С. М.) мы возвращаемся в круг одних и тех же деятелей. Чередуюсь, все те же лица берут в свои руки кормило правления или отходят от него»². Один из лидеров румынской социал-демократии межвоенного периода Л. Рэдэчану писал о «группе профессиональных политиков, которые, прикрываясь своей необходимостью, оказываются полными владыками в буржуазном государстве, обладающем большими богатствами и важными экономическими функциями»³.

Реальное общественное влияние политиков обуславливало, в свою очередь, престижность и выгодность самого занятия. Свидетельства современников на сей счет столь же однозначны. Так, бывший префект и депутат-либерал И. Мунтяну писал в 1910 г.: «Политика... приносит почести и богатства тем, кто умеет ею вращаться»⁴. Депутат-трудовик⁵ М. Карп говорил в парламенте (1917 г.): «Политика ста-

ла у нас делом наиболее прибыльным», добавляя: «для людей без совести»⁶. И. Л. Караджале в открытом письме поэту А. Влахуцэ констатировал: «Юноша без особых способностей, включившись старательно в политику, ...достигнет постепенно высоких постов и почестей..., разбогатеет», в то время как в других областях рисковал бы остаться безвестным. Обращаясь мысленно к избирающему этот путь, писатель говорил: «После того, как ты, подобно любому благодетелю сограждан, проживешь жизнь в довольстве и уважении, тебя и похоронят за государственный счет, с пышной процессией, с наградами на бархатных подушечках. Процессия будет останавливаться у академии и университета, у парламента и митрополии для чтения речей, которым ты будешь внимать со своего катафалка, заваленного венками с прочувствованными надписями, с бесстрастной гордостью, зная, что они положены тебе...»⁷. Памятники политикам ставились куда чаще, чем, скажем, деятелям культуры⁸. Даже тем, кто не пробился в первые ряды, деятельность в этой области сулила «сравнительно твердый доход и пребывание в местах, где происходят события»⁹.

Неудивительно, что выгодность и престижность профессии привлекали в политику «всех, кто желает что-либо значить в стране»¹⁰. Люди, которые могли бы стать украшением иных сфер деятельности, предпочитали играть в политике роли менее видные, но зато лучше вознаграждаемые, свидетельствует К. Бакалбаша¹¹. В итоге политика, по образному выражению К. Доброджану-Гери, превратилась в «самую крупную и обширную промышленность» Румынии¹². Число политиков, которое страна «может удержать на спине», по оценке Гери, было превышено уже к концу XIX в.¹³ В начале XX в. румынский собеседник шутливо говорил посетившему страну французскому журналисту: «Нас упрекают, что мы совершенно не имеем национальной промышленности. Ошибка! Мы производим политиков, которыми могли бы снабжать Европу». Тот поддержал шутку: «В ваших колыбелях кричат амбиции крохотных будущих Брэтиану (известная политическая династия Румынии. — С. М.), и я не удивлюсь, если румынское общество скоро будет состоять почти целиком из политиков»¹⁴.

Кто же составлял корпус политиков, «этот народ особого рода»? Профессор Н. Базилеску, известный юрист и публицист, независимый член парламента (ему принадлежит указанное выражение) давал в 1902 г. следующую оценку. «Во главе стоят около 20—30 министерiableных, которые перебрасываются портфелями, как дети мячом» (имелись в виду лидеры и члены руководства правительственных партий. — С. М.). Рядом с ними, составляя их кортеж, ...еще около 600. Это — настоящие и будущие законодатели». Системой «сообщающихся сосудов» (циркуляцией) с ними была связана бюрократическая элита — «около 300 человек, призванных быть крупными сановниками страны: посланниками, генеральными секретарями и директорами в министерствах, префектами, примарями и пр.». Всего же «особый народ» насчитывал около 1000 человек (единовременно), из коих собственно политиков — более 600¹⁵.

Какие же качества считались необходимыми для политика? По определению П. Зосина — так сказать, идеально-нормативному, — это «живой ум, максимально широкие знания, особенно в том, что касается страны и народа, отсутствие предрассудков, слишком страстных и импульсивных замашек, уважение к таланту и труду, честность, искренность, верность слову... терпимость к противоположным взглядам... и прежде всего — уважение и любовь к согражданам...»¹⁶. На взгляд К. Ксени — консерватора, затем консерватора-демократа, достигшего к 1921 г. министерского поста, — требуемыми качествами являлись: ум, культура, талант, идейная смелость, политическая интуиция и чувство возможного, ораторский дар, личное обаяние и бойцовский характер¹⁷.

И. А. Брэтеску-Войнешть — писатель, идейно близкий к жунимистам, имевший возможность изнутри наблюдать парламентскую жизнь, будучи генеральным секретарем палаты депутатов, высказывался более скептически. Чтобы занять видное положение в политике, считал он, требуется «некоторая ловкость, некоторая легкость речи, столько специальной культуры, сколько нужно для диплома лицензиата или доктора права, столько общей культуры, сколько можно приобрести путем ежедневного чтения газет,... определенная доза нахальства и самоуверенности, столько же отсутствия совести и самокритичности и, наконец, большая доза карьеризма»¹⁸. Ему вторил многоопытный К. Бану (вступил в активную политическую жизнь в начале XX в., в 1922 г. стал министром у либералов; с 1911 г. публиковал афоризмы на темы политической психологии, которые в 1937 г. собрал в сборник «Руководство для политика»): «Поистине удивительно, как мало требуется политику, чтобы руководить не только партией, но и государством». А именно: «Немного ума, немного культуры, немного здравого смысла, немного легкости речи... Но все это должно опираться на как можно большую наглость и такое же бесстыдство»¹⁹. Политику, утверждал Бану, нужны не выдающийся ум и культура, не эрудиция или богатство идей, а здравый смысл, интуиция, чувство реального и возможного, гибкость и изворотливость, хитрость, искусство лжи и притворства, самоуверенность и бесчувственность²⁰.

Плюрализм мнений отражает на наш взгляд, реальное многообразие, сложность и многоаспектность изучаемого феномена.

Среди буржуазно-помещичьих политиков названного периода были, бесспорно, люди незаурядного ума, широкой и разносторонней культуры. К ним принадлежали, в частности, возглавлявшие правительство М. Когэлничану, И. Гика, П. С. Аурелиан (либералы), П. Карп и Т. Майореску (консерваторы-жунимисты), занимавшие министерские посты В. Боереску, Г. Костафору, Т. Ионеску, К. И. Истрати, П. Пони, С. Харет, Б. Шт. Делавранча и др. Однако К. Бакалбаши, наблюдавший политическую жизнь Румынии с 1871 г., считал, что до конца 80-х гг. обычный «багаж политического деятеля состоял из элементарных знаний»²¹. Их, например, было вполне достаточно для блестящей карьеры и лидеру либералов И. К. Брэтиану, и лидеру консерваторов Л. Катарджиу, возглавлявшим свои партии рекордно длительные сроки.

В дальнейшем требования к общей культуре руководителей партий, по-видимому, возрастали. Так, недостаток ее, по мнению К. Бакалбаши, явился «одной из причин, помешавших Еуджениу Стэтеску стать преемником Иона Брэтиану» (сменивший того на посту лидера либералов Д. А. Стурдза «имел более полную культуру государственного деятеля»)²². О преемнике Д. А. Стурдзы И. И. К. Брэтиану Н. Д. Коча замечает: «Общая культура его была достаточно обширной, если не для своего времени, то для своей страны»²³. Однако и в середине 90-х гг., в период так называемого «великого консервативного правления» партий и правительством руководил Л. Катарджиу, которого противники называли «необразованным», даже «невежественным в полном смысле слова»²⁴. Преемником его стал не блиставший ни умом, ни знаниями Г. Гр. Кантакузино, которого ареопаг партии предпочел, однако, одаренным и образованным П. Карпу и Т. Ионеску. А. Маргиломан, последний в рассматриваемый период лидер партии, по отзыву И. Г. Дуки, «имел общую культуру из самых посредственных»²⁵.

По оценке Т. Майореску (1898 г.), — быть может, несколько пристрастной, — среди консервативных политиков было все же больше людей образованных. Либералы, утверждал он, за немногими исключениями «абсолютно невежественны», включая и таких видных деятелей, как Е. Стэтеску, В. Ласкэр, Э. Костинеску, Н. Флева и др.²⁶

Поэтому скептические наблюдения К. Бану: «Не нужно быть ни слишком умным, ни слишком ученым, чтобы управлять людьми»; «в политике вредит не репутация невежды, а репутация человека, знающего слишком много»²⁷, — отражали, по-видимому, какие-то черты тогдашней румынской действительности. Особо широкие знания во всем, что касается своей страны и народа? И здесь современники проявляли скептицизм, часто, по-видимому, оправданный. Так, Геря в 1896 г. вопрошал: кто из наших видных политических деятелей «знает досконально положение различных экономических категорий и их взаимоотношения — мелкой, средней и крупной земельной собственности, сельского пролетариата, мелкой и средней промышленности? Кто в особенности знает изменения, тенденции их развития?» И сам отвечал: «Никто, ибо для этого даже материал еще не собран»²⁸. Б. Шт. Делавранча в бытность либералом бросил в лицо коллегам-парламентариям, в большинстве консерваторам (1894 г.): «Вы совершенно не знаете румынского народа..., не знаете ни обычаев, ни бедности, ни ума, ни чувств румынских крестьян...»²⁹.

Наконец, специальная компетентность в делах ведомства, которым политик управляет? Но еще Т. Майореску отмечал, что министерские посты сплошь и рядом предоставлялись лицам, «в отношении которых очевидно, что избраны они не в силу какой-либо компетентности, а по иным, личным или партийным соображениям»³⁰. По свидетельству К. Бакалбаши, в Румынии «политики приводятся в министерства для обучения у генеральных секретарей, руководителей служб и отделов»³¹. Подчас ученики оказывались весьма способными. Так, о Т. Ионеску современник писал: «Его проницательный ум позволял осваивать в течение нескольких дней самые абстрактные вопросы из области финансов, общественных работ и вообще государственной организации. Из заметок, которыми снабжали его подчиненные, ...острый ум сразу ухватывал нужное для парламентских дебатов»³².

Конечно, сказанное не значит, что не было вообще министров, имевших высокую профессиональную компетентность. Таким был, например, М. Когэлничану как министр иностранных дел, Г. Костафору и В. Боереску на посту министра юстиции, П. Маврогени и М. Германи как министры финансов, П. Пони и С. Харет как министры просвещения. Но немало было и примеров обратных. Так, министр просвещения в кабинете Л. Катарджиу генерал Хр. Телль (1871—1873 гг.), по оценке К. Бакалбаши, проявил себя «совершенно чуждым проблемам образования»; занимавший ту же должность в правительстве И. К. Брэтиану Г. Кицу (1876—1878 гг.) «вскоре показал недостаточность своей подготовки для этого дела»³³. Назначение министром финансов либерала Г. Д. Паладе, затем консерватора генерала Г. Ману (1899 г.), министром общественных работ либерала Г. Стоическу (1895 г.), министром сельского хозяйства переметнувшегося к консерваторам Н. Флевы (1899 г.) свидетельствовали, по Майореску, о недостаточно высоком критерии отбора, несоблюдении принципа «нужный человек на нужном месте»³⁴.

Если компетентность в той или иной отрасли государственного управления не считалась *conditio sine qua non* успешной политической карьеры, то «юридическая культура и особенно адвокатский талант» выступали в качестве чрезвычайно благоприятствующего фактора³⁵. Типичный румынский политик, по определению Ст. Антима, — «адвокат, возвысившийся на основе доктората по праву и легкости речи до самых высоких ступеней в государстве, ... где искусная интерпретация законов и дьявольское их запутывание делают человека по праву соучастником и альфонсом олигархии»³⁶.

Что касается легкости речи, то многие авторы отмечали значение этого качества при отборе политических деятелей. С. Мехединц, уче-

ник и преемник Майореску на посту редактора жунимистского органа «Convorbiri literare», утверждал: «Можно быть политическим деятелем, не умея говорить красиво, но великий негодай в политике не выдвинется без коварного искусства риторики»³⁷. Сам Т. Майореску констатировал: «Для политического деятеля конституционного государства дар речи в любом случае есть качество чрезвычайно важное», в Румынии же он приобретает значение тем большее в связи с «обесценением прессы»³⁸. Наше время, вторил А. Деметриеску, «требуется от каждого, кто хочет служить отечеству на высоких постах, умения вести людей словом»³⁹.

Конечно, были и политики, в том числе ведущие, не обладавшие таким даром (например, лидеры консерваторов Л. Катарджиу, Г. Гр. Кантакузино), но исключения лишь подтверждали правило. Характерно, что «серое преосвященство» либеральной партии, ближайший сподвижник И. К. Брэтиану Е. Карада предпочитал не фигурировать на публичной политической арене, между прочим и потому, что «не был оратором»⁴⁰.

Третьим в списке качеств, составленном К. Ксэни, значился талант. Возражал, однако, К. Бану: «Талант — далеко не счастье, часто просто несчастье. С первого же проявления завидующие мобилизуются и объединяются, полные решимости уничтожить или по меньшей мере парализовать того, кто раздражает все посредственности и угрожает всем приобретенным положениям»⁴¹. Один из примеров — предпочтение абсолютно бесцветного Г. Гр. Кантакузино ярким личностям П. Карпу и Т. Ионеску. «В любой партии, — продолжал К. Бану, — талант в конце концов признается, если удовлетворяется ролями второстепенными, — это максимальная уступка, которую посредственность может сделать превосходству». Если же новичок стремится в большему, то должен скрывать талант, — равно как и характер, — до момента, когда эти качества, возможно, окажутся полезными»⁴².

Напротив, «ничто в большей мере не обеспечивает и не упрочивает успех, чем посредственность. Кажущаяся безобидной, она возвышается, укрепляет свои позиции... Когда умники раскусывают ее, бывает уже поздно: они натыкаются на приобретенные права». Посредственность подчас добивается успеха там, где талант терпит поражение, поскольку ей «наперед обеспечены понимание, симпатия, поддержка общественного мнения, которое превосходящий ум беспокоит и унижает»⁴³. По мнению К. Бакалбаши, популярность в политике обычно завоевывают те, кто умеет и хочет держаться на уровне большинства, «толпы»⁴⁴.

Первым среди условий успеха в политике К. Бану называл здравый смысл — «наименее блестящее политическое качество, заменить которое, однако, не может ничто, даже гений»⁴⁵. Именно в этом («очень здравомыслящий»⁴⁶, «твердо стоящий на земле»⁴⁷, «уравновешенный и практичный»⁴⁸) многие современники видели главную силу малообразованного, не отличавшегося ораторским даром Л. Катарджиу.

Следующей называлась интуиция, тесно связанная с жизненным опытом. В «мощной интуиции, ...которая надежно вела его (до поры до времени. — С. М.) среди политических контrovers и проблем», усматривалась, в частности, сильнейшая черта И. К. Брэтиану⁴⁹. Интуитивное понимание людей и ситуаций проявлял и Л. Катарджиу⁵⁰. О «пророческой интуиции» Т. Ионеску (одним из первых он стал ориентироваться на Антанту) писал И. Г. Дука. Напротив, у таких деятелей, как П. Карп и А. Маргиломан, интуиция, «политическое чутье», по мнению Дуки, отсутствовали⁵¹.

Непременное условие успеха в политике, утверждал К. Бану, — знание реальной обстановки, реальных условий. Задача политика — как можно лучше осознать течения времени, стремления соплемен-

ников. «Не противься первым, ибо они сметут тебя, не противоречь вторым, ибо будешь изолирован»⁵². Так, биограф Д. Брэтиану видел в отсутствии «чувства реальности» основной недостаток, лишивший героя возможности «наслаждаться властью»⁵³. Ст. Антим, со своей стороны, называл И. И. К. Брэтиану «великим реалистом», поскольку тот «понял знамения времени и подчинился им»⁵⁴. С другой стороны, «вечное стремление принимать желаемое за действительное», непонимание «смысла времени, в которое он жил», стали, по оценке И. Г. Дуки, одной из причин политического банкротства А. Маргиломана⁵⁵.

Возможное — вот поле действия политика (известная аксиома Бисмарка). Умение «различать проблемы, которые ты можешь решить, и проблемы, которые разрешит время», — одно из главных требований к нему⁵⁶. В несоблюдении его обвинялся, в частности К. А. Росетти, выступавший в 1881—1884 гг. с предложениями реформ демократического характера (избирательной и др.), к принятию которых не было готово большинство членов господствующих классов.

Искусство политика состоит в умении извлекать из событий, обстоятельств, людей максимум выгоды для себя лично и для своего тела. Ему необходимы гибкость, изворотливость, позволяющие ежедневно приспосабливаться к неожиданностям⁵⁷. Такой гибкости, комбинационных, маневренных способностей не доставало, по мнению современников и исследователей-историков, руководителю жунимистов, а затем всех консерваторов, П. Карпу⁵⁸. Ею, напротив, были одарены лидеры либералов И. К. Брэтиану и его старший сын Ионел — «обладатель обширной коллекции уловок»⁵⁹, «в совершенстве владевший искусством интриги, оттяжек, закулисных маневров»⁶⁰.

Одно из важных условий успеха в политике — умение использовать слабости и ошибки противников. Для этого следует хорошо знать их. «Настоящий политический деятель не может не быть циником», — утверждал К. Бану, — ибо его задача — «методично эксплуатировать человеческие страсти, слабости и глупость, извлекая из них всю выгоду, какую можно»⁶¹. Мастером этого дела был И. К. Брэтиану. «Как точно знал он цену совести каждого!... Как уверенно клал палец в рану любого из своих современников!»⁶². По словам К. Бакалбаши, в течение 12 лет пребывания у власти (1876—1888 гг.) Брэтиану искусно эксплуатировал людские недостатки — жадность и тщеславие, — чтобы привлекать на свою сторону «активные величины», в том числе из лагеря противников⁶³. Об одном из ведущих либеральных политиков следующего поколения А. Константинеску (прозвище «Rogul») Н. Д. Коча писал: «Его не возмущали мерзости, не оскорбляли подлости, не вызывали негодования предательства, продажи, гешефты, воровство. Он все понимал, он был терпим ко всем. Он называл вещи своими именами и говорил людям в открытую то, чего они, как он знал, от него ожидают»⁶⁴. Цинизм, по определению К. Бану (кстати, коллеги А. Константинеску по партии и правительству), в политике — синоним реализма; он не только не изолирует политика, но может даже помочь ему приобрести друзей⁶⁵.

Вместе с тем испытанным оружием политиков была хитрость («качества хитрости и обмана, обеспечивающие продвижение в кадрах политической армии»⁶⁶). Сколь бы ни была топорна хитрость, она всегда имеет хождение в политике, замечал К. Бану⁶⁷. Хитростью отличался, в частности, Л. Катарджиу — «старый лис», по оценке противников⁶⁸. Тот же Бану утверждал: искусство управлять людьми неотделимо от обмана; политик должен уметь изрекать самую наглую ложь торжественно и высокопарно⁶⁹. К. Бакалбаша называл «необходимость лгать» «фамильным пороком» политики⁷⁰. В общем плане казаться не тем, что есть, — одна из заповедей в политике, резюмировал Бану. Притворство необходимо, чтобы господствовать над людьми.

ми, вводить в заблуждение контрагентов⁷¹. Не все, что знает и думает, политик должен высказывать («заряженное ружье опаснее разряженного»), замечал К. Бакалбаша⁷². Того же мнения придерживался К. Бану: элемент тайны помогает привлечь общественное доверие, молчание, когда оно многозначительно, упрочивает политические репутации⁷³.

Личное обаяние, умение привлекать симпатии весьма важны для политика — важнее, чем умение убеждать чисто логическими средствами. Симпатии привлекали, по свидетельству современников, И. К. Брэтиану⁷⁴, Л. Катарджиу⁷⁵, И. И. К. Брэтиану⁷⁶, Т. Ионеску⁷⁷, Н. Филипеску⁷⁸, не привлекали Д. А. Стурдза⁷⁹, Г. Гр. Кантакузино⁸⁰, что естественно, не способствовало их популярности, однако не помешало занять высшие партийно-правительственные посты. По-видимому, названное качество не было *conditio sine qua non* успеха в политической системе Румынии того времени.

Сказанное выше относится и к «боевитости» (под нею понимались смелость, решительность, энергия). Это можно подтвердить противоположными примерами Л. Катарджиу⁸¹ и Г. Гр. Кантакузино⁸² (положительный и отрицательный), равно как и сходными примерами П. Маврогени и Т. Майореску — натур «не боевитых, без страсти к политике»⁸³ — и, может быть, более всего — примером Т. Ионеску («известную боязливость» его⁸⁴, «отсутствие воли», «неспособность принимать мужественные решения»⁸⁵, «нерешительность, отсутствие смелости и инициативы»⁸⁶ отмечали многие современники).

«Переоценка собственной личности — первое условие успеха в политике», — заявлял К. Бану. Царство политики принадлежит самоуверенным и самодовольным. Не блистая интеллигентностью, они часто увлекают за собой людей с превосходящими интеллектуальными качествами — «еще одно доказательство, что наглость импонирует и торжествует»⁸⁷. С иных позиций оценивал это явление Н. Йорга: «Самоуверенность не заслуживает осуждения, если ею обуславливаются великие дела»; «считать себя большим, нежели есть на самом деле, лучше, чем считать меньшим, ибо таким образом возвышаешь и свой долг и свой идеал»⁸⁸.

Для возвышения, равно как и упрочения завоеванных позиций, политику необходимы реклама и самореклама⁸⁹. «У масс короткая память... Поэтому необходимо постоянно напоминать им о твоих благодетельных свершениях», — наставлял автор «Искусства политики» П. Гяцэ⁹⁰. В описанный период, пожалуй, лишь Е. Карада, «серый кардинал» либеральной партии, был в этом плане исключением — предпочитал, по словам биографов, пребывать в тени («сердился, когда ему напоминали о его свершениях»⁹¹, «испытывал подлинное блаженство, когда его делами похвалялись другие»⁹²). Будучи, по оценкам членов королевской семьи, вторым по могуществу человеком в стране после Карла I Гогенцоллерна⁹³, Карада испытывал, возможно, своеобразное удовлетворение от сознания, что из-за кулис направляет видимый ход событий.

Рекламируя себя, политику следует «вести счет ошибкам (благотворно или злонамеренным, неважно) противников». Причем, «поскольку массы склонны быстрее забывать то, что их удовлетворило, нежели то, что нанесло ущерб их интересам, пагубная деятельность противников должна рисоваться со всей возможной силой и яркостью»⁹⁴. Это правило, по-видимому, не знало исключений.

«Политика — игра рациональная», напоминал К. Бану, и для успеха в ней следует руководствоваться расчетом, а не чувствами и пристрастиями, искажающими облик людей и вещей⁹⁵. В характеристике А. Маргиломана, аттестуемого как «самое совершенное воплощение румынского политиканства», Н. Д. Коча подчеркивал такие качества, как «величайшая расчетливость и хладнокровие»⁹⁶. Вместе с

тем излишняя расчетливость, по мнению П. Гяцэ, может блокировать смелые замыслы и стать «причиной бездеятельности, убийственной для крупных свершений»⁹⁷. Политику нужно всегда сохранять присутствие духа, и даже утратив спокойствие, не выказывать этого. Такой способностью обладал, по-видимому, Т. Майореску, за внешнюю невозмутимость прозванный «Олимпийцем»; А. Маргиломан, который «умел владеть собой в любых обстоятельствах»⁹⁸.

Главный залог успеха в политике, наставлял К. Бану, — выбирать пути и средства, которые отвечали бы природным склонностям. В зависимости от них — борись или интригуй, пускайся в аферы, лъсти или предавай⁹⁹. «Те, у кого влечение к риску в крови, могут очертя голову броситься в крупные политические акции и преуспеть. Другие же пусть практикуют искусство червя, медленно, но верно поползающего до вершины дерева». «Один в политике пробивается благодаря уму, другой — таланту, третий — богатству, четвертый — наглости. А кто-то — благодаря способности унижаться перед сильными мира сего, которой он обязан темному происхождению»¹⁰⁰.

В этом определении, помимо констатации многообразия путей, ведущих к цели, их зависимости от исходных позиций и данных, обращает на себя внимание нравственный индифферентизм. В политике надо действовать так, как требуют обстоятельства и интересы. Для достижения цели, — а ею является власть, — хороши все средства. Успех приносит лишь умение и решимость применить любые из них. Общественное мнение? Возмущение его преходяще и лицемерно, в конечном счете, оно всегда будет на стороне победителя. «Это знают все политики: совершив все мерзости, они как ни в чем не бывало появляются вновь на общественной арене»¹⁰¹.

«Отбор величин внутри партий не имеет в основе какой-либо похвальной нормы», — жаловался С. Мехединц. Может быть, «хотя бы те, кто представляет политическую мысль партий, выбирались и иерархизировались в соответствии с как можно более высокими интеллектуальными и моральными критериями»? — спрашивал автор. И отвечал: «Как бы не так!»¹⁰²

К. Рэдулеску-Мотру констатировал: чтобы пробиться, занять видное положение, «одни забывают о чести, другие о долге, третьи об элементарной порядочности. Все умерщвляют душу, чтобы опуститься до уровня грязи из политических клубов»¹⁰³. О том же писал И. Л. Караджале: «Побольше нахальства, отсутствие всякой совести, отказ от собственного достоинства, ...даже подлость, если нужно, плюс немного удачи — и вот блестящая карьера... Так конкурируют, так выдвигаются, так входят в ряды румынской олигархии»¹⁰⁴. Быть политиком, замечал К. Бану, значит посвятить жизнь искусству обманывать, лстить, угрожать, интриговать, ссорить, подкупать, при нужде — проходить по развалинам и трупам. «Нет никакого различия между душами политика и мошенника: та же бессовестность в замыслах, та же наглость в исполнении, то же бесстыдство в выставлении себя напоказ». С подобными замашками в частной жизни рисковал бы подвергнуться ostracismu, в политике же становишься силой и величиной¹⁰⁵.

Политику необходимы честность, искренность, верность слову? Полноте, возражали на это П. Зосину. Они могут лишь помешать ему. Так, отмечая, что Д. Брэтиану «не удалось играть достаточно активной роли в политике партии и страны, К. Бакалбаша указывал в качестве причины на «слишком большую честность, что представляет собой крупный недостаток в нашей партийной политике»¹⁰⁶. П. Карп, по оценке Ст. Антима, не сумел понять, «что в классической стране политических хамелеонов прямота — это грех, что для нашей олигархии, коррумпированной и коррумпирующей, честность — оскорбление и опасность...» Поэтому он так поздно пришел к руководству консер-

вативной партией и так быстро вынужден был оставить его¹⁰⁷. «Человек слова» — редкий экземпляр в политике», — меланхолически констатировал П. Гяцэ¹⁰⁸.

Даже если ты честен, поучал начинающего политика К. Бану, берегись говорить об этом, — иначе попадешь в черный список людей неудобных и опасных. Со стороны сильных мира сего честность вызывает в лучшем случае оскорбительную жалость. «Желать остаться честным среди бесчестных — все равно, что практиковать нудизм среди людоедов». В политике, более чем где бы то ни было, с волками нужно быть по-волчьи (любимая поговорка Л. Катарджиу. — С. М.). Искренность полезна только кажущаяся, поскольку она привлекает симпатии, подлинная же лишь крайне редко является высшей ловкостью¹⁰⁹.

Абсолютно противопоказаны политику, по К. Бану, такие качества, как объективность (у него всегда две мерки — одна для своих действий, другая — для действий противников), самокритичность, скромность¹¹⁰. «При демократическом режиме, — замечает П. Гяцэ, — скромность есть недостаток, дерзость — необходимое качество, осторожность — особое достоинство». Искусно дозированное применение их ведет к успеху¹¹¹.

Чувствительность, сострадание могут быть лишь помехой в управлении людьми¹¹². Уважение и любовь к согражданам? Без некоторой доли жалости к тем, кем правишь, и еще большей доли презрения к ним трудно создать что-либо, отвечал П. Зосину К. Бану¹¹³. Политику нужно обладать хорошим здоровьем, подчеркивал К. Бакалбаша; отсутствие такового, снижая физические возможности, может стать препятствием на пути к лидерству (пример — Е. Стэтеску, который из-за болезненности был «более озабочен тем, чтобы продлить свои дни») ¹¹⁴.

«Политик должен жить не слишком мало и не слишком много». В первом случае он не успеет воспользоваться преимуществами опыта, во втором — на собственной шкуре почувствует, что «старость — палач надежд». П. Карп, например, в 1912 г. был уже стар и потому не оставлял сторонникам перспектив; по мнению К. Бакалбаши, это стало одной из причин отхода их¹¹⁵. В соперничестве с Ионелом Брэтиану за руководство либеральной партией шансы таких деятелей, как Э. Костинеску и С. Харет, тоже снижались, по оценке З. Орни, преклонным возрастом¹¹⁶.

Политику следует вовремя сойти со сцены: это позволяет сохранить достоинство, обеспечить свои интересы. Но жажда власти — последнее из желаний, оставляющих человека, поэтому в политике так много стариков¹¹⁷. Для политиков были типичны два основных пути наверх. Первый начинался со службы в государственном аппарате (включая воинскую), второй — с адвокатской, преподавательской, журналистской деятельности.

В Румынии, как и в других государствах, применялись две основные формы отбора политиков — делегирование и назначение. Впрочем, и делегирование часто выступало как завуалированная форма назначения. К обоим официальным путям постоянно примешивалась протекция. Представители политической элиты, осуществлявшие отбор или влиявшие на него, руководствовались мотивами, описанными в свое время М. Вебером. Во-первых, традиционными — стремлением выдвигать лиц из своего круга. Во-вторых, эмоциональными — субъективной симпатией к тому или иному из них. В-третьих, оценочно-рациональными — применением существующих в данной группе представлений о принципах поведения, обязательных взглядах. И лишь в-четвертых, чисто деловыми — объективно доказанной способностью выполнять положенные функции. В реальной жизни, естественно, мотивы переплетались и сочетались, осознаваясь в различной степени.

О взаимоотношениях в среде политиков обобщающие суждения находим главным образом у К. Бану. Начинаящему, по его мнению, необходим прежде всего нюх, чтобы определить тех, кто призван стать силой, и одновременно присоединиться к ним. В политике наивно рассчитывать на признательность сильных мира сего — рассчитывать надо на их интерес, в который следует внедриться, став необходимым. При этом нужно давать вышестоящим возможность продемонстрировать свое превосходство, говорить им то, что они желают слышать. Воздерживаясь от советов, исподволь внушать свои мысли и соглашаться затем с «мнением шефа». Тот, кто хочет выдвинуться, должен знать и сильные, и слабые стороны могущественных людей. В особенности вторые, так как через них легче воздействовать. Личные услуги, в том числе самого предосудительного свойства, — надежный путь к завоеванию благосклонности сильных мира сего. В отношениях с ними о чувстве собственного достоинства следует забыть¹¹⁸.

К. Стере, в течение 16 лет состоявший в той же (либеральной) партии и хорошо знавший жизнь других, высказывался в унисон: «Для успеха министриабельному требуется прежде всего „безграничная преданность“ шефу... „Преданность“ покрывает все — и подмоченную репутацию, и отсутствие какой бы то ни было подготовки, и любые политические и правительственные провалы... Если ты „предан“ и умеешь „выть вместе с волками“ путь к успеху широко открыт... Трудность, возникающая время от времени, состоит в том, чтобы найти подходящего „волка“, с которым следует „выть“. Под „преданностью“, подчеркивал Стере, понимается самое вульгарное прислужничество»¹¹⁹.

Рассматривая тот же вопрос с другой стороны — отношений политического руководства с окружением, принципов подбора соратников, — К. Бану высказывает следующие соображения. Оркестр из одинаковых инструментов — бессмыслица. Поэтому политических руководителей окружают носители различных качеств — «добродетель рядом с пороком, достоинство рядом с сервилизмом, трусость рядом с храбростью». Искусство лидера — в дозировании и управлении. Он использует как недостатки и пороки, так и достоинства, однако больше первые, ибо их проще эксплуатировать. «Берегись человека, не имеющего слабостей и недостатков, — или он близок к моральному совершенству, и тогда им трудно будет манипулировать, или он воплощенное лицемерие, и такого класса искусство может в конечном счете стать для тебя фатальным». Руководители партий остерегаются людей умных, личностей, — ими труднее управлять, ибо они стремятся к собственному возвышению, — и предпочитают посредственностей, трудолюбивых и преданных, а то и просто подхалимов, рабов по призванию¹²⁰.

Вокруг руководителя партии «толпятся не идеи и идеалы, а интересы, страсти, амбиции»¹²¹. Игнорировать эти реалии или оценивать неправильно — значит обречь себя на неудачу. Не дело руководителя исправлять людей, он не духовник и не педагог. Для достижения цели он должен действовать как может и с кем может. Всегда иметь перед мысленным взором «тарифы» своих сторонников и время от времени ревизовать их. К. Бану был убежден, что «всякую совесть можно купить — нужно только знать, за сколько и как»¹²² (ср. у Н. Йорги: «Решения быть честным всегда имеют границы и срок»¹²³).

В партии допустим лишь один моральный авторитет — руководителя. Он нуждается в обрамлении, которое подчеркивало бы достоинства шефа. Таким обрамлением почти всегда является глупость и аморальность сторонников. Определенное количество грязи в партии не только неизбежно, но и полезно. Если деятель партии скомпрометирован, он безопасен, и «тарифы» на его услуги можно понизить.

Лишь перейдя рамки уголовного кодекса, он становится обременителем. Можно, конечно, использовать и таких «отпетых», но слишком приближать и поручать им командные посты опасно¹²⁴.

Лидеру выгодно поддерживать соперничество между приближенными («пусть лучше едят друг друга, иначе, чего доброго, сожрут тебя»¹²⁵). Так действовал, в частности, И. И. К. Брэтиану — «подлинный мастер в искусстве господствовать путем сеяния вражды»¹²⁶.

«Руководитель партии, как дрессировщик, силен страхом, который внушает: момент слабости — и звери разорвут его». Правда, далее К. Бану уточняет: тем, кто хочет завоевывать авторитет для достижения внеличной, рассчитанной на перспективу цели, следует держать сторонников на расстоянии, внушать им страх. Тем же, кто стремится к личному успеху, «столь же блестящему, сколь и преходящему», полезнее быть фамильярным, внушать любовь¹²⁷.

На практике лидеры действовали и кнутом, и пряником. Л. Катарджиу, И. К. Брэтиану, И. И. К. Брэтиану умели внушать и почтение, и симпатии. О последнем, например, Н. Д. Коча писал: «...В кругу... многочисленных политических слуг своего дома он был очарователен. Он умел смягчать трения между своими сторонниками, унимать вражду, возбуждать или сдерживать амбиции, удовлетворять аппетиты, давать простор тщеславию, быть в одно и то же время, с неуловимыми оттенками, суровым и примирительным. Он внушал любовь в такой же мере, как страх и уважение. Когда вечные кандидаты в министры выходили от него обескураженные, восклицая про себя грустно: «Ах, Ионел!..», продолжая с горьким упреком: «Ты надул меня, Ионел!..», они же спешили добавить с искренним изумлением и смиренным фатализмом: «Как можно противостоять Ионелу!?!»¹²⁸.

Взаимоотношения руководителей партий с их окружением — членами руководства, правительства, — не говоря уже о рядовых парламентариях, характеризовались авторитарностью. «Политический первосвященник характеризуется прежде всего тем, что не допускает дискуссий, не может терпеть вокруг себя людей с характером и убеждениями, советчиков в полном смысле этого слова»¹²⁹. Так, в частности, Л. Катарджиу в бытность премьер-министром (1871—1876 гг.), по выражению М. Когэлничану, подобно Сатурну, «поедал» своих коллег по кабинету, осмеливавшихся перечить ему¹³⁰. И. К. Брэтиану в годы полновластия, так называемого «визирата» (1885—1888 гг.), «замкнувшись в узком кругу камарильи, ...лично занимался всеми деталями управления, становясь тем более невосприимчивым к замечаниям немногих независимых членов партии, чем более остальные приучали его к слепому повиновению»¹³¹. Д. А. Стурдза, возглавляя партию и правительство, по выражению одного из депутатов (1899 гг.), управлял, «стуча кулаком по столу», и смотрел на парламентариев, как на «стадо илотов»¹³². Об И. И. К. Брэтиану З. Орня пишет: «Он был тираничен, ...господствовал над подданными авторитарно, не допуская возражений или оппозиционных жестов... Быть приближенным к Брэтиану означало полное подчинение «шефу»¹³³.

В целом отношения между политиками отличались отсутствием искренности. В них широко использовались лесть и угрозы, клевета и шантаж¹³⁴, интрига была обычным явлением¹³⁵.

Добротой в политике никого не сделаешь союзником — тебя лишь будут эксплуатировать или, в лучшем случае, не будут с тобой считаться, утверждал К. Бану. Только злобность, благодаря страху, который она внушает, сдерживает врагов и объединяет вокруг тебя друзей. Жалости к слабым в политике нет места, нужно быть или казаться сильным — или стелиться ковром под ноги вождей. Великодушные политика — как правило, дело расчета¹³⁶ (ср. у Н. Йорги: «Ве-

ликодушные — высшая из добродетелей, если не самый тонкий расчет»¹³⁷).

Иное мнение на сей счет высказывал П. Гяцэ: «Не знаю примера быстрого и прочного политического восхождения без стальной опоры великодушия»¹³⁸. И. Г. Дука тоже полагал, что бессердечие, безжалостность П. Карпа, презрение к «сентиментам» вредили тому политически. Напротив, доброта, отзывчивость Т. Ионеску, хотя ими злоупотребляли, обеспечили ему больше сторонников и друзей, чем любому из политиков после И. К. Брэтиану¹³⁹. Здесь, однако, необходимо пояснение: политику «разлива Нила», проводившуюся Т. Ионеску (так называли поток жизненных благ, низвергавшийся на тактистов, когда шеф вступал в правительство), Дука считал... проявлением «глубокой, бесконечной доброты» («из государственной казны он давал с такой же щедростью, как из собственного кармана»¹⁴⁰).

Неблагодарность в политике, по определению К. Бану, «профессиональная необходимость»¹⁴¹. «Слово „признательность“ должно быть вычеркнуто из политического лексикона, поскольку практика политической жизни упразднила его», — вторил П. Гяцэ¹⁴². Хрестоматийным примером в этом смысле стал поступок А. Маргиломана по отношению к П. Карпу. Карп, который в конце 1910 г. стал премьером, через 15 месяцев вынужден был уйти в отставку, когда затеянная Маргиломаном — во многом по личным мотивам — шумная политическая кампания против либералов (так называемое «трамвайное дело») окончилась неудачей. Карп отказался отречься от министерства, пожертвовать им. Маргиломан же через полгода, как ни в чем не бывало, вошел в состав коалиционного кабинета Т. Майореску — Т. Ионеску, сменившего правительство Карпа. «Очутившись на распутии, где надо было выбирать между Карпом и министерским портфелем, Маргиломан и не оглянулся на Карпа»¹⁴³.

Ненадежность, неблагодарность, даже опасность друзей в политике — один из лейтмотивов размышлений К. Бану. Если Т. Майореску утверждал: «в политике нет друзей, есть лишь политические друзья» (ср. у П. Гяцэ: «Друзья в политике весьма редки»¹⁴⁴), то Бану предпочитал термины «сообщники», «соучастники». Открытая ненависть противника, по его мнению, не столь опасна, как скрытая ненависть друзей. «И в политике есть свои людоеды, только пожирают они обычно не врагов, а друзей»¹⁴⁵.

Один из самых драматических примеров — исход почти полувековой дружбы, с молодости связывавшей П. Карпа и Т. Майореску (основателей литературного общества «*Junimea*» и политической группировки жунимистов). Майореску, который в течение десятилетий следовал за Карпом, получив в 1912 г., после вынужденной отставки Карпа, предложение возглавить правительство, покинул и друга, и его идеи «ради поста премьер-министра Румынии»¹⁴⁶. Через полтора года он сменил его и на посту лидера партии. Вражда бывших друзей стала непримиримой. Когда в июле 1917 г. Карпу сообщили о смерти Майореску, он отрезал: «Для меня Майореску умер пять лет назад», — а на предложение участвовать в похоронах ответил: «С какой стати я буду оказывать ему любезность, которой он мне не сможет отплатить»¹⁴⁷.

Личное соперничество между ведущими деятелями партий, за каждым из которых стояла обычно соответствующая клика, было не исключением, а правилом. По выражению С. Мехединца, с принятием конституции 1866 г., установившей в Румынии наследственную монархию, «вся стратегия политиков... свелась к одному — достичь поста руководителя партии или попасть в его свиту... Демоны, которые ранее дрались за престол, теперь оспаривали лидерство»¹⁴⁸.

О последствиях этого явления К. Бакалбаша писал: «Длительный период нашей политической жизни, в течение которого можно

было бы сделать немало полезного для страны, прошел в бесплодной борьбе за первенство, за портфели и лидерство в партиях»¹⁴⁹. Вряд ли можно принять такую оценку безоговорочно. Во-первых, как уже отмечалось, рассматриваемый период нельзя считать исторически бесплодным. Во-вторых, политическая борьба велась вокруг реальных, социально значимых проблем. В ней находили отражение различия интересов классов и слоев, политических доктрин и концепций. И соперничество представителей разных социальных категорий, носителей сталкивающихся политических идей было объективно обусловлено, не сводимо только к личностным мотивам. Но и дрязги, лишённые принципиальной основы, продиктованные чисто карьеристскими соображениями («состязания честолюбцев, предпочитающих успех мелкого заговора в пользу собственной персоны общему интересу партии», по выражению Г. Пану¹⁵⁰), были неотъемлемой чертой политической жизни.

Примечания

- ¹ *Bacalbaşa C.* Scrieri alese. Buc., 1965. Vol. 2. P. 208.
- ² *Zosin P.* Viitorul României sau Ce constată un Român în țara lui și ce propune pentru propășirea ei. Iași, 1907. P. 145.
- ³ *Rădăceanu L.* Oligarhia română. Studiu asupra istoriei capitalismului în România. // Arhiva pentru știința și reforma socială. 1924. N 3—4. P. 526.
- ⁴ *Munteanu I.* Votul obștesc. Buc., 1910. P. 17.
- ⁵ «Партия труда» — крохотная леволиберальная группировка, отколовшаяся в мае 1917 г. от национал-либеральной партии. Просуществовала до декабря 1918 г.
- ⁶ *Carp M.* Partidele politice și reformele constituționale. Cuvîntarea ținută în ședința Camerei de la 28 mai 1917. Iași, 1917. P. 26.
- ⁷ *Caragiale I. L.* Opere. F. I. f. a. Vol. III. P. 298, 299.
- ⁸ Это отмечали М. Садовяну (*Sadoveanu M.* Opere. Buc., 1964. Vol. 19. P. 265), Е. Ловинеску (*Lovinescu E.* Scrieri. Buc., 1982. Vol. 9. P. 356), К. Бану (*Banu C.* Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician. Buc., 1937. P. 128). Последний иронизировал: «Если бы политический гений народа измерялся числом монуменов, возводимых в память политических деятелей, то наш был бы одним из первых».
- ⁹ *Janos A. C.* Modernization and Decay in Historical Perspective: the Case of Romania/Social Change in Romania, 1860—1940. A Debate of Development in a European Nation. Berkeley., 1978. P. 89.
- ¹⁰ См.: *Iorga N.* Istoria românilor., Buc., 1939. Vol. X. P. 249; *Dobrogeanu-Gherea C.* Opere complete. Buc., 1977. Vol. 4. P. 338.
- ¹¹ *Bacalbaşa C.* Bucureștii de altă dată. 2 ed. Buc., 1936. Vol. IV. P. 205.
- ¹² *Dobrogeanu-Gherea C.* Op. cit. 1978. Vol. 5. P. 181. Сходное мнение см. в кн.: *Caragiale I. L.* Op. cit. P. 196.
- ¹³ *Dobrogeanu-Gherea C.* Op. cit. 1980. Vol. 7. P. 33.
- ¹⁴ *Bellessort A.* La Roumanie contemporaine. Paris, 1905. P. 65—66.
- ¹⁵ *Basilescu N.* Studii sociale. Prima serie. Talpa Țării. Vol. I. Considerațiuni generale. Extras din ziarul «Cronica» pe anul 1902. 2 ed. Buc., 1914. P. 27.
- ¹⁶ *Zosin P.* Op. cit. P. 148.
- ¹⁷ *Xeni C.* Take Ionescu. 1858—1922. 3 ed. Buc., P. 67, 68.
- ¹⁸ Цит. по: *Mehedinți S.* Politica de vorbe și omul politic. Buc., 1920. P. 206—207.
- ¹⁹ *Banu C.* Op. cit. P. 98, 206.
- ²⁰ *Ibidem.* P. 7, 12, 13, 81, 84—85, 121, 158, 190, 195.
- ²¹ *Bacalbaşa C.* Op. cit. Vol. II. P. 95.
- ²² *Ibidem.* P. 98.
- ²³ *Coccea N. D.* Scrieri. Buc., 1970. Vol. II. P. 119.
- ²⁴ *Stan A.* Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859—1877). Buc., 1979. P. 417. Г. Пану и К. Бакалбаşa, впоследствии примкнувшие к консерваторам, и современный исследователь А. Стан употребляют выражения более мягкие — «не отличался культурой», «образование его было поверхностным» и т. п. (*Panu G.* Pagini alese. Buc., 1958. P. 211; *Bacalbaşa C.* Op. cit. Vol. 11. P. 84; *Stan A.* Op. cit. P. 417).
- ²⁵ *Duca I. G.* Amintiri politice. Munchen, 1982. Vol. III. P. 79—80.
- ²⁶ *Gane C. P.* Carp și locul său în istoria politică a țării. Buc., 1936. Vol. II. P. 210—211.
- ²⁷ *Banu C.* Op. cit. P. 81, 192.
- ²⁸ *Dobrogeanu-Gherea C.* Op. cit. 1980. Vol. 7. P. 102.
- ²⁹ *Delavrancea B.* Opere. Buc., 1972. Vol. VIII. P. 52.
- ³⁰ *Maiorescu T.* Istoria contemporană a României (1866—1900). Buc., 1925. P. 414.
- ³¹ *Bacalbaşa C.* Op. cit. Vol. II. P. 95. Автор безосновательно противопоставлял Румынию «другим, более зрелым странам»: описанный порядок был более или менее общим для парламентарных государств, включая и

- родину парламентаризма — Англию. Т. Майореску, признавая это, подчеркивал, однако, что там развито местное самоуправление, а сфера деятельности министров соответственно гораздо уже. В Румынии, где министерства концентрируют все нити управления вплоть до последнего села, «некомпетентный министр есть подлинное общественное бедствие», писал он (Maiorescu T. Op. cit. P. 415).
- ³² Demetrescu A. Opere. Buc., 1937. P. 362.
- ³³ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 88, 96.
- ³⁴ Maiorescu T. Op. cit. P. 414.
- ³⁵ Papacostea A. România politică: doctrină, idei, figuri. 1907—1925. Buc., 1932. P. 231.
- ³⁶ Antim St. Alte studii și portrete. Buc., 1939. P. 7.
- ³⁷ Mehedinți S. Op. cit. P. 18.
- ³⁸ Maiorescu T. Opere. Buc., 1984. Vol. II. P. 148—149.
- ³⁹ Demetrescu A. Op. cit. P. 363.
- ⁴⁰ Romașcanu M. G. Eugeniu Carada (1836—1910). Buc., 1937. P. 305.
- ⁴¹ Banu C. Op. cit. P. 102. Еще резче выразился Н. Йорга: «Ненависть — единственная дань уважения, которую большинство людей способно отдавать превосходству» (Iorga N. Cugetări. F. I. f. a. P. 51).
- ⁴² Ibidem. P. 32, 47, 147.
- ⁴³ Ibidem. P. 47, 178.
- ⁴⁴ Bacalbașa C. Op. cit. 2 ed. Vol. IV. P. 205. Аналогичную мысль см: Banu C. Op. cit. P. 24.
- ⁴⁵ Banu C. Op. cit. P. 64.
- ⁴⁶ Ibidem. P. 213.
- ⁴⁷ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 84.
- ⁴⁸ Memoriile regelui Carol I al României. Buc., 1909. Vol. I. P. 68.
- ⁴⁹ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 91, 93.
- ⁵⁰ Antim St. Op. cit. P. 74; Duca I. G. Op. cit. 1981. Vol. II. P. 45.
- ⁵¹ Duca I. G. Op. cit. Vol. III. P. 82, 83, 113; 117, 166.
- ⁵² Banu C. Op. cit. P. 55, 205.
- ⁵³ Din arhiva lui Dumitru Bratianu. Buc., 1933. Vol. I. P. 95—96.
- ⁵⁴ Antim St. Op. cit. P. 44, 45.
- ⁵⁵ Duca I. G. Op. cit. Vol. III. P. 79, 82.
- ⁵⁶ Banu C. Op. cit. P. 153.
- ⁵⁷ Ibidem. P. 54, 58, 158, 205.
- ⁵⁸ Duca I. G. Op. cit. Vol. III. P. 168; Gane C. Op. cit. Vol. II. P. 359; Ornea Z. Junimea și junimismul. Buc., 1975. P. 273, 309.
- ⁵⁹ Teodorescu-Brașiște T. Creangă putredă/Magazin istoric. 1971. N 11. P. 61.
- ⁶⁰ Ornea Z. Poporanismul. Buc., 1972. P. 290.
- ⁶¹ Banu C. Op. cit. P. 141, 143, 156, 163.
- ⁶² Demetrescu A. Op. cit. P. 301.
- ⁶³ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 91, 92.
- ⁶⁴ Cocea N. D. Op. cit. P. 226.
- ⁶⁵ Banu C. Op. cit. P. 162, 174.
- ⁶⁶ Brătescu-Voinești I. A. Politica. Scri-
soarea II-a. Buc., 1914. P. 40.
- ⁶⁷ Banu C. Op. cit. P. 164.
- ⁶⁸ Teodorian-Carada M. Beizadea Mitică. Buc., f. a. P. 31.
- ⁶⁹ Banu C. Op. cit. P. 75, 155.
- ⁷⁰ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 91.
- ⁷¹ Banu C. Op. cit. P. 50, 84, 85, 141.
- ⁷² Bacalbașa C. Op. cit. 2 ed. Vol. IV. P. 206.
- ⁷³ Banu C. Op. cit. P. 59, 175.
- ⁷⁴ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 91.
- ⁷⁵ Maiorescu T. Istoria contemporană a României. P. 248.
- ⁷⁶ Cocea N. D. Op. cit. P. 119—120.
- ⁷⁷ Demetrescu A. Op. cit. P. 361; Duca I. G. Op. cit. Vol. III. P. 113; Avramescu T. «Adevărul», mișcarea democratică și socialistă (1895—1920). Buc., 1982. P. 182.
- ⁷⁸ Duca I. G. Op. cit. Vol. II. P. 41, 45.
- ⁷⁹ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 98.
- ⁸⁰ Iosa M., Lungu Tr. Viața politică în România 1899—1910. Buc., 1977. P. 39.
- ⁸¹ Stan A. Op. cit. P. 418.
- ⁸² Iosa M., Lungu Tr. Op. cit. P. 39.
- ⁸³ Bacalbașa C. Op. cit. Vol. II. P. 85; Lovinescu E. Op. cit. Vol. 7. P. 400, 606.
- ⁸⁴ Iorga N. Istoria românilor. P. 304, 321.
- ⁸⁵ Avramescu T. Op. cit. P. 183 (оценка К. Милле).
- ⁸⁶ Lungu Tr. Consecințele politice ale marii răscoală țărănești din 1907 asupra claselor dominante/Studii. Revista de istorie. 1967. N 2. P. 281.
- ⁸⁷ Banu C. Op. cit. P. 69, 190, 195.
- ⁸⁸ Iorga N. Cugetări. P. 258, 259.
- ⁸⁹ Banu C. Op. cit. P. 22, 175, 187.
- ⁹⁰ Ghiafă P. I. Arta politică. Buc., 1938. P. 52.
- ⁹¹ Romașcanu M. G. Eugeniu Carada (1836—1910). P. 305.
- ⁹² Teodorian-Carada M. Eugeniu Carada. 1836—1910. Buc., 1922. P. 70.
- ⁹³ Idem. Efemeridele. Insemnări și amintiri. Buc., 1930. Vol. II. P. 159.
- ⁹⁴ Ghiafă P. I. Op. cit. P. 52.
- ⁹⁵ Banu C. Op. cit. P. 143, 169.
- ⁹⁶ Cocea N. D. Op. cit. P. 363. Это не значит, конечно, что расчеты того всегда бывали правильными. И. Г. Дука описывает А. Маргиломана как «поразительную смесь ума и тупости, логики и непоследовательности, обдуманности и легкомыслия, практицизма и отсутствия политического горизонта» (Duca I. G. Op. cit. Vol. III. P. 79).
- ⁹⁷ Ghiafă P. I. Op. cit. P. 59.
- ⁹⁸ Ibidem. P. 80.
- ⁹⁹ Banu C. Op. cit. P. 157, 160.
- ¹⁰⁰ Ibidem. P. 83, 106, 107, 138.
- ¹⁰¹ Ibidem. P. 13—14, 27, 60, 66, 68, 83, 85, 109, 149, 162, 163, 184.
- ¹⁰² Mehedinți S. Op. cit. P. 202—203.
- ¹⁰³ Rădulescu-Motru C. Cultura română și politicianismul. Buc., 1904. P. 179.
- ¹⁰⁴ Caragiale I. L. Op. cit. P. 199.
- ¹⁰⁵ Banu C. Op. cit. P. 82, 87, 130. «Беззаботное спокойствие, с которым политические деятели принимают существование двух противоречащих друг другу моралей — частной и об-

- щественной». — отмечал и И. Брэ-реску-Войнешть (*Brătescu-Voinești I. A.* Op. cit. P. 40).
- ¹⁰⁶ *Bacalbașa C.* Op. cit. Vol. II. P. 95.
- ¹⁰⁷ *Antim St.* Op. cit. P. 13—14. См. также. *Duca I. G.* Op. cit. Vol. III. P. 168.
- ¹⁰⁸ *Ghiață P. I.* Op. cit. P. 21.
- ¹⁰⁹ *Banu C.* Op. cit. P. 35, 102, 160, 165, 177, 192, 194.
- ¹¹⁰ *Ibidem.* P. 19, 91, 126, 172, 195.
- ¹¹¹ *Ghiață P. I.* Op. cit. P. 61.
- ¹¹² *Banu C.* Op. cit. P. 121, 198.
- ¹¹³ *Ibidem.* P. 190.
- ¹¹⁴ *Bacalbașa C.* Op. cit. Vol. II. P. 96.
- ¹¹⁵ *Ibidem.* 2 ed. Vol. IV. P. 67, 205—206. «Степень преданности в политике прямо пропорциональна числу нужд, которые ты можешь удовлетворить», — напоминал П. Гяцэ (*Ghiață P. I.* Op. cit. P. 36).
- ¹¹⁶ *Ornea Z.* Poporanismul. P. 300.
- ¹¹⁷ *Banu C.* Op. cit. P. 22—23, 28. «Искушение высоких должностей, полученных путем политической деятельности, оставляет своих рабов лишь в могиле», — констатировал П. Гяцэ (*Ghiață P. I.* Op. cit. P. 26).
- ¹¹⁸ *Banu C.* Op. cit. P. 44, 45, 48, 53, 79, 105, 144—145, 155, 156, 169—170, 172, 174—175, 181, 185, 200—201, 204.
- ¹¹⁹ *Stere C.* Marele război și politica României. Buc., P. 411, 418. Показательно, по его мнению, «само богатство терминологии... нашего «парламентаризма», используемой в определениях сотрудников «шефа»: «ciraci», «căței», «lichele», «oameni de casă», «lingăi», «clientelă»...» (*Ibidem.* P. 245).
- ¹²⁰ *Banu C.* Op. cit. P. 10, 13, 40, 62, 77, 78, 92, 102, 127, 137, 158, 166, 189.
- ¹²¹ *Ibidem.* P. 34. Каждый из сторонников «преследует четко определенную цель: портфель (министерский — С. М.), пост заведующего чем-либо, префекта, примаря или какую-либо другую службешку и выгоду — и ради этого интригуется, клеветает, строит козни, роет ямы и сует палки в колеса...» (*Stere C.* Op. cit. P. 245).
- ¹²² *Banu C.* Op. cit. P. 34, 47, 49, 63, 79, 128, 141, 161, 162, 167, 176.
- ¹²³ *Iorga N.* Cugetări. P. 180.
- ¹²⁴ *Banu C.* Op. cit. P. 61, 72—72, 76, 78, 79, 150, 174.
- ¹²⁵ *Ibidem.* P. 37.
- ¹²⁶ *Ornea Z.* Poporanismul. P. 272.
- ¹²⁷ *Banu C.* Op. cit. P. 134, 178.
- ¹²⁸ *Cocca N. D.* Op. cit. P. 119—120.
- ¹²⁹ *Stere C.* Op. cit. P. 244.
- ¹³⁰ *Kogălniceanu M.* Opere. Buc., 1978. Vol. IV. Pt. IV. P. 6.
- ¹³¹ *Maiorescu T.* Istoria contemporană a României. P. 227.
- ¹³² *Lungu Tr.* Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888—1899). Buc., 1967. P. 240. «Вы действовали тайне, никогда с нами не советовались, не давали возможности сказать, что мы думаем и чувствуем», — жаловался упомянутый депутат (Н. Н. Сэвяну). В аналогичных выражениях («пастух и стадо», «своего рода владыка повелевающий») характеризовал стиль руководства Д. А. Струдзы видный деятель НЛП В. Ласкэр. Требование, чтобы «в правительстве ничего не делалось без ведома и согласия всех министров и без учета мнения генштаба партии», Стурдза, по его словам, игнорировал (*Lascăr V.* Discurs rostit în ședința Camerei de la 4 martie 1898 cu ocazia interpelării făcută de d. Fleva asupra politicii generale a guvernului. Buc., 1898. P. 16, 39).
- ¹³³ *Ornea Z.* Poporanismul. P. 290. О «твердой руке», «диктаторской власти» И. И. К. Брэтиану говорят и другие современные авторы (см., например: *Avramescu T.* Op. cit. P. 132; *Murgescu C.* 1879: I. I. C. Brătianu incognito în Transilvania//Magazin istoric. 1984. N 2. P. 33).
- ¹³⁴ *Banu C.* Op. cit. P. 22, 27, 28, 100, 182.
- ¹³⁵ *Iorga N.* Cugetări. P. 250.
- ¹³⁶ *Banu C.* Op. cit. P. 5—6, 95, 167, 195, 197, 204.
- ¹³⁷ *Iorga N.* Cugetări. P. 167.
- ¹³⁸ *Ghiață P. I.* Op. cit. P. 28.
- ¹³⁹ *Duca I. G.* Op. cit. Vol. II. P. 113, 114, 116, 166, 167.
- ¹⁴⁰ *Ibidem.* P. 114.
- ¹⁴¹ *Banu C.* Op. cit. P. 167; *Iorga N.* Cugetări. P. 226.
- ¹⁴² *Ghiață P. I.* Op. cit. P. 32.
- ¹⁴³ *Bacalbașa C.* Op. cit. 2 ed. Vol. IV. P. 36—37, 105—106, 121—122.
- ¹⁴⁴ *Ghiață P. I.* Op. cit. P. 36, 37.
- ¹⁴⁵ *Banu C.* Op. cit. P. 5, 7, 10, 41, 96, 148, 151, 173, 184. Ср. у Йорги: «С друзьями надо видетсь чаще, иначе с ними будут видетсь враги»; «Берегись одинаково дружбы врага и вражды друга»; «Когда враг станет глумиться над тобой, и друг осмелеет и начнет злословить» (*Iorga N.* Cugetări. P. 51, 68, 266).
- ¹⁴⁶ *Gane C.* Op. cit. Vol. II. P. 456.
- ¹⁴⁷ *Marghiloman A.* Note politice. 1897—1924. Buc., 1927. Vol. III. P. 13, 50.
- ¹⁴⁸ *Mehedinți S.* Op. cit. P. 190.
- ¹⁴⁹ *Bacalbașa C.* Op. cit. Vol. II. P. 229.
- ¹⁵⁰ Цит. по: *Iosa M., Lungu Tr.* Viața politică în România 1899—1910. Buc., 1977. P. 215.

(Продолжение следует)

COMUNICĂRI СООБЩЕНИЯ

Е. С. Арамэ

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА МОЛДАВСКИХ ГОСПОДАРЕЙ В ОБЛАСТИ УГОЛОВНОГО ПРАВА В XVI—XVII вв.

Государства с древних времен стремились защищать жизнь, честь и имущество своих подданных, а также обеспечивать функционирование государственных органов, общественный порядок. Это делалось посредством применения наказаний за посягательство на данные объекты, т. е. путем применения уголовного права, которое развивалось и совершенствовалось в соответствии с изменениями в обществе.

В настоящем сообщении делается попытка проследить эволюцию законодательной, уголовно-правовой политики молдавских господарей в XV—XVII вв., выделяя внутренние и внешние факторы, которые на нее повлияли.

Установившееся в Молдове в конце 30-х гг. XVI в. османское господство не привело к ликвидации молдавской государственности, религии и правовой системы. Общественные отношения продолжали регламентироваться местным правом, которому еще с предыдущего периода были свойственны плюрализм источников: обычное право, господарское законодательство и римско-византийское право. Соотношение между этими источниками права менялось в сторону более активной законодательной политики молдавского господаря и его совета.

В советской исторической литературе уже отмечалось своеобразное развитие молдавского обычного права, нормы которого постоянно изменялись и дополнялись, перерабатывались в новом классовом направлении, однако все в целом правящим слоем выдавалось за «старые обычаи земли». Авторитет обычного права был настолько высок, что даже последующие нововведения в области развития феодально-государственных отношений собственности стали представляться как те же «старые обычаи земли». Отождествление всей системы молдавского права со старыми неизменными обычаями становилось формой политической демагогии, призванной затушевывать противоречия и внутрисословные коллизии. В исторической литературе среди подобных мифов господствующей феодальной идеологии уже были отмечены служилый характер боярства и обложение десятиной вотчинного хозяйства¹.

В XVI в. в Молдове имело место усиление феодально-государственной эксплуатации. На рубеже XVI—XVII столетий произошла фиксация вотчинных доходов, которые до этого развивались по восходящей линии. Это было сделано с целью открыть возможность максимального возрастания феодально-государственной эксплуатации тех же крестьян. В таких условиях в Молдове в 1591 г. был рецептирован Византийский Земледельческий закон², изданный в VIII в. и регулировавший отношения и порядок в сельских общинах. Однако рецепция Земледельческого закона была осуществлена здесь по его более позднему списку, который относился в XV в. и отличался существенно от первоначального, поскольку в нем уже нет речи о свободных земледельцах, а говорится о зависимых крестьянах³.

В законе особо оговаривались интересы государственной казны, в которую поступали подати и экстраординарные налоги. Это положение соответствовало условиям усиления феодально-государственной эксплуатации в Молдове, чем и объясняется обращение господаря к рецепции Земледельческого закона. Понятие «экстраординарные налоги» истолковано в списке, проникшем в Молдову, как «все остальные подати (тяготы), которые будут введены в течение года»⁴.

В 1646 г. при господаре Василе Лупу было составлено Уложение, включавшее вышеупомянутый закон, а также часть трактата итальянского юриста начала XVII в. П. Фаринацуса, где предусматривалась более жестокая система наказаний.

Усиление феодальной эксплуатации, причем по двум направлениям — вотчинному и феодально-государственному — породило рост протеста со стороны эксплуатируемых как в пассивных, так и в активных его формах: бегство, перенос межевых знаков, избиение сборщиков податей, вооруженное сопротивление крестьян, которое расценивалось господствующим классом как татба и разбой. В целях подавления усилившегося сопротивления крестьян эксплуатации Молдавское государство внесло изменения в свою уголовно-правовую политику и уголовно-процессуальное право. Результатом этих изменений стала судебная реформа конца XVI — начала XVII вв. (известная в литературе как сорокалетняя судебная реформа), основные принципы которой впервые проанализировал П. В. Советов⁵. Суть ее сводилась к установлению особой подсудности, особого процесса и особых санкций для так называемых «злых людей», «злотворцев», «злодеев», т. е. лиц, явившихся в сущности выразителями крестьянского протеста.

В молдавских грамотах отмечалось, что дела таких людей («аще ли будет таковой человек злой или повинен за смерть») должны быть подсудны исключительно государственной юстиции. Указанная выше реформа фиксировала новые принципы распределения судебных доходов, а именно: все пошлины по делам, подсудным государственным органам, шли в пользу служилых бояр и господарских слуг, тогда как ранее и пошлины, и штрафы шли землевладельцу, имевшему судебный иммунитет⁶, т. е. их перераспределение было проведено в пользу увеличения доли феодально-государственных доходов⁷.

Наказание таких опасных для власти имущих преступников было направлено на личность и, как правило, сводилось к смертной казни. В грамотах указывалось, чтобы в отношении «злодеев» судьи «сотворили по закон и по дело». Последнее означало применение наказания, направленного на личность, что явствует из противопоставления «злодеев» тем «татам», которые платят глобу по закону (такое противопоставление содержится в самих грамотах)⁸. Были введены начала розыскного процесса, в отношении так называемых «злых» людей применялась пытка с целью получения признания от подозреваемого и оговора им соучастников. Все это скрывалось за скупой стереотипной формулой «каков есть закон разбойников».

Для эффективной борьбы с подобными опасными преступлениями судебная реформа прибегла к принципу индивидуализации наказания, особенно по отношению к так называемым «злотворцам». Данный принцип означал применение наказания непосредственно к преступнику: нельзя было выкупить «злотворца» («злодея»), уплачивая судебный штраф, запрещалось взыскивать последний не только с других людей того же села (что широко практиковалось до реформы), но и с близких родственников (родителей, братьев, сестер)⁹. Принцип индивидуализации наказания в данном случае преследовал цель расправы конкретно с преступником.

Небезынтересно отметить тот факт, что этот принцип ранее не имел применения в Молдове, хотя и содержался в рецептированной еще в 1472 г. Синтагме Матвея Властаря. Это свидетельствует о творческом отношении молдавских законодателей (господаря и господарского совета) к рецептированному византийскому законодательству, не все положения которого применялись в судебной практике. Примечательно, что принцип индивидуализации наказания был провозглашен при проведении судебной реформы конца XVI — начала XVII в., т. е. тогда, когда он максимально соответствовал уровню развития общественных отношений, характеру классовых противоречий, и по этой причине оказалась наиболее подходящим.

Политико-правовая культура господствующего класса данного периода стала все чаще обращаться к принципу индивидуализации наказания как более прогрессивному, выступавшему за ликвидацию объективного вменения. Исходя из интересов своего сословия, известный молдавский летописец Мирон Костин всячески подчеркивал тезис о привилегированном положении бояр в обществе, восхищался господарями, следовавшими этому тезису. Он особо выделял господаря Радугу Михню, которому принадлежали слова о том, что когда судят боярина и куртяна, больше чести надо оказывать боярину и что нельзя оскорблять и унижать боярина, можно отобрать у него боярский чин, но нельзя его оскорблять¹⁰. Осуждая действия господаря, который заключил в темницу жен бояр-изменников гетмана Шептелич и постельника Гоя, Мирон Костин с возмущением писал, что это было сделано в противоречии с правилом¹¹.

Настаивая на том, чтобы вотчины изменников оставались наследникам, не виновными в измене, бояре выступали против архаичного принципа объективного вменения. В связи с этим в начале XVII в. под давлением боярской верхушки была изменена мера наказания за государственные преступления. Бояре-изменники стали наказываться только смертной казнью, однако их вотчины оставались в роду и не подлежали конфискации. В таких случаях грамоты гласили, что «те бояре заплатили своими головами, а вотчины не виноваты»¹². Таким образом, в конце XVI — начале XVII в. индивидуализация наказания и ответственность лишь за виновное поведение стали применяться по отношению к господствующему классу в качестве более прогрессивных мер, отражавших интересы боярства. Коллективная ответственность не представляла возможности вести эффективную борьбу с особо опасными преступниками, и поэтому была введена индивидуальная ответственность.

В Молдове принцип индивидуализации наказания в отношении так называемых «злотворцев» имел целью не только расправу с конкретными преступниками, но и устрашение других потенциальных «злотворцев». Итоги сорокалетней судебной реформы были подведены в Уложении 1628 г. господаря Мирона Барновского, подтвердившем положение реформы об исключительной подсудности наиболее опасных преступников государственной юстиции. В области распределения доходов Уложение допускало большие возможности для централизованного взыскания судебных доходов. В прошлом монастыри обладали судебным иммунитетом (правом судить своих крестьян), однако в дальнейшем имело место ограничение судебного иммунитета духовной вотчины. Им обладало лишь ограниченное число преклоненных монастырей. В последующих документах указывалось, что по делам о татбе, убийстве и разбое как пошлины, так и штрафы взыскивались централизованно¹³.

Изменениям подверглись и другие положения судебной реформы. Наказание, направленное на личность преступника, было заменено имущественным наказанием — судебным штрафом. В период, когда феодально-государственная эксплуатация населения имела тенденцию к неуклонному усилению, государство изыскивало новые источники

пополнения казны. Одним из них и были судебные штрафы. В грамотах содержатся наказания о том, что они должны были взыскиваться и по делам о татьбе, разбое, убийстве. Объективное вменение (взыскание судебных штрафов с других людей села и даже с других близлежащих сел) опять стало действовать и в отношении самых опасных преступлений: татьбы, разбоя, убийства. Исключение делалось лишь для сел преклоненных монастырей, доступ в которые для господарских слуг был закрыт и с которых запрещалось взыскивать в порядке круговой поруки суммы в счет судебных штрафов «за другие села»¹⁴. В отношении «злых» людей, по-видимому, продолжала применяться пытка. В Уложении Василе Лупу отмечено, что если подозреваемый — «злой» человек, его надо пытать, если же нет — то не надо¹⁵.

Еще раньше в молдавском феодальном праве утвердилась классификация преступлений на *особо опасные и все остальные*. В документе 1479 г., например, подразделялись «великое» и «малое» дело, «великая» и «малая» вина¹⁶.

Судебная реформа конца XVI — начала XVII в. восприняла эту классификацию, и под «великую вину» стали подводить в первую очередь преступления «злотворцев». Исходя из Уложения Мирона Барновского, можно сделать вывод, что особо опасными преступлениями («великая вина») считались кража, разбой, убийство, а «малой виной» — ссоры с возможными драками, оскорблениями, выдергивание волос¹⁷.

Деление на «великую» и «малую» вину было конкретизировано впоследствии в Уложении Василе Лупу уже относительно одного только состава преступления — кражи. В статье 110 Уложения 1646 г. «малым воровством» считалась кража кур, гусей и другой птицы. Совершение такой кражи в третий раз наказывалось смертной казнью, тогда как статья 111 устанавливала санкцию в виде смертной казни за «великое воровство» даже в первый раз¹⁸.

Свойственная обычному праву Молдовы возможность откупиться от наказания путем уплаты судебного штрафа не распространялась в период сорокалетней реформы лишь на «злотворцев», но и тогда судебная практика была непоследовательной. Так, в грамоте от 6 октября 1616 г. описан случай трех «злодеев», которые украли 36 ульев. Пойманные с поличным, они были «введены было до погибел», однако вистерник Рошка, заплатив судебный штраф в размере 100 талеров, «искупил их от погибели»¹⁹.

Возможен был выкуп и от смертной казни, а также от заключения в тюрьму, и грамоты в таких случаях указывали, что преступник выкупил свою голову или же откупился от темницы²⁰. В условиях усиления османского гнета изыскивались возможности получения финансовых средств, и в этом отношении судебные штрафы и пошлины становятся своего рода доходной статьей.

В статье П. В. Советова о преступлениях против земельной собственности была выявлена такая же, кажущаяся непоследовательной, уголовно-правовая политика молдавских господарей. В подавляющем большинстве случаев в качестве наказания за преступления против земельной собственности взыскивался значительный судебный штраф — хатам²¹. В случае рецидива применялись членовредительские наказания и смертная казнь, однако о таких наказаниях данных гораздо меньше. Уложение Василе Лупу предусматривало телесные наказания за преступления против земельной собственности.

В молдавском судопроизводстве XVI—XVII вв. широко применялись свидетельские показания. Лжесвидетельство и лжеприсяга считались опасными преступлениями против суда. Так, в Уложении Василе Лупу за лжесвидетельство предусматривалось членовредительское наказание, что подтверждается также актовым материалом и дошедшими до нас сведениями очевидцев. Например, грамота 1644 г. упоминает о решении применить за лжесвидетельство «великое карание», что означало наказание, направленное на личность²². По свидетельству миссионера Басетти, который находился в Молдове в 1642 г., женщина-лжесвидетельница была наказана 115 ударами палок²³. Однако документ, относящийся к 1699 г., свидетельствует о взыскании судебного штрафа²⁴.

Интересно отметить, что в Молдове в условиях усиления феодально-государственной эксплуатации и при наличии иноземного гнета происходят изменения в области наказания за преступления против суда, порядка управления и должностные преступления. Так, в Уложении Василе Лупу за взыскание податей и пошлин сверх установленного господарем размера полагалась смертная казнь²⁵. Однако судебная практика свидетельствует и об ином подходе к этим действиям. В условиях Молдовы господа боролись с чрезмерными поборами в основном путем призывов не заниматься ими. Есть документы, свидетельствующие о том, что за злоупотребление должностью применялось заключение в тюрьму²⁶, но от этого также можно было откупиться судебным штрафом. В летописи Мирона Костина описан случай наказания одного должностного лица 300 ударами палок за злоупотребление властью²⁷.

Уложение Василе Лупу определяло в качестве наказания за изготовление фальшивых монет смертную казнь, однако в актовом материале есть данные о взыскании за подобное преступление судебного штрафа²⁸. За подлог же документов в молдавской судебной практике применялись телесные наказания и судебный штраф²⁹.

Подобная «либерализация» уголовного права до второй мировой войны трактовалась исследователями как признак гуманности молдавского средневекового уголовного права и даже как доказательство отсутствия феодализма в Молдове³⁰. Не слу-

чайно поэтому они не заметили сорокалетнюю судебную реформу, а также утверждали, что Уложение Василе Лупу не применялось в судебной практике Молдовы.

Наряду с возможностью для бояр откупиться, что прямо предусматривалось в Уложении Василе Лупу и четко прослеживается по актовому материалу, и для представителей других социальных групп существовала альтернатива применению телесных и членовредительских наказаний. Так, «либеральная» и «жестокая» разновидности уголовно-правовой политики существовали параллельно. Этому способствовала множественность источников права и возможность выбора наиболее подходящей его нормы в зависимости от обстоятельств.

Кажущаяся либеральность и непоследовательность уголовно-правовой политики объясняются необходимостью взыскания в централизованном порядке значительных сумм денег для отправки в Турцию, а также на содержание господаря, его окружения и аппарата управления. Думается, что стержнем подобной «либеральной» политики был взгляд на личность как плательщика податей и повинностей, пошлин и судебных штрафов. Другими словами, наметившийся общественно-политический кризис питался не только классовыми противоречиями, осложненными коллизиями внутри господствующего класса, но и наличием иноземного гнета.

Примечания

- ¹ Советов П. В. Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах о выстутплении в подданство России, Польши и Австрии)//Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев, 1975. С. 180—181.
- ² Советов П. В. Развитие феодализма и крестьяне Молдавии (очерки истории ренты в XVI—начале XVII вв.). Кишинев, 1980. С. 34—35.
- ³ Липищ Е. Э. К истории Земледельческого закона в Византии и в средневековых балканских государствах// Византийский временник. Т. 29. М., 1969. С. 54—62.
- ⁴ Carte românească de învățătură. Buc., 1961. P. 56.
- ⁵ История МССР. Т. 1. Кишинев, 1965. С. 201—202.
- ⁶ Судебным иммунитетом обладало очень ограниченное количество феодалов, в основном духовные феодалы.
- ⁷ Советов П. В. Сорокалетняя реформа и ограничение судебного иммунитета в Молдавии конца VI—начала XVIII вв.//Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы до сер. XIX в. Кишинев, 1980. С. 143.
- ⁸ Documenta Romaniae Historica, A. Moldavia Vol. XIX. Buc., 1969. P. 87—88; 186—187.
- ⁹ «...и да не пограби ни родителей его, ни брат его, ни сродники его...». — Там же.
- ¹⁰ Мирон Костин. Летописецул цэрий Молдовей де ла Аарон Водэ ынкоаче. Кишинэу, 1972. П. 127.
- ¹¹ Там же. С. 110—111.
- ¹² Советов П. В. Исследования по истории феодализма в Молдавии. Т. 1. Кишинев, 1972. С. 160—163.
- ¹³ Советов П. В. Сорокалетняя реформа... С. 149—150.
- ¹⁴ Там же.
- ¹⁵ Carte... P. 238.
- ¹⁶ DRHAM. Vol. 2. 1976. P. 334—335; МЭФ. С. 113—114.
- ¹⁷ Ibidem. Vol. XIX. P. 390—391.
- ¹⁸ Carte... P. 110, 111.
- ¹⁹ МЭФ. Т. 3. Кишинев, 1982. С. 117—118.
- ²⁰ Ghibănescu Gh. Surete și izvoade. Vol. 5. P. 10, 13, 31.; Vol. 8. 1914. P. 297; ibid//Ispisoace și zapise. Vol. 3. P. 1, 227.
- ²¹ Советов П. В. Преступления против земельной собственности в Молдавии, XV—середина XVII в. (сравнительный очерк исследования актового материала и Уложения Василе Лупу)// Уч. зап. Кишиневского госуниверситета. Т. 52. Кишинев, 1960. С. 126—133.
- ²² МЭФ. Т. 4. Кишинев, 1986. С. 111—112.
- ²³ Călători străini despre țările române. Vol. VII. Buc., 1980. P. 50—51.
- ²⁴ Sava A. Documente privitoare la tirgul și ținutul Lăpușnei. 1935. P. 145.
- ²⁵ Carte... P. 72.
- ²⁶ Ghibănescu Gh. Surete și izvoade. Vol. 8. P. 297; DRHAM. Vol. 19. P. 245.
- ²⁷ Костин М. Указ. соч. С. 128.
- ²⁸ Ghibănescu Gh. Op. cit. Vol. 22 P. 149.
- ²⁹ Ibidem. Vol. 15. P. 122—123.
- ³⁰ Filitti I. C., Suchianu I. Contribuții la istoria justiției penale în Principatele Române. Buc., 1928. P. 3, 21.

Л. В. Реулец

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА И ВОСТОЧНОЙ ГЕРМАНИИ (КОНЕЦ 50-х—60-е гг.)

Важные перемены во внутривосточной жизни СССР и на международной арене создали благоприятные условия для самостоятельного участия в международном сотрудничестве суверенных республик, в том числе Республики Молдова. Реализация широких перспектив выхода республики на мировой рынок невозможна без объективного и всестороннего осмысления накопленного опыта сотрудничества Молдовы с зарубежными странами различных общественно-политических систем и ориентаций. Зарубежные экономические связи Молдовы происходили в рамках общественных связей, определяя тем самым их направленность, структуру, масштабы и т. п.

Крупнейшими партнерами в послевоенное время были ГДР (среди восточноевропейских стран) и ФРГ — среди капиталистических. Во внешнеэкономических связях Молдовы отношения с этими странами также занимали ведущее место. Сложившись устойчивые торгово-экономические и производственные связи молдавских предприятий и организаций с немецкими.

Процесс объединения Германии не нарушил старых связей, что отмечалось в ходе первого визита в Объединенную Германию в ноябре 1990 г. Президента СССР М. С. Горбачева. Подписанный Президентом М. С. Горбачевым и канцлером Г. Коллем договор предусматривает выполнение всех торговых соглашений и контрактов, заключенных между ГДР и СССР.

В настоящей статье ставится задача осветить опыт экономического и научно-технического сотрудничества Молдовы и ГДР. В этой связи особый интерес представляют итоги сотрудничества конца 50-х—начала 70-х гг., поскольку именно в этот период закладывались основы внешнеэкономических связей Молдовы.

В советской специальной литературе исследовалось сотрудничество между СССР и ГДР в области общественно-политических, экономических и научно-технических связей, а также в сфере науки и культуры¹. Эти работы отличаются интересным фактологическим материалом, но за пределами внимания историков остались трудности, имевшие место в развитии отношений между странами. В существующей историографии допускались схематизм и лакировка в оценке происходящих процессов. Мало внимания уделялось участию отдельных республик во внешнеэкономических связях. Исключение составляет коллективная монография «Региональные проблемы экономической интеграции СССР в системе стран СЭВ»².

В определенной степени этот пробел восполняют исследования ученых союзных республик³. В 60-е гг. появились работы молдавских историков, посвященные изучению международных связей республики. Так, отдельные аспекты научно-технического сотрудничества Молдовы с зарубежными странами, в том числе с ГДР, в области сельского хозяйства освещались в статье С. А. Мадиевского⁴. Внешнеэкономическим связям нашей республики посвящен ряд публикаций А. Цуркана⁵, И. Морару⁶, А. Стежару и др.⁷ Особый интерес представляет работа И. С. Морару, в которой на основе сравнительно широкой источниковой базы подробно исследуются основные формы внешнеэкономической деятельности Молдовы.

Анализ архивных материалов, фондов СНХ и Департамента Республики Молдова по статистике, отдельных министерств и ведомств свидетельствует, что в экономическом сотрудничестве СССР (в том числе Молдовы) со странами-членами бывшего СЭВ в 50-е—начале 60-х гг. большое значение имели взаимные поставки промышленной и сельскохозяйственной продукции. Участие Молдовы обуславливалось той ролью, которую ее экономика играла в системе народнохозяйственного комплекса СССР. Республика была представлена такими отраслями, как винодельческая, консервная и маслобойная промышленность. Уже с конца 50-х гг. началась планомерная поставка продукции сельского хозяйства Республики Молдова в ГДР. В молдавском экспорте преобладали мясные продукты, подсолнечное масло, коньяки и т. п. Важное значение для повышения заинтересованности молдавских предприятий в экспортных поставках имело Положение о порядке создания и использования премиального фонда. В частности, на сырьевые, промышленные и продовольственные товары предусматривались отчисления в премиальный фонд предприятия в размере 0,2% оптовых цен без налога с оборота⁸.

К сожалению, качество продукции, экспортируемой нашей республикой, не всегда соответствовало уровню, предъявляемому к экспортным поставкам. Из-за несогласованности действий основных поставщиков (Кишиневского, Бендерского, Бельцкого и Тираспольского мясокомбинатов) и Управления Молдавской железной дороги имели место случаи дефростации (порчи) мяса. Потери необходимо было срочно восполнять, так как выполнение обязательств перед ГДР оказывалось под угрозой срыва⁹.

В 60-е гг. расширился ассортимент экспортируемых продовольственных товаров, а также сырья для их производства. Молдова в значительном количестве постав-

ляля ГДР мясо, растительные и животные масла, соки, эфирные масла, вино и виноматериалы, коньяки и другую продукцию¹⁰. Эта статья экспорта стала для республики традиционной. Но к 1964 г. в связи с трудностями, которые переживало сельское хозяйство Молдовы, пришлось сократить экспорт продовольственных товаров в ГДР¹¹. Одновременно претерпевает значительные изменения структура экспорта: Молдова начала поставлять в восточноевропейские страны продукцию машиностроения. В ГДР отправлялись различные эхолоты и запчасти к ним, электрические печи (Бельцкий завод им. В. И. Ленина), осциллографы типа Н700 (завод «Виброприбор»), ультразвуковые дефектоскопы УДМ-1, толщиномеры, щитки осветительные СУ-9400, контрольно-измерительные приборы (КИП) производства кишиневского завода «Электроточприбор» и др.¹² В 1961 г., например, экспорт Молдовы в ГДР составил около 3 млн руб.¹³, что составляло примерно 5,5% всего экспорта республики. При этом на долю машин и оборудования приходилось более 1%.

В экспортной деятельности Молдовы в указанный период имелись недостатки и трудности, заключающиеся преимущественно в нарушении сроков поставок¹⁴. Немало нареканий заказчиков вызывало качество упаковки и тары наших товаров. В справке отдела внешних сношений СНХ Молдовы отмечалось, что недостатки чаще всего объяснялись несвоевременным получением комплектующих изделий от предприятий других экономических регионов. Это вызывало во многих случаях длительную переписку, необходимость командирования «толкачей», и, в конечном итоге, нарушение сроков отгрузки. В некоторых случаях невыполнение заказов-нарядов на экспортные поставки объяснялись неудовлетворительной организацией производства, либо недостаточным чувством ответственности со стороны руководителей предприятий за этот важнейший участок хозяйственной деятельности¹⁵.

В свою очередь ГДР уже в 60-е гг. заняла ведущее место среди восточноевропейских государств, экспортирующих свою продукцию в Республику Молдова¹⁶. Сюда поставлялась значительная часть товаров, поступавших в Советский Союз из ГДР в соответствии с двусторонними торговыми соглашениями. Немаловажную роль в дальнейшем промышленном развитии Молдовы играли поставки из ГДР прогрессивных машин и оборудования, в том числе комплектующих деталей и запасных частей к ним. Например, строительство и оснащение новейшим оборудованием Рыбницкого цементного завода способствовали выпуску высококачественной продукции¹⁷. В исследуемый период в Республику Молдова поступали из ГДР товары народного потребления широкого ассортимента, продукция сельскохозяйственного машиностроения, промышленные холодильные установки, оборудование для консервных заводов и т. п.¹⁸ В середине 60-х гг. дрезденские машиностроители выполнили заказ и пищевых предприятий нашей республики. Такие предприятия, как «Табакун», «Еганес Кегель» изготовили для Кишиневской кондитерской фабрики оборудование для глазирования конфет, установки для отливки шоколадных плит, восьмивальковые размольные мельницы¹⁹.

Известны, однако, факты нехозяйственного использования импортного оборудования, несвоевременного ввода его в действие. Так, в системе Министерства сельского хозяйства не были смонтированы в течение года 11 новых доильных установок «Импульс» на 44,1 тыс. руб.²⁰, а с 1964 г. не были установлены 3 доильные установки «Пепелине» производства ГДР на 11,5 тыс. руб. В МолдНИИ селекции и семеноводства в течение двух лет ожидала монтажа зерноочистительная линия из ГДР стоимостью 13 тыс. руб.²¹ Такое же положение наблюдалось и в других хозяйствах²².

Несмотря на эти существенные недостатки, нельзя не отметить, что импорт промышленной продукции из ГДР, прежде всего новейших видов машин и оборудования, способствовал развитию экономики нашей республики в исследуемый период. Благодаря активному вовлечению Молдовы в товарооборот Советского Союза со странами-членами бывшего СЭВ (в том числе и с ГДР), республика включилась в международное разделение труда, что способствовало развитию ее экономики.

Помимо чисто торговых связей, в 60-е гг. в Республике Молдова развивались и производственные формы внешнеэкономического сотрудничества. В конце 60-х гг. получило развитие сотрудничество между смежными предприятиями Республики Молдова и ГДР и совместная разработка ими технологии новой продукции. Так, кишиневский завод «Электромашина» в содружестве с народным предприятием ГДР «Вашгеретевек» при участии Всесоюзного проектно-технологического института по электробытовым машинам и приборам (ВПИТЭМП) г. Кишинева разработали технологию стиральной машины модели «ВФА-500» в ГДР и «Кишинэу-2» в Республике Молдова²³.

Экономическое сотрудничество развивалось в тесной связи с сотрудничеством в области науки и техники. Основными формами такого сотрудничества между Республикой Молдова и ГДР в эти годы были обмен технологической документацией и специалистами с целью изучения опыта в смежных отраслях промышленности и сельского хозяйства, участие молдавских ученых в совместных конференциях и симпозиумах. Так, в 1962 г. делегация кишиневского завода «Виброприбор» выезжала на завод измерительных приборов в г. Цвёниц для ознакомления с конструкцией и технологией производства осциллографов. Результатом командировки явилось внед-

рение технологии изготовления пластин для нарезки микрозеркал, применяемой немецкими коллегами. Это позволило заводу получить 36 тыс. руб. годовой экономии²⁴. Год спустя завод «Виброприбор» получил из ГДР техническую документацию по эксплуатации осциллографов фирмы «Хоневелл»²⁵. Это способствовало своевременному внедрению передовых достижений науки и техники, сокращению сроков освоения производством новейших видов машин, оборудования и других изделий со значительной экономией средств и труда.

Определенное развитие в исследуемый период получили научно-производственные связи в аграрном секторе. Признание успеха молдавских ученых произошло в июле 1965 г. на симпозиуме специалистов восточноевропейских стран. Развитию сельского хозяйства ГДР был посвящен специальный доклад члена Секретариата Общества германо-советской дружбы Юзефа Микевича²⁶. Было решено превратить такие встречи в традиционные²⁷.

Эффективной формой научно-технического сотрудничества в области сельского хозяйства являлась также обмен специалистами, стажировки молдавских ученых в ГДР и германских — в научных учреждениях, лучших совхозах и колхозах Молдовы²⁸.

Расширению экономического и научно-технического сотрудничества способствовало также участие Республики Молдова в различных ярмарках и выставках, проводимых в ГДР. Уже с конца 50-х гг. наша республика представляла некоторые виды продукции в советских павильонах на ежегодных Лейпцигских ярмарках. Это были главным образом фруктовые и овощные консервы, папиросы «Кишиневские»²⁹, вино и коньяк, молочные продукты, а также ковры ручного производства³⁰.

С успехами тружеников Молдовы познакомилась посетители советских павильонов в Эрфурте в 1961—1969 гг.³¹ На международной выставке по садоводству 1961 г. молдавские образцы получили 53 золотых, серебряных и бронзовых медали³².

На Эрфуртской международной выставке 1969 г. Молдавский научно-исследовательский институт садоводства, виноградарства и виноделия экспонировал около 40 сортов плодов и винограда. Тираспольский научно-исследовательский институт орошаемого земледелия и овощеводства — более 20 видов овощей. Среди 18 совхозов и 10 колхозов нашей страны, демонстрировавших свои достижения, были совхоз-завод «Прут» Унгенского района, колхозы «Россия» Комратского района, им. Свердлова Тираспольского района и др.³³

Высокого уровня достигала также промышленная продукция молдавских предприятий. Как отмечено в дипломах «За выдающиеся качества», только на весенней Лейпцигской ярмарке 1967 г. из 30 золотых медалей, полученных Советским Союзом, три приходились на изделия, выпускаемые заводом «Микропровод»³⁴. Успех молдавской продукции способствовал повышению спроса на нее за рубежом.

На международных ярмарках регулярно работали молдавские специалисты. В 1959 г. кишиневская обувная фабрика им. С. Лазо стала выпускать школьную обувь по образцам, привезенным с Лейпцигской международной ярмарки, что позволило получить прибыль в 490,5 тыс. руб. в год.³⁵ В 1959 г. на Лейпцигскую ярмарку были направлены представители консервного завода «Октябрь»³⁶, а в 1963 г. на ярмарке побывала делегация завода «Электромашина». Она представила подробный отчет о технических новшествах, которые рекомендовалось внедрить на предприятиях Молдовы. В частности, был разработан план мероприятий по заводу «Электромашина», в основе которого — возможность использования опыта завода г. Шварценберг по производству стиральных машин³⁷. Известно, что на основе этого сотрудничества в дальнейшем «Электромашина» добилась неплохих результатов.

Таким образом, с конца 50-х гг. Молдова стала интенсивнее вовлекаться в международное экономическое сотрудничество СССР. Это означало выход ее (хотя и в рамках СССР) на международную арену, свидетельствовало о достижении экономической республикой определенного уровня развития, способствовало дальнейшему наращиванию ее производственного потенциала. В этот период складываются основные формы и практические методы внешнеэкономических связей с ГДР, определяется круг ввозимых и вывозимых товаров. В особенности отметим, что было положено начало динамично развивавшемуся затем двустороннему производственному и научно-техническому сотрудничеству, которое, кстати, имело и различные недостатки: срыв сроков экспортных поставок, низкий уровень качества некоторых экспортируемых товаров и др. Тем не менее оно положительно сказалось на развитии экономики Республики Молдова.

Накопленный Молдовой опыт экономического сотрудничества с зарубежными странами в конце 50-х—60-е гг. имеет огромное значение. Он ценен тем, что были определены и проверены практикой формы и методы, элементы товарного обмена, прямые контакты с предприятиями и деловыми людьми других стран. В современных условиях этот опыт, нуждающийся в новом скрупулезном изучении со всеми его плюсами и минусами, обеспечит Республике Молдова выход на самостоятельные зарубежные связи, позволит ей избежать поисков первоначальных контактов с зарубежными партнерами, даст возможность использовать уже сложившиеся связи, уможив их в новых условиях ее суверенитета и независимости.

Примечания

- ¹ Абаева Л., Цедилин Л. Братский союз СССР и ГДР//Мировая экономика и международные отношения. 1985. № 5; Батулин Н. Экономическое сотрудничество социалистических стран. СССР — ГДР//Плановое хозяйство. М., 1981. № 10; Драчева Н. П., Попов Н. Н. ГДР в системе международного социалистического разделения труда. М., 1963; Красноглазов В. Л. Экономическое сотрудничество ГДР с социалистическими странами. М., 1965; Медведев Ю. СССР — ГДР: новые формы сотрудничества//Экономическая газета. 1982. № 9; Николаева А. В. Экономическое сотрудничество ГДР с СССР. М., 1968; Озеров М. Е. Миллионы твоих друзей (Очерки о советско-германской дружбе). М., 1960; Павлово-Сильванская М. П. Строительство развитого социалистического общества в ГДР. Экономические аспекты. М., 1979; СССР — ГДР: сотрудничество и сближение. К 30-летию ГДР. М., 1979.
- ² Региональные проблемы экономической интеграции СССР в системе стран СЭВ. М., 1975.
- ³ Жуков В. П. Интернационализм в действии. Минск, 1976; Кокебаева Г. К. Участие Казахстана в экономическом и научно-техническом сотрудничестве Советского Союза и ГДР//Внешняя политика и международные отношения в новое и новейшее время. М., 1984; Она же. Экономические, научные и культурные связи Германской Демократической Республики с Казахстаном и республиками Средней Азии (1955—1980 гг.). Автореф. дис. канд. ист. наук. М., 1985; Лавриненко Ю. В. Украинская ССР в советско-венгерских экономических отношениях. Киев, 1969; Сергеева Г. Г. Белорусская ССР в советско-болгарском сотрудничестве (1960—1975). Минск, 1976; Холмурадов Р. М. Экономическое сотрудничество УзССР с ГДР//Общественные науки в Узбекистане. Ташкент, 1984. № 2; Она же. Вклад Узбекской ССР в экономическое, научно-техническое и культурное сотрудничество СССР с Германской Демократической Республикой (1949—1975). Автореф. дис. канд. ист. наук. Ташкент, 1984.
- ⁴ Мадиевский С. А. Деятельность МОДКС по развитию культурных связей и сотрудничества Молдавской ССР с зарубежными социалистическими странами (1956—1965)//Изв. АН МССР. 1968. № 1.
- ⁵ Цуркан А. Молдавия экспортирует//Коммунист Молдавии. 1969. № 9.
- ⁶ Морару И. С. Молдавская ССР на международных ярмарках и выставках//Изв. АН МССР. 1977. № 3; Она же. Участие Молдавской ССР в союзном экспорте//Коммунист Молдавии. 1977. № 6; Она же. Молдавская ССР во внешнеполитических и внешнеэкономических связях Советского Союза (1959—1975). Автореф. дис. канд. ист. наук. Минск, 1978; Она же. Сотрудничество крепнет и совершенствуется//Трибуна. 1978. № 5;
- ⁷ Стежару А. С. Предлагает Молдавия//Внешняя торговля. 1973. № 3; Она же и др. Экономические связи Молдавской ССР в системе социалистической экономической интеграции. Кишинев, 1979.
- ⁸ ЦГА МССР. Ф. 3103. Оп. 1. Д. 1584. Л. 161—163.
- ⁹ Там же. Л. 23, 37—39, 43, 46, 56, 88.
- ¹⁰ Там же. Д. 1586. Л. 314—317; Д. 1594. Л. 165; Д. 1741. Л. 2, 43, 44, 45.
- ¹¹ Там же. Д. 1741. Л. 60.
- ¹² Там же. Д. 1586. Л. 319; Д. 1594. Л. 160, 164—165; Д. 1741. Л. 6, 39, 41.
- ¹³ Там же. Д. 1594. Л. 160—165.
- ¹⁴ Там же. Д. 1741. Л. 62.
- ¹⁵ Там же.
- ¹⁶ Стежару А. С. и др. Указ. соч. С. 5.
- ¹⁷ ЦГА МССР. Ф. 3021. Оп. 13. Д. 1. Л. 52.
- ¹⁸ Там же. Л. 51—52; Д. 20. Л. 134—135.
- ¹⁹ Цуркан А. Указ. соч. С. 36—37.
- ²⁰ ЦГА МССР. Ф. 3021. Оп. 13. Д. 1. Л. 51.
- ²¹ Там же. Оп. 6. Д. 296. Л. 134.
- ²² Там же. Оп. 13. Д. 1. Л. 51.
- ²³ Морару И. С. Сотрудничество крепнет и совершенствуется//Трибуна. 1978. № 5.
- ²⁴ ЦГА МССР. Ф. 3001. Оп. 1. Д. 1416. Л. 4; Д. 246. Л. 14.
- ²⁵ Там же. Д. 247. Л. 138.
- ²⁶ Советская Молдавия. 1965. 9, 10 июля.
- ²⁷ Мадиевский С. А. Указ. соч. С. 58.
- ²⁸ Западинский Р. В. В Молдавию на стажировку//Вечерний Кишинев. 1968. 20 декабря.
- ²⁹ ЦГА МССР. Ф. 3101. Оп. 1. Д. 1581. Л. 128, 179.
- ³⁰ Там же. Д. 1582. Л. 134—143.
- ³¹ Там же. Ф. 3117. Оп. 1. Д. 291. Л. 112, 113.
- ³² Морару И. С. МССР на международных ярмарках... С. 28.
- ³³ Там же. С. 26.
- ³⁴ Там же. С. 28.
- ³⁵ Там же. С. 30.
- ³⁶ ЦГА МССР. Ф. 3001. Оп. 1. Д. 69. Л. 251.
- ³⁷ Там же. Д. 1440. Л. 3—8.

PLAI NATAL КРАЕВЕДЕНИЕ

Ion G. Chirtoagă

O PALANCA ȘI UN SAT LA GURA NISTRULUI

Către începutul secolului al XV-lea Țara Moldovei a căpătat frontiere naturale la Nistru și Marea Neagră, fapt care avea o importanță majoră pentru apărarea și economia țării. Pe aici mai întâi trecea o cale comercială importantă, care lega Orientul bogat cu țările din Europa Centrală și Apuseană. Caravanele cu postav european, fierării și alte articole meșteșugărești prin Suceava, Iași, Lăpușna, în lungul Botnei și Nistrului ajungeau la Cetatea Albă, de unde pe mare se îndreptau în Asia Mică și mai departe spre Orient, iar de acolo pe aceeași cale în Europa de Apus treceau țesături fine orientale, cușoare, obiecte de lux ș. a. În acest comerț un rol primordial îl juca orașul-port Cetatea Albă, unde se făcea transbordarea mărfurilor din caravane în corăbii și viceversa. Tot aici negustorii plăteau vama de tranzit, care aducea haznălei domnești un venit considerabil. Venituri suplimentare avea și populația locală, care pune la dispoziția negustorilor transport, hrană, băutură, locuințe și altele din cele necesare pentru un drumet. Toate acestea stimulau dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor, mai ales în domeniul prelucrării produselor alimentare¹.

La început în comerțul de tranzit al Cetății Albe o pondere mare aveau negustorii străini, în primul rând genovezii. Dar pe la mijlocul sec. al XV-lea în această sferă de activitate tot mai mult se includeau localnicii. Așa de exemplu, Gheorghii Valata din Cetatea Albă efectua operații comerciale cu factoriile genoveze din Crimeea, iar feciorii săi — Dumitru și Caloian — țirguiau la bîlciul din Lvov. Tot pe atunci cetădinii, care aveau de acum corăbii proprii, au primit dreptul de comerț în orașele Imperiului Osman².

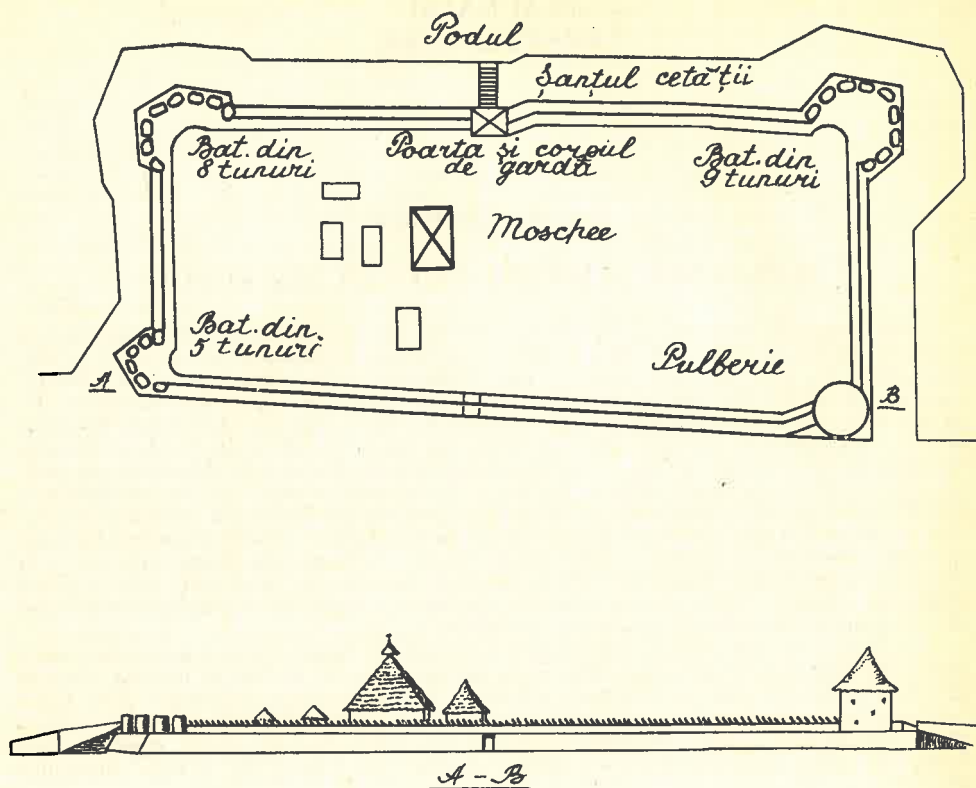
Acest colț de țară avea o importanță majoră și în sistemul de apărare a Moldovei, de aceea pe timpul lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare orașul a fost întărit considerabil cu ziduri puternice³. Tot în acest scop portul a fost asigurat cu corăbii militare, care trebuiau să țină piept atacurilor din partea Imperiului Osman în ascensiune⁴. În fruntea administrației civile și militare se găseau doi pîrcălabi numiți de conducerea țării⁵.

Spre mijlocul secolului al XV-lea crește primejdia și din partea frontierei de Est. În anul 1443 cu concursul principelui lituanian în Crimeea, unde se constituia un nou hanat, la putere a venit Hagi Ghirai, acțiunile agresive ale căruia le-au simțit pe rînd vecinii săi⁶. Fapt care a și favorizat neliniștea pîrcălabilor din Cetatea Albă, care erau nevoiți să păzească două vaduri de pe cursul inferior al Nistrului: unul din apropierea orașului și altul de la vărsarea fluviului în liman. Dacă primul se găsea sub supravegherea directă a ostașilor din cetate, apoi cel de al doilea era la o distanță mai mare și pentru contracararea tentativelor de trecere a tătarilor peste fluviu se cerea un detașament deosebit. Pentru el s-a construit o întăritură mică probabil sub supravegherea lui Iurgheci (pîrcălab al Cetății Albe din martie 1443 pînă în februarie 1447)⁷, numele căruia ea îl purta, precum aflăm dintr-un document ulterior⁸.

Efectuînd cercetări pe teren și confruntîndu-le cu o hartă din sec. al XVIII-lea, la care ne vom mai referi, am ajuns la concluzia, că cetatea avea o așezare destul de reușită. Ea se găsea pe extrema de sud a așa-numitei înălțimi nistrene și din două părți — sud și est — se mărginea cu adîncituri aproape abrupte de 2—4 metri. La început, probabil, aici a fost ridicat un val de pămînt, pe care se află un perete din lemn. Astfel de întărituri la mai multe popoare se numeau palancă, de la care și provine denumirea localității vecine.

În vara anului 1484 Imperiul Otoman a cucerit Cetatea Albă. Peste doi ani, după unele tentative nereușite de recucerire a ei, conducerea țării a fost nevoită să încheie pace, conform căreia se stabilea și frontiera dintre Moldova și pămînturile din jurul cetății supuse osmanilor sub denumirea turcească — Akkerman.

Din raportul lui Mustafa, reprezentant al Porții la lucrările de delimitare teritorială moldo-osmană, se vede că existau divergențe referitor la cetatea Iurgheci (Iurgheci Kermen)⁹. Moldova avea de acum nevoie de această fortăreață nu numai pentru stoparea tătarilor de pe Nistru, dar și pentru asigurarea securității țării din partea turcilor din Akkerman. Reprezentanții Porții, din contra, insistau ca cetatea și vadul din apropiere, prin care osmanii puteau face legătură directă pe uscat cu Crimeea, să fie în



Cetatea Palanca la 1789

mîinile lor. Mustafa a insistat cu această propunere în raportul său adresat sultanului Baiazid și ea a fost acceptată de conducerea imperiului¹⁰. Căzînd în mîinile otomanilor, cetatea Iurgheci a fost supusă unor modificări substanțiale, reminiscențele cărora mult timp au persistat în memoria localnicilor. Vizitînd aceste locuri după un secol și jumătate, călătorul turc Evlia Celebi afirma că cetatea s-a construit pe timpul lui Baiazid al II (1481—1512)¹¹. S-ar putea de presupus că ea a fost avariată de către oștenii moldoveni, care s-au mutat în alte puncte de apărare ale țării. Aceasta nu-i exclus, cu atît mai mult, că pe valul de pămînt se ridica un zid de lemn, care putea fi incendiat fără multe eforturi. Dar, probabil, lucrările de construcții au fost efectuate în vederea schimbării direcției combative a cetății. Dacă sub moldoveni mai puternică trebuia să fie partea ei de est, de unde se așteptau năvălirile tătare, apoi sub otoman — cea de vest și mai ales de nord, pe unde trecea drumul principal de la Cetatea Albă spre Botna. Pe acest drum în sec. al XVI-lea se găsea o circumscripție militar-administrativă moldavă în frunte cu pîrcălabul Ciobruciu.

La reconstrucția cetății s-a folosit, probabil, și piatră, deoarece turcii o califică ca hisar — cetate mică din piatră. În registrul fiscal din 1570 e menționată Ianic-hisar, adică o cetate mică din piatră cu funcții auxiliare (ianic-auxiliar) față de cetatea principală Akkerman.

Sub stăpînirea osmană au nimerit și locuitorii din apropierea cetății. Către anul 1570 aici se numărau 52 capi de familie și 6 burlaci, care se ocupau cu agricultura, și pentru pămîntul folosit plăteau sultanului impozit-ispenge. Țăranii acestei localități, ca și a celor vecine, creșteau grîu, care forma circa jumătate din roada de cerealiere, orz — un sfert, mîlai — mai puțin de 20 la sută ș. a.¹². Cu timpul aici puțin s-a mărit ponderea mîlaiului, iar în secolul al XVIII-lea — a porumbului, care de curînd apăruse în Moldova¹³. Agricultorii mai plăteau așa-numita zeciuală din produsele cîmpului, haraciul ș. a.

Localnicii se mai ocupau și cu pescuitul, mai ales în Nistru. O metodă de pescuit a moldovenilor într-un fluviu era îngrădirea, menționată ca o sursă de venit în registrul fiscal din 1570¹⁴. Birnele folosite în lucru se transportau din pădurile rămase sub administrarea domnului Moldovei. Pentru lemnul importat și peștele prins se plăteau impozitele corespunzătoare. În așa mod se pescuia și în sec. al XVIII-lea. În timpul războiului ruso-turc din 1768—1774 acest loc de pescuit a fost dat în folosință unor

negustori din Iași: În 1770 — Marcu Afanasie¹⁵, iar în anul următor — Ștefan Manuil se angajau să construiască un astfel de gard cu două vîrste mai jos de Palanca, la vărsarea Nistrului în liman. Zăplazul se făcea de-a curmezișul râului din birne înfipte pe fundul nu prea adînc al vadului și împletite cu vergi, iar în mijlocul râului pentru bărci și plute se lăsa o deschizătură care la nevoie se închidea cu o poartă împletită¹⁶. Primăvara, la pregătirea gardului, și toamna, cînd se scoteau birnele din rîu pentru a nu se duce cu gheața în mare, erau angajați o mulțime de oameni. Din venitul întreprinderii arendașii vizați se obligau să verse în cancelaria comendaturii ruse 150 de ruble. În afară de aceasta localnicii mai pescuiau și în iazuri artificiale. Unul din ele e menționat la începutul sec. al XIX-lea¹⁷.

Tot din această sursă aflăm, că în localitate apicultura și viticultura erau slab dezvoltate — aici se numărau 5 știubeie și o vie. Grînele se măcinau la o moară de vînt din localitate. Ca forță de tracțiune se folosea mai mult boul decît calul. Bovinele și ovinele erau o adevărată bogăție a locuitorilor. Pentru nevoile lor ei foloseau apa din cele 5 fîntîni, dar uneori setea și-o potoleau și la cîrciumă.

Fiind o localitate și o cetate din apropierea frontierei, Ianîc-hisar era supusă unor atacuri din partea vecinilor, mai ales în ultimul sfert al sec. al XVI-lea, cînd Imperiul Otoman trecea printr-o criză economică și politică acută. După cum relatează Evlia Celebi pe timpul hanului tătar Mahomed Ghirai (1577—1584) cetatea a fost distrusă de către cazaci¹⁸.

În primul sfert al sec. al XVIII-lea, în condițiile unei stabilizări economice relative, Poarta a început să întărească frontierele de nord ale Imperiului. Ea a întreprins cîteva campanii militare contra Poloniei, care încerca să-și lărgească puterea sa pînă la Dunăre, iar supușii săi zaporojenii deseori atacau pămînturile Imperiului Osman. În anii 1615—1617 armatele osmane și polone s-au ciocnit de cîteva ori, inclusiv pe malul stîng al Nistrului, lîngă Rașcov¹⁹. Tot pe atunci Poarta a restabilit Ianîc-hisar, ori Palanca Ianîc-hisar, cum mai era numită în unele documente ale timpului²⁰. Deci, în toponim se conținea atît denumirea tradițională de palancă (construită anterior din lemn), cît și noua denumire hisar (din piatră).

Construirea unei cetăți osmane de obicei se făcea din ordinul, pe contul și chiar sub supravegherea puterii centrale ori a beilerbeului din Silistra, în circumscripția căruia intra de la finele sec. al XVI-lea litoralul de nord-vest al Mării Negre. Oficialitățile locale făceau numai demersurile corespunzătoare. La reparația cetăților osmane de la nord de Dunăre, erau siliți să participe țărani din Moldova și Muntenia. Tot așa s-a procedat și în 1616, cînd s-a reconstruit cetatea Palanca sub supravegherea beilerbeului Șașaki-pașa și la efectuarea lucrărilor de adîncire a șanțului cetății din anul 1657²¹.

Unele documente de mai tîrziu ne crează o închipuire aproximativă despre forma arhitecturală și dimensiunile acestei cetăți. Într-o lucrare din anii 20 ai secolului trecut se aduc cifre rotunde a lungimii și lățimii acestei cetăți: 70×30 sajeni²². Evident că în timpul construirii cetății s-a folosit unitatea de lungime moldovenească, adică a arșinului, și probabil tot în cifre rotunde. Reieșind din această aserțiune, se poate constata, că lungimea cetății era de 250 arșini (160 m), iar lățimea — de 100 arșini (64 m).

Mai detaliat e planul cetății de la 1789²³. Din el se vede că cetatea avea o formă dreptunghiulară cu turnuri în colțuri și se întindea de la est spre vest. În cetate, probabil, ca și pe timpul cînd ea era supusă Moldovei, se intra prin partea de nord a ei: peste un pod ancorat și prin poartă, lîngă care se găsea clădirea pazei. În afară de aceasta, înăuntrul cetății se afla pulberăria, moscheia și cîteva case, în care locuia comandantul și ajutorul lui. Fortăreața era apărută de o garnizoană osmană, supusă beului din Akkerman. În ambele cetăți se aflau mai mult de 400 de ostași, dintre care 200, după spusele lui Evlia Celebi, se găseau în Ianîc-hisar. Osmanii mențineau potențialul ei combativ. Evlia Celebi menționa, că în cetate erau 20 de turnuri de tipul „sahi”. Către anul 1770 aici, în afară de turnuri din bronză, erau plasate și turnuri mai moderne — din fontă. În 1789 aici se găseau de acum 22 turnuri, așezate cu prioritate în turnurile de nord ale cetății. În colțul dinspre liman, de unde se așteptau mai puține atacuri din partea inamicului, turnurile lipseau. În arsenalul individual al oștenilor, în afară de cunoscutele iatagane și junghiere turcești, existau și arme de foc. După spusele lui Evlia Celebi, din ordinul beilerbeului de Silistra Melec-pașa, ostașii fortăreței au fost dotați în 1657 cu încă 50 de puști italiene, iar în registru din Akkerman s-a efectuat înregistrarea corespunzătoare.

Călătorii, mai ales cei din Europa Apuseană, aveau o părere similară pentru localitatea în cauză, zidul căreia servea ca un criteriu evident pentru calificarea unei așezări urbane.

Așa de exemplu un călător suedez, trecînd pe aici în anul 1651, numește „Palanca, un orașel turcesc”²⁴. Și în documentele rusești de pe timpul războiului ruso-turc din 1768—1774 persistă expresia „mestecico Palanca”, adică orașelul cu același nume. Cu toate acestea, în sursele istorice de origine turcă vreo informație similară nu se întîlnește. Evlia Celebi menționează numai cetatea. Dar aceasta-i important, deoarece ridicarea rangului unei localități era urmată de schimbări în sis-

temul fiscal privind populația locală. Probabil, un document oficial de conferire localității a statutului juridic de casaba (orășel) așa și n-a fost emis.

Localitatea se întindea în lungul Nistrului spre nord de fortăreață, pe locul, care în prezent se numește „la moldoveni”. Oștenii cetății, care în sec. XVII—XVIII, ca și în alte părți ale Imperiului Otoman, aveau familii și tot mai mult se încadrau în activitatea de producție (în ajunul războiului ruso-turc din 1768—1774 îngrădirea piscicolă de la Palanca aparținea turcului din Akkerman Halil Hagi aga), își construiau case în partea de nord a localității — încă o dovadă, că aici turcii au venit cu mult mai târziu decât moldovenii²⁵. Militarii otomani se găseau într-o situație privilegiată față de populația băstinașă — ei primeau soldă, familiile lor erau scutite de impozite și în gospodăriile lor se folosea munca salariată, mai ales în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, când în Bugeac au apărut fugari din Polonia și Rusia, unde predomină iobăgia.

Această parte a localității cu unele construcții orientale (de aici spre cetate ducea un apeduct, printre localnici numit „chioru”) și cu case ceva mai bogate avea o înfățișare distinctă și nu întâmplător pe o hartă de la 1789 ea era marcată ca orășel.

Prezența turcilor în localitate pereaclita securitatea moldovenilor de aici, mai ales pe timp de război. În asemenea cazuri ei se mutau cu traiul în alte locuri și satul rămânea fără populație. Așa s-a întâmplat și în războiul ruso-turc din 1768—1774.

La efectuarea recensămintelor din 1772 și 1774 aici nu s-a înregistrat nici un om²⁶. În corespondența funcționarilor ruși Stankevici și Kușnikov din 1808 se menționează, că „Palanca... mai înainte era un sat mare, iar în prezent (în ea sînt — I. Ch.) numai 6 case de moldoveni...” În legătură cu faptul că în sat era pămînt de ajuns pentru 80—100 gospodării, ei hotărâsc să permită transferarea în această localitate a lipovenilor din Hagi-Ibrahim (Jebrieni). Dar mai târziu în planul celor vizate au survenit unele corective, din care cauză în sat s-a stabilit cu traiul un număr neînsemnat de persoane.

Condițiile de viață din localitate, menționate mai sus, nu favorizau creșterea normală a populației. La prima mențiune din 1570 despre populația localității aici se numărau 52 familii și 6 burlaci. Deși în 1827 în sat erau 57 case și 9 bordeie, în ele trăiau numai 23 familii de țărani moldoveni, 6 familii de lipoveni și cîteva familii privilegiate, inclusiv și 2 de slujitori ai cultului de origine băstinașă. Multe locuințe din localitate, mai ales din cele rămase de la turci, erau pustii. Se cere menționat, că familiile de țărani moldoveni se compuneau din cîteva generații — cele 23 familii aveau în medie cîte 7 persoane, dar nu cinci ca de obicei. Erau mulți burlaci — 18, adică aproape fiecare al doilea bărbat apt de muncă era necăsătorit. Respectiv mare era și numărul fetelor de măritat.

Nu era mai bună situația lipovenilor, care în mare parte ca și persoanele nou-venite, își duceau viața în bordeie. La început lipovenii s-au așezat compact cu traiul în apropierea cetății. Dar pe parcursul a mai multor ani ei s-au amestecat și numai tradiția orală a păstrat denumirea mahalalei „la ruși”.

Astfel, cu trecerea cetății Iurgheci (Palanca Ianț-hisar) în mîinile otomanilor s-a micșorat securitatea Țării Moldovei, inclusiv și a populației de pe loc, numărul căreia era în descreștere. După 1812, cînd frontiera s-a mutat pe Prut și Dunăre, cetatea și-a pierdut însemnătatea sa militară, treptat s-a năruit și către anul 1827 din ea rămase doar temelii. Astăzi ar fi binevenită reînvierea memoriei acestei cetăți, care un timp îndelungat a servit ca fortăreață de apărare a Țării Moldovei, măcar printr-un simplu semn comemorativ.

Note

¹ История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.). Кишинев, 1976. С. 82.

² История народного хозяйства... С. 124; Revistă istorică. 1924. P. 105.

³ Полевой Л. Л. Деревянное и каменное гражданское строительство в городах Молдавии в XIV—первой половине XVI в. // Этнография и искусство Молдавии. Кишинев, 1970. С. 45—60.

⁴ Columbeanu S. Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare. // Revistă de istorie. 1975. Nr. 1. P. 75—77.

⁵ Бырня П. П. Молдавский средневековый город Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев, 1984. С. 63—85.

⁶ Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV—XVI вв. М., 1984. С. 62.

⁷ N. Jorga. Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe. București, 1899. P. 99—100; Bogdan I. Inscriptiile de la Cetatea Albă. București, 1908. P. 43.

⁸ Documente turcești privind istoria României. Vol. 1. București, 1974. P. 10.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Куртогэз И. Г. Административно-территориальное деление юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI—первой половине XVIII в. // Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988. С. 74.

- ¹¹ Эвлия Челеби. Книга путешествия. Вып. I М., 1961. С. 42.
- ¹² Berindei M., Veinstein G. Réglement fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Akkerman. 1570. Cahiers du monde russe et soviétique. Vol. XIII (92—3). 1981. P. 277, 306, 309.
- ¹³ Драгнев Д. М. Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII—нач. XIX в.). Кишинев, 1976. С. 101—102.
- ¹⁴ Berindei M. Veinstein G. Op. cit. P. 298
- ¹⁵ ЦГАДА, Ф. 293. Оп. I. Д. 401. Л. 774.
- ¹⁶ Там же. Д. 386. Л. 352.
- ¹⁷ Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака. Аккерман, 1899. С. 163.
- ¹⁸ Эвлия Челеби. Указ. соч. С. 42.
- ¹⁹ История Молдавской ССР: с древнейших времен до наших дней. Кишинев, 1982. С. 116.
- ²⁰ Эвлия Челеби. Указ. соч. С. 42.; Barkan O. L. 1079—1080 (1669—1670) Mâlî Vilna âit Bir Osmanlî Bâtcesi vl ek'leri.//Istanbul üniversitesi iktisat fanûlîtasî mecmuasi. 1955/1956. 17. Istanbul, 1960. Nr. 1—4 S. 272.
- ²¹ Эвлия Челеби. Указ. соч. С. 42.
- ²² Статистическое описание Бессарабии... С. 161.
- ²³ ЦГВИА, Ф. ВУА. Д. 2573. Л. 1.
- ²⁴ Călători străini despre țările române. Vol. V. Buc., 1973. P. 445.
- ²⁵ ЦГАДА, Ф. 293. Оп. 1. Д. 391. Л. 44 об., ЦГВИА, Ф. ВУА. Д. 2573. Л. 1.
- ²⁶ ЦГАДА. Ф. 293. Оп. 1. Д. 398. Л. 120.

G. Filip-Lupu

MANĂSTIREA CĂPRIANA — CTITORIE A VOIEVODULUI ALEXANDRU CEL BUN

Mănăstirea Căpriana se află la 30 km nord-vest de Chișinău, în mijlocul masivului păduros numit «Codru» din centrul Moldovei; are o poziție pitorească, fiind situată într-o depresiune înconjurată din trei părți de dealuri înalte acoperite cu păduri seculare.

Datorită poziției ei frumoase, cât și a rolului ei de vechi lăcaș de rugăciuni, mănăstirea Căpriana era, până în 1940, un loc de atracție și de pelerinaj pentru moldovenii din satele învecinate, ca și pentru unele cercuri din preajma conducerii metropolitane din Chișinău.

Mănăstirea Căpriana, cu toate că are un trecut istoric cultural vechi și bogat, totuși este mai puțin cunoscută de lumea românească, decât alte așezăminte religioase, probabil, pentru că în secolul al XIX-lea, când, dintr-o necesitate patriotică în lupta pentru afirmarea istoriei românești ca națiune și ca stat, s-au alcătuit de către istorici cele mai multe studii asupra trecutului nostru național, această mănăstire, aflându-se în teritoriul stăpînit de Rusia țaristă, n-a suscitat interes la cercetători din țară.

Istoricul mănăstirii este mai puțin cunoscut și pentru faptul că au lipsit anumite date certe despre întemeierea ei, cât și însemnări despre trecutul și vechimea ei.

Abia în 1904 Zamfir Arbore face referiri mai detaliate la istoricul mănăstirii Căpriana în «Dicționarul geografic al Basarabiei», unde afirmă că ea a fost întemeiată de Petru Rareș I la 1545, ceea ce nu corespunde adevărului.

E drept că au existat unele dovezi despre existența ei, dar ele n-au fost temeinic cercetate și studiate ca să se ajungă la clarificarea și stabilirea datei întemeierii și deci și a vechimii acestei mănăstiri.

Cel mai vechi document găsit pînă acum, — care atestă existența acesteia, este un hrisov descoperit de B. P. Hașdeu la mănăstirea Zografu de la Sf. Munte Athos, căreia Căpriana i-a fost închinată pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea. El traduce acest hrisov din slavonește și stabilește data emiterii lui la 9 februarie 1429.

În traducerea lui Hașdeu se spune că Alexandru cel Bun «hărăzește doamnei sale Maria și copiilor săi mănăstirea „Vișnevițul” al cărei stareț s-ar fi numit Căprian»¹

Nicolae Iorga² vorbește despre același lucru, dar soției lui Alexandru cel Bun îi spune cneagina Marina (Marena), iar mănăstirii îi spune «Vășnovăț», unde este egumen Chiprian și fixează ca dată a actului 10 februarie 1429. N. Iorga se folosește de același hrisov, dar probabil că din cauză că acesta este deteriorat sau scris neclar de către diacul sau copistul ce l-a întocmit, este o mică nepotrivire între Hașdeu și Iorga. În ceea ce privește denumirea «Vășnovăț» și Marina-Marena, în loc de Maria, precum și Chiprian în loc de «Căprian». Această nepotrivire de denumiri a fost posibilă, după cum am spus, pentru că hrisovul, fiind prea vechi și greu de descifrat, a dat loc unei lecturi eronate și poate chiar unei interpretări a «Vășnevățului» în loc de «Ișnovăț», numele de atunci și de azi al rîșorului pe care este așezată mănăstirea.

Din cauza aceasta, nici Hașdeu și nici N. Iorga nu stabilesc care este această mănăstire și unde se află. Iorga chiar spune: «mănăstirea pe care nici un izvor n-o arată».

Hrisovul în discuție este citat de Mihai Costăchescu în colecția sa de fotocopii de documente, dar el spune «Vișnești» în loc de «Vișnevăț» și fixează, totuși, mai corect fostul județ Lăpușna și data de 10 februarie 1429.

Menționăm că acest hrisov publicat în întregime în «Documenta Romaniae Historica», vol. I, nu mai zice mănăstirea «Vișnevăț», ci «mănăstirea de la Vișnevăț»³. Și mai

departe se spune «Iar hotarul acestei mănăstiri să fie începînd din jos, unde cade Mulovatețul în Vișnevăț, apoi în sus pe Vișnevăț (pînă) la obîrșie și toate poienile de deasupra Vișnevățului pînă în hotarul cneaginei». De aici rezultă că Vișnevățul este un rîu — Ișnovățul de azi — în care se varsă Mulovatețul — Molovatecul de azi⁴.

În sprijinul acestei afirmații vine și un alt document. Tot în «Documenta Romaniae Historica», vol I, A. Moldova, sub nr. 47 se află un hrisov, tot de la Alexandru cel Bun, din anul 1420, prin care voievodul dăruiește vornicului Oană mai multe sate în care se spune: «L-am miluit cu deosebita noastră milă și i-am dat în țara noastră, în Moldova satele, anume: Corneștii și Micleuștii (Micleușeni), și Loznova (Lozova), și Sărătenii, și Vornicenii, și Dumestii (azi dispărut) și Țigămeștii, și Lavreștii (dispărut), și Sadova, și Horniceștii... de la mănăstirea lui Vărzar... la poiana lui Chiprian, cu moară de pe Bîc... și de la Poroseci».

Sînt denumiri ale unor sate care există azi în jurul mănăstirii Căpriană, în afară de cîteva care au dispărut, fiind distruse (arse) de tătari, la năvălirea lor în 1568, cînd au fost arse 34 de sate în Moldova. Prin deducție, de la spunerea «mănăstirea lui Vărzar» (azi Vărzărești), ajungem la spunerea «mănăstirea lui Caprian» (Căpriană) de atunci și de azi.

Cît privește mănăstirea lui Vărzar, menționată în hrisov e sigur că e vorba de mănăstirea Vărzărești, la 10 km vest de mănăstirea Căpriană, întemeiată tot de Alexandru cel Bun, a cărei moșie — pe vremea voievodului — făcea corp comun cu cea a Căprienii.

Deci, prin hrisovul găsit la Zografu de la Athos, se atestă existența acestei mănăstiri — Căpriană — la data de 10 februarie 1429, și în mod logic și faptul întemeierii sale de către voievodul Alexandru cel Bun, care, chiar dacă a construit-o mai înainte de 1429, nu poate fi ridicată mai înainte de 1420, căci în hrisovul cu referire la mănăstirea lui Vărzar (Vărzărești) nu se pomeneste decît de poiana Chiprian.

Această mănăstire a stat în atenția și altor voievozi de după Alexandru cel Bun. Astfel, ctitoria lui Alexandru cel Bun a fost îngrijită și sprijinită de Ștefan cel Mare, de unde legenda locală, precum că a fost construită de acesta în urma poposirii sale cu oastea în retragere de la o luptă cu tătarii, după ce fi alungase peste Nistru. Legenda spune că Ștefan Vodă, poposind cu căpitanii săi într-o poiană din mijlocul codrilor, unde astăzi este mănăstirea și pe cînd se odihneau ei, fată o căprioară sălbatică, zărită fiind de călăreții de oștire, au și încercuit-o, gata de a trimite săgețile în trupul ei plîpînd.

În zadar biata căprioară încerca să afle vreo scăpare și, văzîndu-se din toate părțile strîmtorată, și neștiind unde să apuce, căzu în genunchi, tremurînd, în semn de rugăciune, spre a fi lăsată la libertate.

Ștefan-Vodă, văzînd întîmplarea, se înduioșă și ordonă arcașilor să-i dea drumul și socotind aceasta ca un semn ceresc, a ridicat pe acest loc, drept mulțumire după înfrîngerea dușmanului o mănăstire cu numele de Căpriană, în amintirea acestei întîmplări minunate.

În legătură cu Căpriană și Zografu, istoricul N. Ceachir a publicat recent în revista «Flacăra» din 14 iunie 1985 o noutate. El reproduce un fragment dintr-o frescă de la mănăstirea Zografu, publicat în revista bulgară «Radoliubie», unde Ștefan cel Mare este înfățișat alături de Ioniță Asan II și Ioan Paleologul, împăratul Bizanțului. Toți trei au sprijinit această mănăstire Zografu și sînt considerați ctitori.

Ștefan cel Mare a ajutat mănăstirea Zografu, alocîndu-i din 1466 anual un ajutor de 100 galbeni, iar din 1471 un ajutor de 500 aspri, a renovat biserica Sf. Gheorghe, i-a făcut un turn pentru acostarea corăbiilor, i-a dăruit o serie de manuscrise, icoane și două steaguri cu chipul Sf. Gheorghe etc.

Pînă într-atît s-a crezut că Ștefan cel Mare este întemeietorul mănăstirii Căpriană, încît la repectarea bisericii Sf. Gheorghe din Zografu, la 1817, în pisană explicativă în limba bulgară de la portretul voievodului român s-a scris: «Ștefan Voievoda Moldavski ctitor Dobrevękii i Caprianski i obnoviteli seia obiteli» («Ștefan Voievodul Moldovei, ctitor al Dobrovățului și Căprienii care a reînnoit și înzestrat această biserică»).

Se pare, totuși, că într-adevăr el a ridicat la Căpriană o a doua biserică, alături de cea veche, cu hramul «Adormirii Maicii Domnului», care mai tîrziu, fiind distrusă de un cutremur, a fost reclădită și mărită de mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni.

De asemenea, Petru Rareș a înzestrat mănăstirea cu moșii și alte odoare scumpe, printre care o evanghelie scrisă pe pergament în limba slavonă, cu copertile de aur, ce s-a aflat la această mănăstire pînă la începutul primului război mondial, cînd a fost dusă în Rusia în anul 1914. De aici și afirmația lui Zamfir Arbore că lăcașul a fost construit de Petru Rareș în a doua domnie, în anul 1545. Au patronat și înzestrat această mănăstire și alți voievozi ca Bogdan cel Orb, Alexandru Lăpușneanu, Eustratie Dabija, Alexandru Radu și alții⁵.

Pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu mănăstirea Căpriană se bucura de o mare popularitate. Acest voievod, în tot timpul domniei sale, a vizitat-o de mai multe ori. În timpul lui, la conducerea mănăstirii se afla egumenul Eftimie, care, din mare dragoste pentru domnul său — sau din poruncă, — a scris în limba slavonă o frumoasă cronică plină de laude la adresa lui Lăpușneanu, numindu-l pe voievod «prea înțelept și prea milostiv». Din alte însemnări ale lui I. Neculce se vede a nu fi fost chiar așa de blînd și

milostiv. Cronica scrisă, prin 1558, de Eftimie, care, de fapt, era «cronicarul casei» a fost trimisă în dar țarului Ivan cel Groaznic, chiar prin însuși acest călugăr.

Acest egumen era călugăr foarte erudit pe acea vreme și se ocupa cu traducerea cărților bisericești din alte limbi în limba română, făcând astfel din mănăstirea Căpriană un centru de cultură românească, pentru fiii satelor din jur.

Poate că nu-i lipsit de importanță să pomenim faptul că mai târziu, prin anii 1862—1866, aici, în mănăstirea Căpriană, și-a făcut începutul învățăturii sale marele filolog slavist rus de origine română, Polihronie Sircu, care în lucrarea sa «Istoria relațiilor rușilor cu românii», vorbind despre Căpriană, spune că acolo se află și un pomelnic, ce cuprinde numele domnitorilor Moldovei, de la Ștefan cel Mare până la Vasile Lupu.

Din cele cuprinse în hrisovul găsit la Zografu și tradus de B. P. Hașdeu, publicat pe larg în «Documenta Romaniae Historica» se vede că moșia lăsată ca danie de Alexandru cel Bun soției și copiilor săi, se întindea pe o suprafață mare, cuprinzând în perimetrul ei păduri, livezi, poieni, iazuri cu pește, mori de apă pe Bîc și mai multe sate.

Mai târziu, prin secolul XVI, averea acestei mănăstiri a crescut și mai mult prin danii de la diferiți boieri și boieroaice care, prin acaparare de pămînturi de la răzeși, își măreau moșiile proprii, din care apoi, pentru mîntuirea sufletului, făceau donații mănăstirii.

În 1699 domnitorul Antioh Cantemir închină mănăstirea Căpriană, cu toate acele sate și moșii din jurul ei, mănăstirii Zografu de la Athos-Grecia.

Chiar și după închinarea ei către mănăstirea Zografu, averea mănăstirii Căpriană a continuat să se mărească prin donații de alte sate și moșii. Astfel, pe la începutul secolului XIX, mănăstirea Căpriană avea o avere, stăpînind 16 sate cu 15400 ha de pămînt arabil, vii și livezi și 32520 cu păduri seculare de stejar, ulm și frasin⁶.

În 1818 mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni face un raport către Sinodul bisericii ruse în care propune Căpriană ca mănăstire de reședință episcopală. După ce enumeră pe toate cele 12 mănăstiri de călugări din partea aceasta a Moldovei (Căpriană, Hirbovăț, Hirjauca, Hîncu, Horodiște, Dobrușa, Jabca, Călărășeuca, Curchi, Saharna, Frumoasa și Cosăuți), în afară de altele 8, de mai spune că «toate mănăstirile mari se află peste Prut (adică în Principatul Moldova), și aici n-a rămas din acestea decît una ce se numește Căpriană, care constituie fundus (moșie) al Mitropoliei Chișinăului, iar toate celelalte mănăstiri de aici sînt foarte de mijloc. Unele au ocine mici, iar altele n-au deloc»⁷. Toate veniturile acestei mari averi erau folosite spre muntele Athos în Grecia.

Pînă în 1857, averea mănăstirii Căpriană era în exploatarea Casei Arhiepiscopale din Chișinău, care plătea mănăstirii Zografu o arendă anuală (embatic). După 1860, deci cam în aceeași vreme a secularizării din Principate sub Alexandru Ioan Cuza, mănăstirea Căpriană este deposedată de întinsele păduri și terenuri arabile, rămînînd numai cu suprafețele reduse de pămînt arabil și ceva păduri aflate în imediată apropiere a ei.

În vremea dintre cele două războaie mondiale, mănăstirea Căpriană mai posedă 17 ha vie, 12 ha livezi de pomi fructiferi, 6 ha grădini de zarzavaturi, 50 ha pămînt arabil, 5 iazuri, 2 mori, instalație electrică, avea un han la șleahul mare și o clădire mare (mitoc) cu etaj în Chișinău. În 1937 avea un spital pentru bolnavi, un muzeu și o bibliotecă bogată. Din cauza reducerii averii, s-a redus și numărul călugărilor. Prin 1938—40 mănăstirea avea 46 de călugări, cu tot cu frați, care, pe lângă îndatoririle religioase, făceau și munca gospodăriei, beneficiind în comun de veniturile acestei averi.

În curtea mănăstirii, lângă alte clădiri administrative, se afla și un hotel cu etaj în care, în sezonul estival, erau găzduiți superiori clerului de la Chișinău, cînd veneau la aer curat.

În pădure, mai la vale de zidul mănăstirii, se află și azi un stejar bătrîn, ferecat în fiere, despre care se spune că e de pe vremea lui Ștefan Vodă și chiar așa i se spune «Stejarul lui Ștefan Vodă».

Biserica veche, de aproape șase secole, construită în formă de corabie, cu zidurile ei groase de piatră brută, cu ferestrele înguste, cu pridvorul larg deschis, pronaosul destul de mic, naosul cu boltă joasă, este în ansamblul ei o clădire scundă. Ne amintește de alte mănăstiri din aceeași vreme — Moldovița, 1402, Bistrița — 1407 ș. a.

Această mică biserică, cu hramul Sf. Nicolae, fie că a fost construită la 1429, fie că a fost construită mai înainte și numai refăcută și restaurată de Alexandru cel Bun, dăinuiește pînă astăzi.

Această biserică, construită din piatră, deși de proporții modeste, a funcționat încontinuu, pînă în anul 1820, cînd, biserica de alături, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului» «Uspenie», care fiind distrusă de un cutremur și părăsită, a fost reclădită («prefăcută ca din nou») din piatră cubică și mărită, adăugîndu-se pronaosul, devenind astfel mult mai încăpătoare și mai măreață.

Reclădirea acestei biserici s-a făcut din inițiativa și sub îndrumarea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni al Chișinăului care, îndată după anexarea din 1812, era și starețul titular al acestei mănăstiri.

Lîngă zidul acestui mare lăcaș cu hramul «Adormirea Maicii Domnului» se află și mormîntul mitropolitului Gavriil, care a reclădit-o.

Inscripția de pe mormînt, în rusește, sună astfel:

«Aici se odihnește trupul P. S. Exarh Gavriil Mitropolitul Chișinăului și Hotinului, cavalerul ordenelor Sf. Andrei cel întîi chemat, Sf. Vladimir gradul I, a Sf. Alexandru și Sf. Ana clasa I, Vestitul păstor acesta s-a născut în Transilvania în orașul Bistrița. După patimi și mulți ani de sacrificiu pentru binele bisericii, au construit în ultimii ani

ai vieții sale casa arhiepiscopală din Chișinău cu Seminarul și a construit și înfrumusețat această mănăstire Căpriană adormind în oboseala sa în anul 1821, martie 30 ziua».

Și pentru că acest chiriarh ortodox a avut un rol politic important în istoria Moldovei — mai ales cea de răsărit, o să ne permitem câteva cuvinte despre personalitatea sa. Nu a jucat un rol așa de nefast în sfârșirea Moldovei, ca cel al lui Manuc Bey, dar în dorința, și a unuia, și a altuia, de a servi interesele imperiului țarist, ambii se aseamănă. Și unul, și altul au sprijinit ocupația rusească în Principate. Pentru aceasta, și unul, și altul, au fost răsplătiți de țarul rus cu anumite favoruri acordate în teritoriul anexat prin Pacea de la București.

Mitropolitul Gavriil, de o energie fără seamăn în îndeplinirea funcțiilor pe care le-a ocupat, datorită activității pe care a desfășurat-o în toate acele funcții, a suscitât interes atât pentru unii biografi ruși cât și români. Dacă biografiai săi ruși îi aduc osanele ca patriot rus, trebuie să spunem că nu toți biografiai români îl omagiază ca patriot român.

Episcopul Ghenadie al Rîmnicului, vorbind despre Gavriil, zise: «Ierarhul Gavriil, această coadă de topor a timpului aceuia a identificat prea mult națiunea cu persoana sa».

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni n-a fost patriot în înțelesul obișnuit al acestui cuvânt: conceptul de cultură a neamului, de conștiință națională n-a existat pentru el. Binele național pentru el se reducea la condițiile exterioare ale vieții poporului. Pe cînd cutreiera țările în căutarea unui adăpost mai prielnic însușirilor și intereselor lui personale, folosind puterea bisericii în slujba intereselor străine de neamul românesc, în Transilvania — locul lui de naștere — Samuil Micu, Petru Maior, Gh. Sincal și alți patrioți, din contra se folosesc de puterea bisericii pentru afirmarea latinității și drepturilor națiunii române. Deși ardelean, el a rămas străin de această mișcare.

Deși ca mitropolit al Chișinăului a înființat în 1813 Seminarul Teologic, prima școală de stat în această provincie, deși a înființat o tipografie, la început moldovenească, în care s-au tipărit cărți bisericești în limba română, deși a intervenit în sprijinul doleanțelor unor moldoveni pe lângă guvernul țarist, credem că omagierea lui ca stilp al dezvoltării învățămîntului românesc este gratuită⁸, pentru că seminarul pe care l-a înființat nu era o școală românească, ca aceea de la Socola, înființată de Veniamin Costachi la 1803 și la care, în 1808, Gavriil a adus ca rector pe arhimandritul rus Petre Kunițki, care, se străduie să învețe moldovenește și pe care l-a numit apoi și la seminarul nou din Chișinău.

Toate aceste acțiuni ale sale le făcea din dorința de a sluji ortodoxismului rus la umbra căruia trebuie să se dezvolte și ortodoxismul român pînă la înglobarea lui în cel rusc.

Pentru aceasta, în anul 1808, la Seminarul din Iași, pe lângă obiectele de studiu existente, a introdus obligatoriu studiul limbii ruse, aducînd la Iași, ca profesor de limbă rusă pe Ivan Nesterovici, iar la București — pe Isidor Gherbanovski, absolvenți ai Academiei din Kiev.

De remarcat în acest sens că în timpul păstoririi sale, atât în timpul războiului din 1787—1792, cât și în a celui din 1808—1812, dăduse ordin ca la slujba liturghiei, în bisericile din Moldova și Muntenia să fie pomenit ca stăpînitor numele împăratului pravoslavnic al Rusiei⁹.

Din activitatea sa de profesor în 1782 și apoi în 1787 la seminarul din Poltava, și apoi rector al acestui seminar, apoi ca episcop al Benderului și Akermanului, hirotonit de mitropolitul Ambrizie (Serebreanikov) al Ecaterinoslavului, care în 1788—1792, în timpul ocupației Principatelor, era locuitor la Mitropolia Moldovei, iar Gavriil era vicariul său, nu făcea decît serviciul imperiului țarist. S-a înscăunat ca Mitropolit al Moldovei și Exarh al ambelor Principate prin uzul Ecaterinei a II-a, în 1793. Este caterisit de patriarhul Constantinopolului și dus sub escortă la Constantinopol, dar eliberat la intervenția rușilor. Ajunge arhiepiscop al Ecaterinoslavului și apoi mitropolit al Kievului, în 1799.

În 1808, cînd armatele rusești se aflau în principate, tot la Ordinul țarului Alexandru I, este numit de sinodul rus iarăși mitropolit al Moldovei și Exarh al Moldovei și al Valahiei, cînd îndepărtează din scaunele lor pe mitropolitul Veniamin Costachi și pe episcopul Ignatie, trimițîndu-i în surghiun în țară și în Rusia, sub paza armatei rusești. La retragerea armatei rusești din Principate, în 1812, se retrage și el la Chișinău.

La seminarul înființat de el toate obiectele de învățămînt erau predate în limba rusă și la început numai explicate și în limba română. Limba română la început era predată ca obiect; mai tîrziu n-a mai figurat deloc în programă. Elevii erau obligați să vorbească în clasă și între ei în limba rusă¹⁰.

În dosarul pe anul 1817 al Consistoriului din Chișinău, în care se menționează că la cererea autorităților școlare și bisericești adresată în același an preoților români din Basarabia — în scopul trimiterii copiilor la Seminarul teologic din Chișinău, aceștea urmînd a-i învăța pe fiii lor să slujească în limba maternă (română), au răspuns negativ, cu motivarea că îi învăța acasă după cărțile bisericești pe care le utilizau ei. În înțutul Orheiului din 197 copii de clerici (7—15 ani) 160 învățau în familie¹¹.

La biblioteca seminarului, înființată de el în 1814, în tot timpul păstoriei sale n-a intrat nici o carte românească în inventarul ei¹². Într-un raport din 1814, Gavriil Bănulescu scria: «Această începătoare școală publică în Oblastia Basarabiei se află în vecinătatea Moldovei, Bulgariei și Austriei (Transilvaniei și Bucovinei); în ea se are în vedere să facă învățătură copiii atât din tagma duhovnicească, cât și cei din celelalte; tineretul

cu învățătura și cu purtarea lui trebuie să atragă luarea aminte a popoarelor vecine să facă cîinste grijii stăpînirii în ce privește luminarea supușilor săi și să aducă acestei țări nou alipite o mare izbîndă, care ar fi un folos și pentru biserică și pentru patrie (Rusia — *aut.*)»¹³.

Un aspect pozitiv și de foarte mare importanță în legătură cu acest seminar este acela că la această școală, spre deosebire de alt soi de școli, aveau dreptul să se înscrie și fiii de țărani. Ori țărănimea era toată moldovenească și oricît ar fi învățat în școală limba străină, atunci, cînd moldoveanul ajungea la postul său, fie ca cleric, fie ca funcționar, în cele mai multe cazuri el revenea la sentimente românești.

După 1820, vechea biserică a mănăstirii a fost transformată în trapeză (sală de mese pentru călugări) și a funcționat ca atare pînă la 1920, cînd din nou, a devenit biserică, dar de data aceasta ca așa-zisa «biserica de iarnă». Fiind mai mică, cubolta joasă și deci mai călduroasă, în ea se făceau slujbele religioase în timpul iernii.

După transformarea ei în trapeză, în 1820, s-a mai păstrat cîte ceva din mobilierul ei de lemn sculptat în stil moldovenesc. Chiar și după restaurarea din 1920 mai existau părți din altarul de lemn sculptat, ca și «dverele» (ușile altarului), care s-au păstrat pînă în 1940.

Din frescele și picturile murale originale nu s-a mai păstrat nimic, fiind deteriorate de vreme.

După 1944 a fost din nou transformată în sala de mese, dar de data aceasta a satorului pentru copii, mănăstirea fiind închisă, dîndu-i-se un alt rol social.

În anul 1967 vechea biserică, ctitorie voievodală, nu mai avea nici turlă cu cruce, ce semnifică scopul ei religios.

Biserica nouă, reclădită în 1820, după cum am menționat din inițiativa Mitropolitului Gavriil, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului», fiind mai mare și mai încăpătoare, a luat locul celei vechi, devenind biserică de reședință a mănăstirii.

Tot din inițiativa lui, lîngă această biserică s-a construit dintr-un stîlp de marmură un ingenios «ceas solar», care, prin umbra unei plăci de marmură în formă de triunghi-dreptunghi, arată ora zilei, cînd soarele e pe un cer senin.

În 1905, sub conducerea starețului Teofilact, s-a construit o altă biserică mai frumoasă și mai mare, cu cupole și arcade, cu picturi murale foarte bogate, hramul bisericii fiind «Sf. Gheorghe». Pentru că în anii din urmă — înainte de 1940, — în timpul verii se făceau slujbele aici, i se spunea și «biserica de vară».

Astăzi în această biserică sînt adunate toate relicvele religioase din cuprinsul întregii mănăstiri. La Căpriană, în timpul păstoririi lui Gavriil pînă în 1821, slujbele religioase se făceau în limba română, dar după moartea sa mănăstirea a fost condusă de călugări bulgari, care oficiau în limba slavonă. Acești călugări erau trimiși de mănăstirea tutelară Zografu, sau, mai bine zis, erau aduși în acest scop al ofierii în limba slavă, căci în toată Rusia, ca și în Bulgaria și Serbia, serviciul liturgic se făcea în această limbă. Pe lîngă serviciul divin, călugării bulgari aveau și misiune administrativă.

Deși sub conducerea călugărilor bulgari, datorită faptului că majoritatea din ei, fără un rol conducător, erau băștinași moldoveni, din cînd în cînd, (în unele perioade, chiar mai des) slujbele — în special cele mici, se oficiau în limba română după cărțile de ritual aflate în mănăstire de mai înainte sau primite din Principate.

În perioada 1905—1909, în urma cererilor unor intelectuali moldoveni și, în special, în urma grevei elevilor de la Seminarul Teologic — unul din inițiatori fiind și Alecu Mateevici, autorul poeziei «Limba noastră», — în biserici, mănăstiri și chiar în unele școli se introdusesă limba română.

S-au făcut unele concesii, dar după potolirea revoluției cîțiva inițiatori au fost pedepsiți, fiind mutați în localități din Rusia, iar elevii au fost eliminați din seminar, cu dreptul de a se putea înscrie numai la Seminarul din Kazani — la 3000 km de Chișinău.

Înainte de 1905 în salonul de primire a oaspeților din clădirea stăreției se afla un tablou mare, care îl înfățișa pe voievodul Ștefan cel Mare ca întemeietor al mănăstirii și s-a aflat acolo pînă în anul 1966, cînd autoritățile din Chișinău l-au luat și l-au dus de aici.

Am ținut să vorbim despre mănăstirea Căpriană, pentru că ea păstrează încă urmele pașilor marilor voievozi moldoveni — Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu — și pentru că ea amintește trecutul nostru istoric.

Note

¹ Hașdeu B. P. *Scrieri istorice*. Vol. I. P. 28.

² Iorga N. *Scrieri istorice*. Vol. I. P. 162.

³ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Vol. I/1384—1448. Buc., 1975. P. 124—126.

⁴ Costăchescu M. *Documente moldovenești de la Știțănița Vodă*. Iași, 1943. Vol. I. P. 5.

⁵ Arbore Z. *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Buc., 1904.

⁶ *Энциклопедический словарь*. Спб., 1891.

⁷ Popovschi M. *Istoria bisericii din Basarabia*. P. 95.

⁸ Ciuntu Lăcrămioara. *Istoria învățămîntului românesc*. Buc., 1983. P. 376.

⁹ Xenopol A. *Istoria Românilor din Dacia Traiană*. Vol. 8.

¹⁰ Popovschi M. *Op. cit.* P. 71.

¹¹ Ciuntu L. *Op. cit.* P. 268.

¹² Popovschi M. *Op. cit.* P. 65.

¹³ *Ibidem*. P. 69.

Gheorghe V. Soltan

UN SAT RĂZEȘESC DIN PREAJMA CODRILOR: DRĂSLICENI (I)

Se susține pe bună dreptate că în istoriografie e evidentă o tendință spre cercetarea mai amplă a istoriei locale: studierea istoriei unui sat aparte, a unui oraș, chiar a unei familii¹. Civilizația sătească întotdeauna a fost apreciată foarte înalt. În acest context l-aș aminti măcar pe rectorul Ioan Eughenic, care încă în prima jumătate a secolului al XV-lea scria despre un sat din vremea sa: «eu îl laud mai întâi de toate că el oferă oamenilor totul, de ce au ei nevoie»².

În articolul de față vom urmări istoria unui sat aflat acum în preajma codrilor — Drâslăceni. Bornele cronologice ale primei părți a studiului sînt de la prima mențiune a satului — 1641 — pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Am mai avea de amintit, înainte de a trece la problema propriu-zisă, că articolul de față se vrea o încercare de cercetare bazată pe coroborarea surselor documentare referitoare la sat cu informația păstrată de tradiția orală, cu mărturiile adunate de autor de la locuitorii satului despre care este vorba. Credem că această metodă își poate dovedi eficacitatea.

N-avem date precise despre anii cînd a fost așezat satul Drâslăceni. Prima mențiune a localității apare într-o carte de judecată din 1641 de la Vasile Lupu voievod. Actul este un surseț, adică o traducere, de la începutul secolului al XIX-lea. Domnul întărește urmașilor lui Popșa din Popșești un iaz, la care pretindeau locuitorii din satul Tulburești, ținutul Orhei. Din document aflăm că vornicul Neniul a adunat bătrîni de frunte care să mărturisească ce știu despre acest iaz. Printre martori apare și Ivancea din Drâslăceni³.

Dacă la 1641 exista de-acum toponimul Drâslăceni, format definitiv, aceasta înseamnă că formarea acestui toponim a decurs cel puțin în perioada de timp de după anul 1568, dacă acceptăm formula cunoscută din istoriografie⁴. Deci, aproximativ, în răstimpul dintre anii 1568—1641 s-a format denumirea înrădăcinată a satului — Drâslăceni. Referitor la etimologia toponimului avem o singură presupunere. Tradiția orală susține, că în locul pădurilor, care a devenit vatra satului, se refugiau țărani, oamenii din satele boierești. Aceștia au reușit să scape de încercările stăpînilor de sate de a-i aduce înapoi. Locul fugărilor, cică, ar fi fost botezat cu numele Drăceni, iar de la această denumire s-a ajuns pînă la urmă la denumirea actuală — Drâslăceni. Tot tradiția susține că valea satului, care face parte acum din vatră, era numită de turci Valea Drăciei și că aceștia se temeau să treacă prin această vale. Dar iată în continuare și informația despre proveniența numelui de sat culeasă de folcloriști în 1972 de la locuitorul satului Drâslăceni Chiperi Sava Andrei, pe atunci în vîrstă de 62 de ani. «Cîndva în timpul turcilor ... s-a format satul ista ... niște borde, niște colibe acolo ... ce a mai fost ... Cică ar fi fost la boierii de la Micăuți sau de la Lohănești de acolo ... niște oameni, care ... erau obișnuiți de boieri. ... Ei au fugit ... Pîmprejur îmblau și nu găseau izvoare. Aici, fiindcă au găsit apă ..., au făcut în pădurea deasă, au făcut borde și au trăit. Și acolo, vrasăzică, a trimis boierul slugi, care trebuiau să-i cheme să se înapoieze la lucru... Ei se apărau cu bătaie, cu ciomege, cu bitcele, cum era pe timpul cîla. Și au spus /trimișii boierilor/:

— Dă-i la dracul

Și au făcut sat acoloa și le-a spus Drâslăceni. De la cuvîntul dracul a venit denumirea satului ista — Drâslăceni»⁵.

Următoarea mențiune a satului o avem într-un act din 1698. În luna mai a aceluia an stăpîna de moșii Mierla Răulețoaie tocmește un zapis la Drâslăceni, prin care dăruiește nepotului său Darie, partea ei de ocină din satul Hrușova, pe Ichel, în ținutul Orheiului⁶.

Din mărturia hotarnică a moșiei Hulboca, ținutul Orhei, de la 5 octombrie 1764 aflăm că răzeșii din satul menționat aveau o carte de la domnul Moldovei Antioh Cantemir din anul 1707, în care se scria că s-ar fi pîrît Măgariul cel bătrîn, «moșul acestor răzăși de Hulboca și cu răzășii de pe moșia Drâslăceni pentru niște jir»⁷.

Actul din 1 mai 1709 conține mai multă informație referitoare la satul Drâslăceni. Aflăm din această sursă documentară că Iftode, feciorul Stăviloei din Highidiș, care era nepoata fetei lui Bulhat din Drâslăceni, vinde partea mamei lui, ce se va alege, din bătrînul lui Bulhat din satul ce ne preocupă, serdarului Darie Donici⁸.

Apropo, e curios de amintit faptul că lîngă satul Drâslăceni, mai aproape de satul vecin Ratuș este un loc ce se numește «în Bulhac», loc care posibil a aparținut seminției Bulhat, care se pare că s-a stins cu timpul. În orice caz acum acest nume de familie nu se întîlnește în sat.

Aceluiași Darie Donici la 6 septembrie 1709 Lupașcu, feciorul lui Baci din Sireți /sat vecin cu s. Drâslăceni/ vinde o parte de loc din bătrînul Erhan din Drâslăceni «din partea de gios din sat din Măgdicești ... și această parte să pogoară pînă în satul Pășcanilor»⁹. Această parte de loc Lupașcu o avea de la mamă-sa, Anisia, fata lui Știrbei din Drâslăceni.

Un «Lupașco de Drislăceni» se întâlnește și în actul din mai 1710—1711. Acesta vinde tot lui Darie Donici o parte de moșie din satul Pașcani/sat vecin cu Drăslăceni¹⁰.

Asupra lui Lupașco și altor răzeși de-ai lui se jeluie la Iași la 11 iulie 1727 domnului Moldovei Grigore Chica voievod un oarecare Aftonie Băț. Acesta spune că are moșie în Măgdăcești și-n Drăslăceni «ce-s la ținutul Orheiului pe Ichil și acum Lupașco și alți răzeși ai lui îi fac strâmbătate și vor să-i împresoare partea lui de moșie»¹¹. Domnul îl rînduește pe biv serdarul Lupul Gheuca să meargă să judece și dacă acest Aftonie Băț se va dovedi a fi moșinaș acolo să-i aleagă partea lui de moșie ce i s-ar veni.

Observăm că în satul acesta răzeșesc au pătruns și oameni din tagma boierilor. Vom vedea mai jos că și răzeșii se adresează la domnul țării cu plîngeri de strîmbătăți.

Acum să analizăm informația oferită de săteanul moș Ion Ursu în 1989 (avea atunci vîrsta de 90 de ani). Iată niște date foarte interesante: «Bălăni la început se aflau în locul unde acum se ține pîinea (locul unde se află în prezent elevatorul, partea de est a satului actual — Gh. S.). Pe acolo a trecut boierul din Zamciogi. Au lătrat cîinii și boierul văzîndu-i pe Bălăni le-a spus: «Cînd m-oi întoarce de la tîrg toți să fiți la Zamciogi. Ei însă s-au dus la Iași și au venit cu un document pe o piele de oae. Pe urmă s-au mutat la Drumul Galben (partea de vest a satului, locul de unde a început vatra actualului sat — Gh. S.). Acolo erau Guzunii, Urșii (familiile Guzun, Ursu — Gh. S.). Acest eveniment — strămutarea Bălănilor — s-ar fi putut întîmpla pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Acest document al Bălănilor poate să fie unul din hrisoavele despre care aminteste «Dicționarul geografic al Basarabiei» la 1904. Aici citim următoarele cuvinte: «răzeșii păstrează hrisoave de ale lui Grigore Chica de la 1765, și de ale lui Ion Theodor-Vodă de la 1759»¹².

Și încă ceva. Interlocutorul a oferit prețioasă informație că el face parte din al 7-lea rînd de oameni de după venirea lui Gheorghe Ursu din Tețcani în Drăslăceni. Numărînd timpul a 6 rînduri /6 generații/ de oameni în urmă de la 1899 putem deduce că undeva în perioada dintre anii 1719—1749 a și venit prima familie Ursu în Drăslăceni. Tradiția orală susține că printre primii descălecători ai satului sînt Guzunii, Urșii, Bălăni. Dar, probabil, și familia Lupașcu, nume pe care l-am întîlnit frecvent în actele documentare și care a fost foarte răspîndit în sat multă vreme și e existent și astăzi. Dar posibil că la început a existat o vatră a satului în partea de est a actualului sat, iar de acolo o parte din locuitori au trecut în partea de vest, mai dosită, mai păduroasă, mai ascunsă, mai puțin accesibilă. Tradiția susține că strămoșii au tăiat multă pădure pînă au făcut începutul vetrei actuale a satului, că prima fîntînă a satului e în partea de vest a actualului sat. De fapt tot acolo se află și primul cimitir cu osemintele strămoșilor.

Credem că de la începutul secolului al XVIII-lea a început să crească satul și anume din partea de vest. Aici au început să vină tot mai multe familii din colțuri mai apropiate sau mai îndepărtate ale Moldovei ca să scape în primul rînd de opresivul și istovitorul regim de exploatare turco-fanariot ce începuse la 1711.

De fapt tradiția consemnează și acest fapt. Interlocutorul moș Ion Soltan susține că satul a început să crească mai ales cu noi veniți după înfrîngerea lui Dimitrie Cantemir, ceea ce s-a și întîmplat la 1711. Tot tradiția susține că satele învecinate Micăuți, Lohănești au fost supuse unor ravagii ale turcilor (la începutul secolului al XVIII-lea), astfel că populația de aici a putut să scape doar refugiindu-se, inclusiv și în locul ascuns al Drăslăceniilor, pe unde turcii se temeau să treacă.

Dar iată în continuare alte informații prețioase oferite de consăteanul Ion Ursu despre localitățile de unde au venit familiile în satul Drăslăceni.

Familia

Localitatea de unde a venit

- | | |
|---------------------|-------------------------|
| 1. Guzun | Echimăuți /3 bătrîni/ |
| 2. Ursu | Tețcani /Gheorghe Ursu/ |
| 3. Bălan | Cricova |
| 4. Soltan | Susleni |
| 5. Lupașcu | Criuleni |
| 6. Buzu | Peresecina |
| 7. Negura | Chișinău |
| 8. Onică | Micăuți |
| 9. Bujor | Chișinău |
| 10. Burlacu | Chișinău |
| 11. Efros /o parte/ | Micăuți |
| 12. Ciutac | Micăuți |
| 13. Butucea | Hulboca |
| 14. Maxim | Chișinău /3 bătrîni/ |
| 15. Olaru | Belești |
| 16. Nichita | Roșcani |
| 17. Boaghe | Sireți /4 frați/ |
| 18. Bîltan | Teleșeu |
| 19. Chiperi | Peresecina |
| 20. Dumneanu | Chișinău |

Că informația orală oferită este destul de credibilă ne-o confirmă un izvor documentar original din 13 noiembrie 1820, din care aflăm că Fedor Varzare se adresează stăpînului satului Micăuți ca să nu împiedice neamurile sale Spiridon Varzare, Filip, Ifrosii și Dumitru Ciutacu să se strămute în satul Drăsliceni din satul Micăuți. Se scrie că aceștea au loc în satul Drăsliceni¹³.

Totuși, în satul răzeșesc a pătruns și boierimea, după cum am menționat mai sus. De pildă la 1821, Iordache Alexandru, fiul lui Alexandri, de 45 de ani, din Chișinău stăpînea în Drăsliceni 300 de fâlci de pămînt arabil, zestrea soției lui¹⁴.

Satul a continuat să crească atît prin sporirea populației locale, cît și prin venirea oamenilor din afara lui, avînd o poziție geografică foarte favorabilă. Către mijlocul secolului al XIX-lea, mai precis la 1859, în satul răzeșesc Drăsliceni erau 98 de case, 240 de bărbați și 225 de femei¹⁵.

Note

¹ Гуревич А. Я. Социальная история и историческая наука//Вопросы философии. № 4. 1990. P. 27.

² Византийский временник. Сб. ст. Т. 49. М., 1988. С. 30.

³ Moldova în epoca feudalismului. Vol. IV (1641—1660). Chișinău, 1986. P. 35.

⁴ Amănunte despre formula de aflare a perioadei de formare a toponimelor vezi la: Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII—XV вв. Кишинев, 1979. С. 171—173.

⁵ Legende, tradiții și povestiri orale. Chișinău, 1975. P. 191.

⁶ Sava A. V. Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului. Buc., 1944, P. 155—156.

⁷ Boga L. T. Documente basarabene. Vol. 20. Chișinău, 1938. P. 59.

⁸ Sava A. V. Documente privitoare la

tîrgul și ținutul Lăpușnei. Buc., 1937. P. 151.

⁹ Ibidem. P. 151—152.

¹⁰ Sava A. V. Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului P. 168—169.

¹¹ Sava A. V. Documente privitoare la tîrgul și ținutul Lăpușnei. P. 165—166.

¹² Arbore Z. Dicționarul geografic al Basarabiei. Buc., 1904. P. 90.

¹³ Boga L. T. Documente basarabene. Vol. 2. Scrisori și răvașe (1660—1860). Chișinău., 1928. P. 68.

¹⁴ Bezvoiconi G. Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. Buc., 1940. P. 3.

¹⁵ Списки населенных мест Российской империи. Спб., 1861.

Dan I. Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE ÎN AJUTORUL CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (IV)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625.

1	2	3	4	5
248.	Crivuleni, sat îngă Ohrincea, ț. Ohrincea, ț. Orhei.	< 1616— 1619 > < 1623— 1625 > octombrie 24	Menționat în hotar cu Ohrincea.	MEF, vol. I, p. 304.
249.	Crotolci (Crotolici), sa- te(?) pe Itchil, r. Criuleni.	1436 (6944) iulie 17	Menționat în hotar cu Gura Volcinețului.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 131.
250.	Crucea de Piatră (la ~), sat(?) între Iurceni, r. Călărași, și Secăreni, r. Hîncești.	< 1430— 1431 > aprilie 10	Alexandru cel Bun- Vodă întărește satul lui Vlad Adiș.	DRHA, vol. I, p. 145.

1	2	3	4	5
251.	Cruceni (Crivceni, Crucești, Valea Crucii), sat lângă Cotova, ț. Orhei, r. Drochia.	1617 (712<5>) aprilie 8	Radu-Vodă întărește satul lui Nicoară Prăjescul, fost visțier.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 135.
252.	Crucești , sat lângă Ohrincea, ț. Orhei.	<1616— 1619> <1623— 1625> octombrie 24	Menționat în hotar cu Ohrincea.	MEF, vol. I, p. 304.
253.	Cruglic (Cruhlic, Crulic), sat, ț. Orhei, r. Criuleni.	1594(7103) septembrie 3	Menționat în hotar cu Cotelnici.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 115.
254.	Cruglici (unde este, Cruhleceni, Cruhliceani, Cruhliceeni, Curluceni(?), sat, ț. Lăpușna, r. Strășeni. Vezi și Curluceni.	1448 (6956) iulie 27	Petru-Vodă întărește satul lui Ivan Porcu	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 232
* Cubeciani, vezi Cobăceni , sat, r. Singerei.				
255.	Cubilec , sat lângă Bîc.	<1554— 1555> (7062)	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul m-rii Homor	MEF, vol. II, p. 296
256.	Cubolta , seliște pe Cubolta lângă Livădeni (fost Mîndic), r. Dondușeni.	1470(6978) noiembrie 23	Menționat în hotar cu Șalvira.	DRHA, vol. II, p. 442
* Cuconești, vezi Cohonești , sat, r. Edineț.				
257.	Cucuiăț , sat, ț. Iași, r. Rîșcani.	1624(7132) martie 25	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Enachel postelnic.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 276.
258.	Cucuiăț , sat pe Răut, ț. Soroca. Inclus în orașul Florești, r. Florești.	1620(7128) aprilie 12	Gașpar Grațiani-Vodă întărește satul lui Costea Bucioc.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 445.
259.	Cuhărești (Cuhareuși, Cuhurești), sat pe Nistru, r. Florești.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.
* Cuhnești, vezi Cohănești , sat, r. Glodeni.				
260.	Cuizăuca , sat lângă Minceni, ț. Orhei.	1604(7112) februarie 25	Menționat în hotar cu Minceni.	MEF, vol. I, p. 200—201.
261.	Culișa (Culisova, Culișăuca, Colisova de Sus, probabil Clișova), sat pe Măiatini, r. Telenești.	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.
262.	Culișoara , seliște, vale lângă Bobletici, r. Singerei.	1529(7037) martie 9	Petru Rareș-Vodă întărește urmașilor lui Durne părți din seliște.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 299.
263.	Cunicea (satul lui Cinici — Cunici), sat la Nistru, r. Florești.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.

1	2	3	4	5
264.	Cupceanii , sat, r. Edineț. Vezi și Cupcinea .	<1582 noiembrie — 1583 august> (7091) 1431(6939) iunie 15	Petru Șciopul- Vodă întărește sa- tul Magdalinei, cneaghinea lui Moțoc. Alexandru cel Bun- Vodă întărește satul lui Cupcici vornic.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 192.
265.	Cupcinea (Cupcicea, Cup- cici, Cupciciul), sat pe Ciuhur, ț. Hotin, r. Edineț.	1560(7068) aprilie 13	Alexandru Lăpuș- neanu-Vodă întă- rește satul lui Bra- taș și fraților lui.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 149.
266.	Curiiaci , sat pe Dobrușa, lingă Răspo- peni, ț. Soroca, r. Rezina.	1620(7128) aprilie 12	Gașpar Grațiani- Vodă întărește sa- tul lui Costea Bu- cioc, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 445.
267.	Curuceni , sat, ț. Lăpușna, r. Strășeni. Vezi și Gruglici .	1554(7062) <martie 20>	Alexandru Lăpuș- neanu-Vodă întă- rește satul m-rii Proбата.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 53.
268.	Cusareul (unde a fost Cuseară, numit și Bîr- nașeuca), inclus în Bîrnova, ț. Hotin, r. Donduşeni.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan- vodă întărește sa- tul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 147.
269.	Cuscouți (Cuscovți), sat deasupra Nist- rului, la iaz, probabil r. Orhei, Vezi Cosco și Danilova	1535(7043) martie 5	Petru Rareș-Vodă întărește satul Ilcăi și rudelor ei.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 370.
270.	Cutlău , sat, probabil ț. So- roca, sau Hotin. * Cutova, vezi Cotova , sat, r. Drochia.	1605(7113) aprilie 7	Menționat drept baștină a lui Isac diacul.	MEF, vol. I, p. 208—209.
271.	Cutul lui Stepan , sat probabil lingă Cepelăuți, r. Briceni.	1431(6939) iunie 15	Alexandru cel Bun- Vodă întărește sa- tul lui Cupcici vor- nic.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 93.
272.	Danilova , seliște pe Măiatini, sub Cornul Bagului, probabil r. Călărași.	1535(7043) martie 5	Petru Rareș-Vodă întărește satul ne- poților lui Milea Călugărul.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 370.
273.	David (unde a șezut ~, Da- vida, Davidova, probabil Gura Bicului), sat pe Nistru, la gura Bicului, ț. Orhei, r. Slobozia.	<1554— 1555> (7062)	Alexandru Lăpuș- neanu-Vodă întă- rește satul m-rii Homor.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 40.
274.	Davidăuți (unde este David vataman), sat, pricut al Ripicenilor, la Botne, lingă Rădenii Vechi, r. Ungheni.	1586 (7094) februarie 26	Petru Șciopul-Vodă întărește satul m-rii Sucevița.	DIRA, veac. XVI, vol. III, P. 303—305.
		1446(6954) februarie 22	Ștefan-Vodă întă- rește pricutul m-rii Pobrata.	DRHA, vol. I, p. 374.

1	2	3	5	4
275.	Dădești , sat pe Prut mai sus de Lărgeni, ce se numește și Vlădești, lângă Gotești, ț. Chi-gheci, r. Cahul. * Dănășeni, vezi Dănușeni , sat, r. Ungheni.	1604(7112) mai 16	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 148.
276.	Dănceni (Dăncini, Dănceni), sat pe Ișnovăț, r. Hîncești.	1617(7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
277.	Dănești (Nădești, azi Sculeni), sat la Prut, r. Fălești.	1590(7099) octombrie 5	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Nicanor, fost episcop de Roman, parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 466.
278.	Dănușeni (Dănășeni, Dănișeni, Dănușeni), sat pe Prut, ț. Iași. ascultător de ocolul Țuțora, r. Ungheni.	1611(7119) august 30	Constantin Movilă-Vodă dăruiește satul lui Toader stolnic.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 31—32.
279.	Dângeni , seliște pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia. Dâșcova, vezi Dușcova sat, ț. Orhei. Deateleu, vezi Detelev , sat, ț. Orhei.	1529(7037) septembrie 21	Petru Rareș-Vodă întărește satul lui Ciuciuma, mare armaș.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 602.
280.	Deleni , (ce s-a numit Hotinești), sat inclus în Cornești, r. Nisporeni.	<1619 septembrie 1 — 1620 august 31> (7128)	Gașpar Grațiani-Vodă întărește ne-poșilor lui Sima Bilce jumătate din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 398.
281.	Delești , sat la Prut, la gura Delii, lângă Ungheni, r. Ungheni.	1490(6998) octombrie 14	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Iurșă și Iliș Saula Procelnic.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 144.
282.	Demianouți (Demianăuți), sat la Prut, în gă Unchitești—Onchitești, r. Fălești (sau Florești).	1429(6937) <iunie> 19	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul panului Dan Uncleata.	DRHA, vol. I, p. 137 și DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 84.
283.	Dereneu , sat pe Maiatini, ț. Orhei, r. Călărași.	1495(7003) martie 17	Menționat în hotar cu Hirova.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 248.
284.	Dereni (Derenie, Dere-nice), sat la Prut, r. Rîșcani.	1429(6937) iunie 3	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul fiilor lui Ivan vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83.
285.	Detelev (Deateleu, De-televa, azi Ghetlova), sat pe Cula, r. Orhei sau Călărași).	1436(6944) iulie 17	Menționat în hotar cu un loc pustiu.	DRHA, vol. I, p. 217 și DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 130.
286.	Dilaci , sat, probabil lângă Dumbrăvița, r. Sîngerei.	<1586 septembrie 1 — 1587 august 31> (7095)	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Grozav părți din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 332.
287.	Diiășeni , sat inclus în Borda-rul, r. Hîncești.	1583(7091) mai 17	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Onu sulițaș parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 219—220.

1	2	3	4	5
288.	Demideni, sat pe Drabiște, lângă Trebișăuți, ț. Hotin, r. Briceni.	1620(7128) aprilie 12	Gaspar Grațiani-Vodă întărește satul lui Costea Bucioc, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 444.
289.	Dișcova, sat lângă pîrurile Cula și Vatie, ț. Orhei, r. Orhei.	1582(7090) martie 30	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul lui Isac Morozianul diac.	MEF, vol. I, p. 118—119.
290.	Dobra, sat pe Botna, probabil lângă Căușeni, r. Căușeni.	1535(7043) martie 22	Menționat în hotar cu Cheșeneul Mare.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 380.
291.	Dobrăcinești (Dobrocin), sat, pricut al Ripiceștilor, la Botne, lângă Rădenii Vechi, r. Ungheeni sau Anenii Noi.	1446 (6954) februarie 22	Ștefan-Vodă întărește prietul m-rii Pobrafa	DRHA, vol. I, p. 374.
292.	Dobreni, sat lângă Prut, pe Lăpușna, probabil r. Hîncești.	1500(7008)	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Danciul Știucăriul.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 303—304.
293.	Dobrușa, sat pe Dobrușa, sub Caragine, ț. Soroca, r. Rezina.	1548(7056) martie 21 1437(6945) decembrie 20	Menționat în hotar cu Drăculești. Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul panului Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 566. DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.
294.	Dobrușa (unde sînt fîntînile), sat mai jos de Mordvina, sub Caragine, r. Telenești.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul panului Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.
295.	Domanca, sat, r. Telenești.	< 1601—1605 > iulie 19	Menționat în hotar cu Chermănești.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 17—18.
296.	Dolna, sat lângă Vărzărești și Iurcenii pe Lăpușna, ț. Iași, r. Nisporeni. * Domneasca, vezi Hotarul Cneaghinei r. Strășeni	1618(7126) ianuarie 4	Menționat în hotar cu Vărzărești.	MEF, vol. III, p. 133—137.
297.	Domocșia, sat pe Nistru, lângă Ocsentia, r. Dubăsari. * Dumulgeni, vezi Dumulgeni, r. Florești.	1571(7082) mai 10	Menționat în hotar cu Ocsentia.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 36.
298.	Două Fintini, sate la obîrșia Suhăi, probabil r. Vulcănești.	1473(6981) ianuarie 8	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satele m-rii Moldovița.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 393.
299.	Dragan (Draganul), sat pe Bîc, r. Criuleni.	1518(7026) aprilie 22	Menționat în hotar cu Bubuiogii.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 125—126.
300.	Dragomir (unde sta ~, azi probabil Zaluca), sat sub Luncușoara, r. Briceni.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DRHA, vol. I, p. 247
301.	Dragomirești, sat lângă Iurcenii, ț. Lăpușna, r. Nisporeni. Vezi și Obîrșia Dragomireștilor.	1597(7106) decembrie 22	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nicoară uricar.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 183.

1	2	3	4	5
302.	Dragomirești , sat pe Lăpușna, lângă or. Lăpușna, r. Hîncești.	1489(6997) ianuarie 9	Menționat în hotar cu Petricanii.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 103.
303.	Dragotă (unde este ~), sat lângă Telița, r. Anenii Noi.	1437(6945) octombrie 5	Ilie-Vodă și Ștefan Vodă întăresc satul m-rii Pobrata.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 146.
304.	Drăculești , sat pe Pănoasa și Prut, ț. Lăpușna, probabil r. Leova.	1617(7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
305.	Drăculești , sat pe Prut, lângă iezorul Oreahov, în fața Măstecanilor, r. Vulcănești.	1584(7092) aprilie 14	Menționat în hotar cu iezorul Oreahov.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 249.
306.	Drăgănești , sat pe Soloneț, ț. Soroca, r. Sîngerei.	1470(6978) septembrie 25	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește satul lui Nicoară Drăgan.	DRHA, vol. II, p. 434.
307.	Drăgoești , sat, probabil r. Florești.	1617(7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
308.	Drăgușani (Drăgușeni), sat lângă Martinești, ț. Orhei, r. Strășeni.	1586(7094) iunie 16	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Ignat Ritărel ș. a. parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 327.
309.	Drăgușani , sat pe Rezina, lângă Ungheni, r. Ungheni.	1522(7030) iunie 21	Menționat în hotar Oeșani.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 200.
310.	Drăgușeni , sat, ț. Lăpușna, r. Hîncești.	1616(7125) septembrie 16	Menționat în hotareu cu Ciuciulenii.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 518—519.
311.	Drânceni , sat, ț. Orhei.	<1616—1619> <1623—1625> octombrie 24	Menționată o pîră pentru vecinii din acest sat dintre Constantin și Nadabaico.	MEF, vol. I, p. 303—305.
312.	Drezca , sat, ț. Orhei.	<1554—1555> (7062)	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește m-rii Homor parte din sat.	MEF, vol. II, p. 296.
313.	Driorile , sat, r. Florești	1611(7119) august 17	Constantin Movilă-Vodă întărește satul lui Petru Giurgială.	MEF, vol. III, p. 82—83.
314.	Drislivoe , sat pe Nistru. Lângă Jabca, r. Florești sau Rezina. Vezi Mateuți și Ciornorudenți.	1491(6999) februarie 26	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul panului Purece spatar ș. a.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 157.
315.	Drojdești , sat pe Răut, lângă Alexandreni, ț. Soroca, r. Sîngerei.	1588(7096) august 20	Menționat că a fost risipit de Alexandru Lăpușneanu-Vodă.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
316.	Dumbrăvița , sat pe Ciulucul Mic, r. Sîngerei.	<1586 septembrie 1—1587 august 31> (7095)	Menționat în hotar cu Găunoasa.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 332.

(Va urma)

SCHIȚE DOCUMENTARE ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ОЧЕРКИ

D. Ivănescu
(Iași)

DOCUMENTE PRIVIND PARTICIPAREA ROMÂNIEI LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Există, atât în țară cât și în străinătate, o bogată literatură dedicată primei conflagrații mondiale. Lucru firesc dacă luăm în considerație, mai ales, urmările acestui eveniment istoric și implicațiile lui pentru soarta popoarelor Europei. Alături de studiile aparținând specialiștilor din domeniul istoriei, nenumărate tomuri poartă semnătura participanților la evenimente*, militari, cu un rol mai mare sau mai mic în desfășurarea ostilităților, oameni politici, publiciști, scriitori etc. Oprindu-ne la ultimul gen de lucrări, trebuie să arătăm că, făcând abstracție de caracterul subiectiv al lor și de faptul că foarte multe din ele au fost scrise sub imperiul evenimentelor ce se petreceau sub ochii celor ce le consemnau, deci fără perspectiva istorică necesară, ele rămân totuși o importantă sursă de informare. Mai mult, lucrările cu caracter memorialistic, căci despre ele este de fapt vorba, alături de publicistica vremii sau corespondența combatanților, au un farmec aparte și reușesc să prezinte, de cele mai multe ori, în culori foarte vii, filmul întâmplărilor istorice. Din această categorie fac parte și documentele pe care le vom prezenta în continuare.

Primul dintre documente, în ordinea evenimentelor pe care le evocă, este format, de fapt, din două «extrase» din notele zilnice ale general-maiorului în rezervă Măzăreanu C. Sotir. Aceste extrase se referă la atmosfera existentă, în zilele premergătoare intrării României în război, în rândul militarilor și a populației civile din zona orașului Pitești, unde își avea garnizoana Regimentul 44 infanterie, din care făcea parte și autorul relatărilor, la acea dată locotenent. Lăsând la o parte ineditul informațiilor, care au în vedere, în primul rând, modul de pregătire al ostașilor, merită atenție felul cum este prezentată atitudinea omului simplu atunci când țara se află în fața unor «momente excepționale», prin antiteză cu inconștiența unor parlamentari.

Celelalte două documente, care urmează în anexa acestuia pe care l-am comentat, provin din două surse diferite. Cele mai multe, șapte, fac parte din fondul Lucian Trantomir. Ofițer de carieră, Lucian Trantomir și-a început activitatea în acest domeniu în 1894, la absolvirea, cu gradul de sublocotenent, a Școlii de ofițeri. A fost avansat (în anii 1898, 1903, 1905, 1912 și 1916) până la gradul de locotenent-colonel. În 1903 a terminat, al doilea, Școala superioară de război. A participat la campania din 1913, înainte de aceasta, ca și ulterior ei, a îndeplinit misiunea de atașat militar la legațiile din Turcia și Grecia. Pentru serviciile aduse țării a primit numeroase distincții și s-a remarcat ca unul din apreciații ofițeri ai armatei noastre în timpul primului război mondial. Datorită misiunilor diplomatice pe care le-a îndeplinit, cât și a funcției pe care o deținea în 1917, de subșef al Statului Major al Armatei a II-a condusă de generalul Alexandru Averescu, a întreținut, se pare, o interesantă corespondență cu unele figuri marcante ale vremii. În seria acestora se numără generalul Belaeff, ministru de război al Rusiei, (vezi documentele nr. II și V) și diplomatul român G. Crețeanu (vezi documentul V). Un interes deosebit, credem noi, prezintă scrisoarea ultimului, trimisă din Tarskoe Selo, la 23 martie 1917, lt.-colonelului Lucian Trantomir. Unele afirmații ale lui G. Crețeanu, atunci în prag de plecare spre noul său post diplomatic la Madrid, au atras atenția celui cărui îi fusese adresată scrisoarea, deoarece mai multe rinduri sînt subliniate. Cea mai mare parte din respectivele rînduri se referă la revoluția rusă din februarie 1917 și au următorul conținut: «...pot zice că întreaga revoluție rusă a fost extraordinar de repede și relativ puțin violentă, deoarece trupele au pactizat aproape imediat cu revoluția. Faptul că revoluția a fost primită de toate clasele societății (afară de poliția imperială) probează că era în toate inimile și că răspundea unor trebuințe reale și generale». Scrisoarea se încheie cu speranța că «brava noastră armată» va începe «o ofensivă energetică și victorioasă și că drapelul României va filfia din nou în Transilvania și Muntenia».

Am introdus printre aceste memorii și scrisori și un document cu caracter oficial aflat în arhiva lt.-colonelului Lucian Trantomir. Este vorba de ordinul trimis de regele Ferdinand, la 13 iulie 1917, generalului Alexandru Averescu, în urma victoriilor obținute de Armata a II-a română la Mărășești. După părerea noastră acest document

© Ivănescu D., 1991

* N. Iorga. *Memorii. Însemnări zilnice* (mai 1917 — martie 1920). Buc. Vol. 1—2. f. a.; *Războiul în note zilnice*. Craiova. Vol. 1—3. Alexandru Marghiloman. *Note politice*. 1892—1924. Buc., 1927. Vol. 1—5. Alexandru Averescu. *Notițe zilnice din război*. Vol. 1—3.

(nr. VI), pe care îl reproducem și fotografic, este originalul. Scris cu creionul, el a fost dictat de către Ferdinand unuia din ofițerii de stat major, după toate probabilitățile chiar lui Lucian Trantomir, subșeful Statului Major al Armatei a II-a la acea dată, după cum arătam mai înainte. Modificările din text, cit și faptul că odată cu ordinul pleacă spre generalul Averescu, în aceeași zi și probabil la aceeași oră, scrisoarea de felicitare a ofițerilor francezi, ruși și români (nr. VII), semnată de lt. colonelul Lucian Trantomir, sînt alte argumente în favoarea afirmației noastre.

Ultimul, în ordine cronologică, dintre documentele aflate în fondul Lucian Trantomir, este o scrisoare trimisă acestuia, la 17 august 1917, de către generalul Moșoiu în urma victoriilor obținute de armata română la Mărășești.

Nu vom încheia succinta noastră prezentare fără a menționa cele două scrisori, purtînd data de 27 februarie 1917, adresate colonelului D. Gherculescu de către poetul Octavian Goga și profesorul universitar I. Paul. Acestea ca și cele precedente se află în colecțiile Arhivelor Statului din Iași. Ele au fost scrise cu prilejul sosirii de pe front a sublocotenentului Nerva Paul, fiul profesorului, decorat cu ordinul «Mihai Viteazul», ca urmare a comportării eroice pe cîmpul de luptă alături de camarazii săi din Regimentul 4 de vînători. În momentul respectiv, Octavian Goga, Barbu Delavrancea și Al. Vlahuță se aflau la Iași, primii doi găzduiți în casa profesorului I. Paul. Ambele scrisori emană o nemărginită satisfacție față de atitudinea armatei române și o încredere nezdruccinată în victorie. Ele constituie noi dovezi, alături de celelalte documente pe care le publicăm, ale eroismului de care a dat dovadă întregul popor în lupta pentru desăvîrșirea unității statului român.

I

1916 iulie 27, Iași — Extrase din notele zilnice ale generalului maior în rezervă Măzăreanu C. Sotir privind momentele premergătoare intrării României în război.

Ajunul mobilizării din 1916

Extrase din notele zilnice, de

general maior în rezervă Măzăreanu C. Sotir

Cu luna august împlinisem 11 luni de cînd Regimentul 44 Infanterie, cu garnizoana de pace în Pitești, se afla deplasat la sud de masivul munților în bazinul Loviștei. Eram cantonați în localitățile înșirate de-a lungul șoselei ce duce de la Curtea de Argeș la Cîinenii de Vilcea, pe Valea Oltului, în satele Perșani, Spini, Titești, Boișoara și Gînjani.

Aveam misiunea de a executa lucrări de organizare a terenului în ipoteza unui atac dinspre nord.

Regimentul era încadrat cu ofițeri și trupă, cu elemente de rezervă în majoritatea lor.

Ne venise un nou comandant, colonelul Mihailescu Dumitru, fost șef de Stat Major al Diviziei 3 Infanterie.

Îndeplineam serviciul de ofițer adjutant și șef al biroului mobilizare în gradul de sublocotenent, în vîrstă de 23 ani.

Cele 3 batalioane lucrau harnic în zona și pe aliniamentul W. muntele Frunțele de la nord de Perșani—Mormîntul, la nord de Boișoara. Șanțurile se săpau la 1,20 m adîncime, acoperindu-se cu trunchi de brad sau stejar, lăsîndu-se deschizături spre a permite tragerea cu arma sau mitraliera. Se cheltuia multă energie și foarte mult material care se lua de pe loc.

Această activitate alterna cu revederea instrucției atît tehnică cît și de luptă. Se însoțea de ședințe de educație patriotică: Neam, Patrie, Subjugarea de milenii a fraților din Transilvania, Onoare militară etc. Comandantul de regiment folosea prilejul ce i se oferea, prin sosirea vreunui refugiat din ținutul Făgărașului, prezentîndu-l trupei și scoțînd în evidență portul și vorba lui care este aceeași ca și a noastră. Moralul era ridicat.

Cînd unitățile plecau de la lucru sau instrucție, satele vuiau de cîntecele lor: «Pe-al nostru steag», «Trei culori», «Veteranii», «La arme» etc. Ecoul repeta din marginea pădurilor:

«Cînd Patria ne cheamă sub drapel

Datori sunt toți copiii ei s-alerge

S-o apere, să moară pentru el».

Ziarele care ne soseau din București cuprindeau controversa mult discutată și controversată «Intrăm în război sau nu intrăm și de partea cui».

În Parlament discursurile evidențiau «Momentul Istoric», iar patriotismul ușor îi îndemna pe unii să afirme că românul are șapte vieți în pieptu-i de aramă, «iar la nevoie vom lupta și cu pumnii».

Noi știam însă din revista «Păzboiul popoarelor», ce se edita la București, că Austro-Ungaria dăduse armatei lor obuzierele de 305 m/m Skoda, cu o putere excepțională de bătaie și efect distructiv la locul căderii proiectului, iar germanii puneau la punct tunul gigantic de 420 m/m*.

În jurul nostru bătlia dura din 1914 și își făcuse loc convingerea că în curînd vom intra și noi de partea puterilor aliate, Anglia—Franța—Rusia, contra Austro-Ungariei și Germaniei.

În regiment se introduse organizarea companiei de mitralieră de un model nou, luat din experiența altora, și anume tracțiunea de cîini. Comandant a fost numit sublocotenentul activ Tomescu Paul. Era preocupat de a «recruta» cîini voinici, mai

ales din cei ciobănești, a le confecționa harnașament potrivit și a-i antrena la marș în comun cu hamurile pe ei și trăgând mitraliera. Pe lângă asta mai avea și necazuri. Camarazii se interesau ironic de mersul «instrucției», iar unii cînd aveau ocazia fugeau, dovedindu-se adevărate javre. Ceilalți, care rămîneau la unitate, erau puși «la ordine», avînd o alocuție specială. Cîteodată ei se încăleau fiind înhamaiți. Atunci încurcătura era mare, conducătorul îi readucea cu greu la ascultare.

*
*
*

Comandantul meu de regiment era foarte matinal, foarte activ, se documenta cu grijă, asculta cu răbdare, îndemnînd pe toți cu hotărîre și autoritate convingătoare. De cîteva zile ne sosise o nouă «ipoteză», care era ținută sub cheie într-o ladă de fier alături de cifrul secret. Trebuiau aduse hărțile de mobilizare de la partea sedentară Pitești, în care scop am plecat la 14 august. A doua zi, 15 august, le-am aranjat în 3 lăzi (din acele ce servise la ambalatul pesmeților de război), iar către orele 18 am plecat la gară pentru înapoiere. Acolo mi se comunică că trenurile de călători au fost suspendate și că urmează să formeze garnituri militare la ordinele Mareșului Stat Major. Mi-am dat seama că vor urma evenimente foarte mari. Situația pentru mine se complicase și agravase. Nu vedeam felul cum voi ajunge la regiment, iar hărțile erau absolut necesare operațiilor ce ar urma.

M-am prezentat prefectului județului, N. Brînzei, pe care-l cunoscusem la familia directorului Liceului, I. Cuțui. Îmi spuse că automobilul e «pe geantă», dar că înțelege nevoia de a mă duce la unitate chiar în cursul nopții. Chiar atunci a ordonat poliției să-mi pună la dispoziție o trăsură cu 4 cai. La fel a dat ordin și la Curtea de Argeș. Eram ușurat.

Îmi mai amintește că o călătorie în cursul nopții cere din partea mea o atenție deosebită, deoarece chiar în oraș, la «Casa Apelor», în noaptea trecută, necunoscuți au atacat clădirea cu pietre spărgînd geamurile. A mai adăugat că spre orele 21 se va institui starea de asediu, iar la miezul nopții vom avea mobilizarea. Mi-a urât succes, i-am mulțumit, și-am plecat la poliție unde a sosit și trăsura. Proprietarul ei a pretins 60 lei, un preț foarte mare, dar fiind cu nevoia, am acceptat. (Pe atunci cumpăram o pline integrală cu 0,25 bani). În oraș străzile principale erau pline de lume, tineri și bătrîni, veseli, iar de pe un trotuar spre altul se salutau cu «Mergem, mergem cu toții», «Eu știu sigur că la 24 avem mobilizarea», «Am eu informațiile mele».

Către orele 21 încep deplasarea spre Curtea de Argeș. Noaptea de august, frumoasă și răcoasă, cu un vînt slab ce venea dinspre munți. Ajung în Perișani unde facem un mic repaus pentru animale. Deodată se aude sunînd alarma ostășească, apoi clopotele au prins a suna.

Mobilizarea!

Birjarul s-a descoperit făcîndu-și cruce. În casele din apropiere se aprind lămpile. Incepe mișcare prin curți, chiote și unele ecouri de plîsete de femei.

Reluăm drumul. În apropiere de Curtea de Argeș ajungem două căruțe pline de rezerviști ce plecau la gară. În oraș adunare mare, muzică, hore, entuziasm.

Schimb trăsura și către orele 7 ajung în satul Titești, fost punct de comandă al regimentului. Satul era gol și de soldați și de mulți bărbați, care plecaseră la gara Cornet, însoțiți unii de soții și părinți. Caii erau istoviți, trebuind să fie schimbați. Alți 40 lei. Noroc că luasem solda. Primeam 276 lei lunar.

Învățătorul satului se pregătea să meargă la Cîineni, cu trăsura, spre a ajunge la o unitate de artilerie unde avea ordin de chemare, oferindu-se să mă ia cu el. Rezolvam și ultima etapă. Pe drum îmi spune că de la oficiul poștal a auzit că în cursul nopții unități de ale noastre ar fi ocupat cîteva pichete ungurești.

Către orele 12 eram la Cîinenii de Vlcea. Regimentul era oprit în halta mare în preajma și la nord de stația de cale ferată. Companiile făcuse piramide la dreapta și la stînga șoselei, iar la bucătării se începuse distribuția mesei de prînz.

Sosisem la timp și-mi trecuse grijile și oboseala; a urmat distribuția hărților «Rîul Vadului» — după ce raportasem comandantului felul cum am reușit să ajung unitatea. A găsit cuvinte de laudă și că e vremea să mă pregătesc cu cele necesare scrisului. El stătea lîngă un butoi răsturnat care făcea oficiul de masă de birou.

Era în așteptarea ordinului de operații de la Brigada 3 infanterie Brezoi. Printre ofițeri și-n unități dăinuia atmosfera ce precede evenimentele excepționale, în pragul botezului de foc și a neprevăzutului ce va mai urma.

Către orele 14.25 curierul brigăzii a sosit cu ordinul operativ nr. 1. Cu carnetul de dare a ordinelor mă așez la butoi lîngă comandant, completez titulatura ce va fi urmată de dispozițiunile de înaintare și atac, de a desființa hotarul impus de vitregia istoriei neamului românesc.

Doamne ajută!

27 iulie 1916 Iași

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».
P. 1051/75. Original)

II

1917 ianuarie 31, Petrograd — Scrisoarea generalului Bélaeff adresată lt. colonelului Lucian Trantomir, subșef al Statului Major al Armatei a II-a, prin care mulțumește

acestui pentru felicitările trimise cu ocazia numirii sale în funcția de ministru de război.
 Ministre de la Guerre de l'Armée Russe.
 Le 31 Janvier 1917 Nr. 52126 Petrograd

Mon Colonel,

Votre aimable lettre à l'occasion de ma nomination au poste de Ministre de la Guerre m'a causé un vif plaisir.

Je vous prie, Mon Colonel, d'accepter mes remerciements sincères pour les sentiments, que vous avez bien voulu m'exprimer.

Je saisis cette occasion pour vous assurer que mon séjour en Roumanie auprès de la vaillante Armée Roumaine et de ses Chefs sera à jamais gravé dans ma mémoire.

Je vous prie, Mon Colonel, de croire à mes sentiments les plus distingués.

M. Bélaëff

Monsieur le Colonel Lucien Trantomir
 Sous-chef d'Etat-Major de la 2-me Armée

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».
 P. 1051/45. Original.)

III

1917, februarie 27, Iași — Scrisoare adresată colonelului D. Gherculescu, comandantul Regimentului 4 vînători, de către O. Goga spre a-l felicita pentru eroismul ostașilor români.

Iași, 27 febr. 1917

Mult stimat domnule colonel,

Am înaintea mea ordinul d-voastră de zi nr. 68, din 14/1, care-mi reînvie din nou vitejia Regimentului 4 de vînători, pe care l-ați comandat cu devotament și cu o neclintită dragoste de neam. Din povestirile ofițerilor cunoaștem în amănunte toate paginile de epopee pe care le-a înscris în istoria noastră regimentul d-voastră și pe care ordinul de zi le enumără laconic. Cetindu-le am rămas mișcat de suflarea caldă de patriotism a fiecărui rînd, după cum mișcat eram alături de Delavrancea și Vlahuță cînd subl. Nerva Paul, vrednicul ucenic al d-voastră, ne vorbea de șirul necurmat al acestor lupte. Vă rog, domnule colonel, să-mi permiteți ca ordiunul d-voastră de zi să-l public, după ce voi avea învoirea de la Cartierul General, în ziarul «România» care merge pe front și de unde pot să-l citească soldații, ca să prindă inimă și însuflețire, cu deosebire acum cînd trădători mizerabili au scos capul din rîndurile noastre.

De la masa mea de scris vă trimit sentimentele de stimă ce păstrez pentru munca și bărbăția d-voastră, neavînd altă dorință în fața zilelor de mîine, decît ca întreaș oștirea noastră să se asemene Regimentului 4 de Vînători.

Al d-voastră devotat,

Octavian Goga

[Adresa] Domniei Sale Domnului Lt. Colonel Adjutant Gherculescu, Comandantul Regimentului 4 Vînători și al Brigăzii 4 Inf. Pe cîmpul de operații.

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente». P. 557/41. Original.)

III

1917, februarie 27, Iași — Scrisoarea lui I. Paul, adresată colonelului D. Gherculescu, pentru a-i cere îngăduința să publice în ziarul «România» ordinul de zi ce vestea faptele glorioase ale Regimentului 4 vînători și a-l felicita, împreună cu O. Goga, B. Delavrancea, Al. Vlahuță, Suchianu, pentru vitejia ostașilor români.

Iași, 27 februarie 1917

Domnule Colonel,

Am înaintea mea «ordinul de zi nr. 68 din 14/1 917» al comandantului Reg. 4 vînători și al Brig. 14 Inf., lt. colonel, adjutant (regal), Dimitrie Cherculescu.

Cu lacrimi de mîngiere și mîndrie națională l-am citit mai de multe ori, nu numai eu, care de mult prevedeam în tînărul, frumosul, voinicul și bravul locotenent, pe gloriosul comandant de odată și odată, ci și prietenii Delavrancea și Goga, marii reprezentanți ai sufletului românesc, care ca refugiați se adăpostesc în casa și la masa mea. Cu lacrimi în ochi l-a citit și prietenul Vlahuță, refugiat și el la Iași. În numele meu și al lor, care întîmplător lipsesc din Iași pentru cîteva zile, îi cerem voie să publicăm această bucată ruptă din cel mai nobil colț al sufletului românesc, din cea mai mîndră și mai glorioasă pagină a istoriei neamului nostru, această capodoperă literară, scrisă nu cu condeiul în fraze frumoase, ci tăiată în fapte vitejești pe frontispiciul celui mai mare monument al neamului nostru — monumentul nepieritor al războiului pentru unitatea națională. Îți cerem voie de a-l publica, pentru ca să-l citească, cu lacrimi de mîngiere și mîndrie în ochi, toți contemporanii noștri, care îndură suferințele războiului și toți urmașii urmașilor noștri, cît va fi și va trăi neamul românesc.

Regimentul de oțel 4 vînători cu bravi lui ofițeri și ostași, precum și viteazul și inspiratul de Dumnezeu comandant al lui, nu sînt ai lor, ci ai noștri, ai neamului întreg din veac în veac, după cum strălucitoarele cristale din munții Carpați nu sînt ale lor, ci sînt chintesența cea mai frumoasă, cea mai mare și cea mai caracteristică a muntelui întreg. De aceea n-aveți dreptul să ne refuzați ceea ce e al nostru și e numai un act de delicateță dacă vă cerem propria noastră avere, propriul nostru capital, din care trăim sufletește toți cei de azi și toți cei din viitor, cît va fi un neam românesc. Așteptăm dar cu încredere răspunsul și învoirea d-tale pentru ca în ziarul Marelui Cartier General «**România**» să dăm cea mai măreață și mai înșuflețitoare pildă regimentelor de pe front, cea mai categorică desmintire nemernicilor noștri cîrtoitori și pesimiști, cel mai arzător stigmat pe fruntea trădătorilor și cea mai întăritoare nădejde celor încrezători în virtutea și steaua neamului nostru.

Și acum, să-mi dai voie, domnule colonel, să-mi descarc și inima mea de părinte al unuia din cei mai mici subalterni și camarazi de lupte ai d-tale, al sublocotenentului Nerva Paul.

Cum să-ți exprim toată recunoștința și dragostea mea, a soției și a copiilor mei pentru mîntea și inima ce ai pus în mîntea și inima fiului meu, din mîntea și inima d-tale? Nu mă încerc, domnule colonel, ar fi aceasta și banal și peste puterile mele. Atîta pot să spun, că și eu și toți ai mei te vom ținea în mîntea și inima noastră cît vom mai trăi. L-ai făcut și pe el, ca pe toți ofițerii și ostașii Regimentului 4 Vînători, părtaş al meritelor și gloriei d-tale, i-ai dat o răsplată, o mîngiere și o mîndrie pentru toate zilele vieții lui, a părinților și fraților lui. Ordinul «**Mihai Viteazul**», desigur o răsplată peste vîrsta, capacitatea și valoarea faptelor lui ostășești, îl socotesc ca un semn scump mie, al dragostei și încurajării d-tale. De aceea, cînd vindecăt de rana primită în lupta de la Călugăreni, a plecat iarăși pe front, la masa de rămas bun, împreună cu prietenii Vlahuță, Delavrancea, Goga, Suchianu etc., și cu familia mea, serbind decorația ce i-ai acordat, noi te-am sărbătorit pe d-ta, astfel încît noroc ai avut că n-ai fost față, că ar fi trebuit să roșești — știut fiind că oamenii întru adevăr mari sînt și întru adevăr modești.

Ce să mai zic alta, domnule colonel, decît că Dumnezeu sfîntul, prea bunul și prea dreptul, în luptele prin care vei mai trece, să te ferească de tot răul și primejdia, să ni te țină nouă tuturor, care te iubim și admirăm și neamului nostru, atît de sărac în bărbați ca d-ta.

Cu sufletul și cu toată inima al d-tale I. Paul.

Str. Asachi, 7

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».

P. 557/42. Original)

IV

1917, înainte de 2/15 martie, Iași — Scrisoarea lui V. Palitzyne către locotenent-colonelul Lucian Trantomir despre generalul Bélaeff și admirația acestui pentru România, armata română și lupta pentru împlinirea idealului național.

Mon colonel,

Je l'honneur de vous informer que tout de suite que j'ai eu reçu votre lettre, je l'ai remis avec un rapport spécial (N° 73, 17/1/1917) au Général Bélaeff. Malheureusement jusqu'à présent je n'ai reçu aucune réponse.

En tout cas, je suis sûr que Général Bélaeff a été bien touché de votre attention et de sentiment qui porte vers lui société roumaine.

Avant partir de la Roumanie, Général m'a exprime son profond regret qu'il doit quitter votre belle pays. Et toujours pendant que Général Bélaeff étaient en Roumanie il me faisait part son admiration de peuple qui a dédaigné pour atteindre son idéal national.

Je vous remercie beaucoup, Mon colonel, et je profite de l'occasion de vous souhaiter tout le bien et surtout la victoire pour votre vaillante armée.

Je vous prie d'agréer Mon Colonel l'expression de ma très haute et parfaite considération.

V. Palitzyne

Reçue 2/15 mars 1917 à Bacău. Répondu immédiatement en le priant en même temps de s'occuper de notre bagage qui se trouve à Petrograd, 2 malles en osier. L. T. (Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente». P. 1051/64. Original.)

V

1917 martie 23, Tarskoe Selo — Scrisoarea lui G. Crețeanu către lt. colonel Lucian Trantomir privind misiunea sa la Madrid, considerații asupra revoluției ruse, încrederea în victoria armatei române.

Tarskoe Selo, 23 martie 1917

Domnule Colonel,

Acum o lună am fost demobilizat și am primit ordinul de a mă întoarce la postul meu diplomatic, dl prim ministru găsind că puteam aduce mai mari servicii țării ca ministru la Madrid, decît ca ajutor al șefului Eșalonului III. Cu această ocazie d. colonel Iernici a binevoit a reinnoi recomandăția d-voastră pentru înaintarea mea la

gradul de căpitan și printr-o adresă, cu data de 5 curent, mă informează că am fost înaintat pe ziua de 1-iu noiembrie. Prin urmare țin a vă trimite călduroasele mele mulțumiri pentru inițiativa binevoitoare ce ați avut-o în această privință. Este o mare mângâiere pentru mine, în momentul când mă depărtez de țară, de copii și de camarazi, fără a fi putut juca un rol militar mai activ, de-a vedea că cel puțin mi-am atras stima și bunăvoința șefilor sub care am lucrat în modesta mea sferă la Eșalonul III.

Ajuns la Petrograd, a doua zi după înfăptuirea revoluției ruse și în toila războiului submarin în Marea Nordului, am trebuit să mă opresc cităva vreme în așteptarea redeschiderii navigației între Rusia și Anglia. Această întârziere însă îmi convine, deoarece am regăsit aici pe copiii mei mai mici, care sînt instalați la Țarskoe Selo, adică chiar în localitatea unde sînt deținuți foștii suverani ruși cu copiii lor. Această localitate este de altminteri foarte liniștită și pot zice că întreaga revoluție rusă a fost extraordinar de repede și relativ puțin violentă, deoarece trupele au pactizat aproape imediat cu revoluția. Faptul că revoluția a fost primită de toate clasele societății (afară de poliția imperială) probează că era în toate inimile și că răspunde unor trebuințe reale și generale. Sper din toată inima că unul din efectele revoluției va fi o conducere mai energică a operațiilor de război, stîrpindu-se abuzurile administrației și favoritismul. Șefii își dau perfect de bine seama că victoria este indispensabilă pentru a consacra și întări cucerirea libertății, pe cînd triumful Germaniei ar însemna restaurarea vechiului regim.

Peste cîteva zile sper că mă voi putea îmbarca pe un vas de război englez sau francez și pe la sfîrșitul lunii viitoare voi fi în frumoasa Spanie, departe de bubuitul tunurilor și la adăpostul privațiunilor de tot felul ce avem de suportat cu toții. Totuși mă depărtez de minunata noastră patrie cu lacrimi de regret, pe care orice bun român le va înțelege. Fie ca sosind la Madrid să aflu că brava noastră armată, reorganizată și mai bine ajutată de aliați de circumstanță, a reluat o ofensivă energică și victorioasă, și că drapelul României flutrie din nou în Transilvania și Muntenia.

Vă rog să binevoiți a prezenta respectele mele d-lor generali Averescu și Mărdărescu, cu care am fost mîndru a veni în contact cu ocazia serviciului meu pe lîngă atașatii militari, precum și d-lor general Văitoianu și colonel Rujinski, dacă aveți ocazia, și fiți încredințați, domnule colonel, că voi păstra întotdeauna o plăcută amintire a timpului petrecut sub ordinea d-voastră la Eșalonul III.

Primiți, vă rog, domnule colonel, asigurarea prea osebitelor mele sentimente de stimă și afecțiune.

G. Crețianu

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente». P. 1051/49. Original.)

VI

1917 iulie 13 -- Ordinul regelui Ferdinand adresat generalului Averescu în urma victoriilor obținute de Armata a II-a română la Mărășești.

Cartierul regelui

Nr. 32

13.VII.1917, ora 20

*General Averescu
Comandantul Armatei a 2-a*

Știrea despre frumosul succes raportat de valoroasele trupe de sub comanda dumneavoastră au umplut inima mea cu vie și legitimă bucurie. Cu drag și cu mîndrie salut bravele regimente care, prin avîntul și vitejia lor, s-au arătat demne de încrederea ce eu și Țara întreagă pusesem în ele.

Terenul recîștigat și trofeealele cîștigate vorbesc în mod elocvent de modul cum vitejii mei ostași și-au făcut datoria. Onoare lor și celor morți pe cîmpul de onoare.

Te însărcinez să exprimi trupelor Armatei a 2-a adîncă mea satisfacție și regească mea mulțumire. Ca semn exterior pentru modul cum această operație a fost condusă, îți confer clasa a 2-a a ordinului «Mihai Viteazul». Același ordin, de clasa a 3-a, îl confer generalilor Văitoianu, Mărgineanu și Arghirescu. Aștept propuneri pentru decorare de ofițeri și trupă.

Ferdinand.

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».
P. 1051/57. Original.)

VII

1917 iulie 13 -- Scrisoarea lt. colonelului Lucian Trantomir adresată generalului Averescu în urma victoriei de la Mărășești.

*Mult iubitului nostru general Averescu,
comandantul Armatei a 2-a*

Ofițerii francezi, ruși și români ai Cartierului Armatei a 2-a, Eșalonul I, sînt fericici a vă exprima iubirea lor sinceră și vă prezintă respectuos felicitări, pentru regeasca mulțumire ce vi se aduce și pentru ordinul «Mihai Viteazul» clasa II-a.

Сă trăiți domnule general pentru gloria neamului românesc.
Subșef stat major,
Lt. colonel Trantomir

Joi seara 13.VII.1917
gara Bilea
(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».
P. 1051/56, Original.)

VIII

1917 iulie 14 — Răspunsul generalului Averescu la scrisoarea de felicitare trimisă de lt. colonel Lucian Trantomir.

14.VII.1917

Lt. colonel Trantomir,

Mulțumesc foarte călduros domnilor ofițeri pentru amabila atențiune și le mulțumesc la toți pentru partea ce au luat la succesul obținut.

General Averescu

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».
P. 1051/56. Dactilografiat.)

IX

1917 august 17 — Scrisoarea generalului Moșoiu către lt. colonel Lucian Trantomir privind succesul obținut de trupele române la Mărășești.

17.VIII.1917

Iubile colonel Trantomir,

Primind scrisoarea la am trimis imediat scrisorile destinate sublocotenentului Constantinescu Ovidiu. Răspunsul lui s-a cam întârziat din cauza aprigelor lupte ce am avut în zilele de 13, 14 și 15 august curent.

Actualmente inamicul, în urma grelei înfrîngerii ce a suferit, s-a liniștit.

Profitînd de această liniște momentană mă grăbesc a-ți trimite din partea sublocotenentului Constantinescu O. o scrisoare către părintele său, care desigur este îngrijorat.

Te îmbrățișez devotat camarad

General Moșoiu

(Sursa: Arh. St. Iași. Colecția «Documente».
P. 1051/61. Original.)

В. Я. Сорокин

ОБЩИННЫЕ И ДОМАШНИЕ ПРОИЗВОДСТВА ПЛЕМЕН СРЕДНЕГО ТРИПОЛЬЯ ДНЕСТРОВСКО-ПРУТСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ

Основой технико-экономического базиса среднетрипольских общин являлось развитие специализированных производств, выпускавших массовую стандартную продукцию. Предпосылки к их появлению сложились в раннем Триполье, в котором известны лишь отдельные мастерские. Так, в Луке-Врублевцевой (в жилище 1) открыты двухъярусный гончарный горн сложной конструкции¹ и металлообрабатывающая мастерская². Во Флорешть 1 найдена мастерская по изготовлению амулетов³. В Ленковец и Берново-Лука обнаружены кремнеобрабатывающие мастерские⁴; в Русештий Ной 1 (нижний слой) — металлообрабатывающая мастерская⁵.

Следует отметить, однако, что на поселениях не наблюдается концентрация производств в одном центре. Видимо, в раннетрипольских общинах были мастера-профессионалы, которые обслуживали целые коллективы. Это позволяет предполагать, что в социальном аспекте структура трипольского общества усложнилась, вследствие чего создавались условия для социальной и имущественной дифференциации. В среднем Триполье указанные процессы нашли свое дальнейшее развитие.

С. Н. Бибилов выделил в трипольском хозяйстве два типа производств: **домашние промыслы**, удовлетворявшие текущие потребности семьи (ткачество, обработка кож, изготовление мелких предметов), и **общинные ремесла**, имевшие сезонный характер (гончарное, кремнедобывающее, кремнеобрабатывающее, строительное и металлоургическое)⁶. В связи с этим значительный интерес представляют некоторые плани-

графические данные, полученные на поселении Яблони 1. Из них явствует, что для каждого жилого комплекса характерен определенный набор инструментов, включавший орудия разных функциональных групп. Вместе с тем в землянке 1 найден набор орудий, выполнявший разные операции в костеообрабатывающем производстве. В его составе обнаружены 5 сверл, 2 резчика, 4 скобеля, 1 пилка-скобель, 4 строгальных ножа и 1 резец. Возможно, эта землянка принадлежала мастеру. Обращает на себя внимание и скопление скребков разных типов в жилищных 33 (20 экз.), 52 (19), 55 и 62 (по 11 экз.). Не исключено, что и в этих комплексах обитали мастера-кожевники.

Кроме того, в Яблоне 1 выделяется своим богатым орудийным набором землянка 36. В ней обнаружены: 24 скребка, 4 ретушера, 2 разветтки, 10 сверл, 1 вкладыш серпа, 2 нуклеуса, 1 отбойник, 4 резчика, 9 скобелей, 11 «мясных» ножей, 1 прокол-ка, 4 наконечника стрел, 1 пилка, 2 шила, 4 мотыги, 8 землекопалок, 5 строгальных ножей, 1 ложило, 1 кочедык, 1 кисточка и 1 тесло — всего 97 предметов. К тому же данное поселение отличается и самым богатым набором глиняных изделий (керамики и пластики). Все это подтверждает, на наш взгляд, особое социальное положение его обитателей. Не исключено, что в этом комплексе обитал старейшина поселка, выполнявший одновременно жреческие функции (учитывая пластику).

Таким образом, приведенные данные, с одной стороны, позволяют выделить новые специализированные производства, с другой стороны — вычерчивают картину социальной структуры трипольского общества. Но — рассмотрим общинные и домашние производства.

Производство орудий труда в системе хозяйственно-производственной деятельности трипольских племен играло важную роль (см. таблицу). Данные табл. показывают, что на ряде поселений изготовление орудий труда имело первостепенное значение. Орудия, прямо связанные с этой отраслью в Поливановом Яре II и III, составляют соответственно 7,8 и 22%, Жора-де-Сус — 22,8, Раковец — 28,6, Гура Кэйнарулуй — 23,9, Сорока-Озеро — 19,3%. Основным сырьем в производстве орудий служил серый днестровский кремль, использовавшийся в Поднестровье повсеместно.

Кремль, по мнению С. Н. Бибикова, трипольцы добывали открытым штольным способом. У с. Студеницы на Белой Горе (Каменец-Подольский р-н) им исследовано 8 пещер. Форма выработки кремня в пещерах Белой горы — штольная с внутренними штреками и боковыми проходками, соединяющими камеры выработок. Около кремневых разработок находятся места первичной обработки сырья. Судя по объему выработок, отсюда было вынесено на плато Белой горы и подвергнуто первичной обработке несколько сот кубометров кремня⁷.

Однако трипольцам были известны, наверное, и другие способы добычи этого сырья. Многие поселения расположены вблизи первичных залежей с богатейшими выходами, что делало кремль доступным для добычи. Кремнеобрабатывающие мастерские в развитом Триполье в Поднестровье известны в Поливановом Яре, Незвиско, Копанке, Криничках, Селище и др. В Незвиско для обработки камня у каждого дома, например, было устроено небольшое возвышение прямоугольной формы. Здесь в одном месте были сосредоточены на площади около 30 м² и образовывали слой толщиной 30 см крупные обломки кремня, отщепы, заготовки орудий. Как правило, в мастерских делались только заготовки, а в жилищах их окончательно отделявали. На это указывает то обстоятельство, что в мастерских найдены в основном крупные отщепы и обломки, а на участках в жилищах — мелкие⁸.

Т. А. Попова подчеркивает, что мастерские Поливанова Яра объединяет одна общая черта: все они являются централизованными, коллективными мастерскими, расположенными на территории поселка. Работа в них была под слух только коллективу⁹. По данным Т. С. Пассек и Е. К. Черныш, на среднем Днестре в зоне выхода кремня-плитняка (Поливанов Яр, Кринички, Незвиско и др.) выделяется группа поселений, специализировавшаяся на выработке кремневых орудий¹⁰. Здесь обработка местного кремня начинается с раннетрипольского периода и продолжается до конца трипольской культуры.

А. Пэунеску и Е. Комша¹¹ на кукутенских поселениях отмечают орудия из днестровского сырья. По-видимому, отсюда (в поиске высококачественного сырья) началось расселение трипольских племен вверх по Днестру. В начале Триполья С1 они проникли на территорию Волины и начали разрабатывать местный кремль. Об этом свидетельствует кремнеобрабатывающая мастерская из Бодаки¹². В культурном отношении Бодаки принадлежат группе памятников, включающей поселения Незвиско (верхний слой)¹³, Мерешеука-Четэпуе (III трипольский слой)¹⁴ на Днестре, Бринзень VIII¹⁵ и Миоркань на Пруте¹⁶. На этих поселениях известны орудия из волинского кремня¹⁷. Мастерская из Бодаки, очевидно, обеспечивала сырьем в первую очередь трипольские общины указанного района. Не исключено, что в Поднестровье могла существовать и вторая аналогичная группа поселений (Жора-де-Сус-Раковец), специализированная в обработке кремня, однако данных, подтверждающих это предположение, недостаточно.

Существенную роль в производстве орудий имели костеообрабатывающее (изготовление мотыг, землекопалок, кочедыков и др.), деревообрабатывающее (рукоятки, оправы) и металлообрабатывающее (топоры, шилья и др.) производства. Имеющиеся данные позволяют установить, что развитие кремнеобрабатывающего производства в среднем Триполье привело к специализации отдельных общин Поднестровья в обра-

Соотношение хозяйственно-производственных комплексов среднего триполя Днестровско-Прутского междуречья

Памятники	Всего орудий	Хозяйственные комплексы, %			Общинные ремесла, %					Домашние промыслы, %			
		земледельческие	животноводческо-охотничьи	рыболовецкие	производство орудий	гончарство	кожевенное производство	костнообрабатывающее производство	деревообрабатывающее производство	производство одежды, обуви	ткачество, плетение	изготовление красок	изготовление украшений
Сороки-Озеро	83	3,6	12,1	—	19,2	—	16,8	—	41	—	—	1,2	6
Раковец	329	4,6	16,1	—	28,6	—	15,2	—	31,3	0,3	—	0,9	3
Поливанов Яр II	129	6,9	23,3	3,9	7,8	2,3	27,9	—	15,5	3,9	2,4	—	6,2
Яблoна I	1574	22,9	10,7	0,3	9,7	1	23,2	18,8	8,9	3	1	0,5	—
Яблoна XV	122	16,4	15,6	—	9	—	28,7	18,9	9,8	1,6	—	—	—
Гура Кэйнарудуй	264	4,9	13,6	—	23,9	0,4	20,1	14,8	17,8	1,9	—	2,7	—
Жора де Сус	127	14,1	4	—	22,8	—	46,5	3,1	4,7	—	1,6	1,6	1,6
Поливанов Яр III	583	18,7	15,4	—	22	1,4	24,5	7,4	5,5	2,2	—	—	2,9

ботке кремня и, возможно, к возникновению по меньшей мере одной кремнеобрабатывающей зоны, снабжающей сырьем соседние общины.

В системе Балкано-Карпатской металлургической провинции (БКМП) трипольский очаг металлообработки выделяется как крайний восточный, связанный теснейшим образом с очагом культуры Гумельница-Караново VI и вместе с ним образовавший юго-восточную зону БКМП. Для всех их очагов характерны три основных вида изделий: 1) крестообразные втулчатые топоры-тесла; 2) массивные топоры-молоты; 3) тесла-долота. Шилья были повсеместно самым многочисленным видом орудий¹⁸.

Н. В. Рындина выделила в развитии трипольского очага металлообработки несколько периодов. **Второй период (Триполье VI)**, по ее данным, характеризуется появлением новых типов орудий — плоских топоров и топоров-молотов. Одновременно получили распространение и новые типы украшений — булавки, височные кольца, перстни и др. Вместе с тем большая группа изделий сохраняет раннетрипольские формы: рыболовные крючки, браслеты, бусы, пронизки¹⁹. Наряду с сохранением кузнечных традиций предшествующего периода появляются новые приемы обработки металла — ковка на специальных наковаленках²⁰. Однако самым крупным достижением, вероятно, следует считать применение литья в открытые формы. Об этом свидетельствует группа толстостенных глиняных тиглей из Хэбэшеть, предназначенных для расплавления металла²¹.

Открытие литья позволило получать в большом количестве орудия и украшения, кузнечная формовка которых была более трудоемкой. Основная масса металлических изделий связана с местным производством. Привозными считались только отлитые по сложной восковой модели, как топоры-молоты, импортируемые из гумельницких районов. В Кукутень А — Триполье VI металлообрабатывающие мастерские обнаружены в Поливановом Яре III, Русештий Ной I, Ариуше и Хэбэшеть²². В третьем периоде (Триполье VII) ассортимент изделий остается почти тем же, за исключением плоских клиновидных топоров, становившихся более разнообразными. В это время намечался переход к использованию литья в двусторонние формы и впервые применялся упрочняющий наклеп рабочих окончаний. С появлением новых операций в металлообработке не произошло, однако, дальнейшего разделения труда. Все операции от первоначальной выплавки металла до его окончательной обработки выполнялись одним и теми же мастерами²³.

Н. В. Рындина отмечает, что говорить о постепенном становлении местного производства нет оснований. Речь скорее может идти о непосредственном усвоении достижений более развитых племен²⁴. Трипольские мастера полностью работали на привозном сырье. Как показали химические и спектральные анализы, большая часть металла поступала из Южной Болгарии в виде полос, слитков, а также тщательно отобранной окисленной руды²⁵. Неоспоримым доказательством местной переработки руды является слиток из Незвиско²⁶ и каменные молоты для дробления руды из Хэбэшеть²⁷ и Брызень VIII. Таким образом, металлообрабатывающее производство трипольских общин находилось под влиянием балканских племен, оно развивалось на основе имеющихся последних достижений. Полностью импортировалось и сырье. Производство было ориентировано на изготовление орудий труда и ювелирных изделий.

Гончарство. Переход от раннего к среднему Триполью (или от Прекукутень III к Кукутень) в Днестровско-Карпатском регионе ознаменован появлением и повсеместным распространением керамики с полихромной и бихромной росписью, свидетельствующей о более высоком уровне культуры и технологии. Действительно, расписная керамика отличается высокими художественными достоинствами. Для ее изготовления необходимы социальные знания по теплотехнике и декорировке. В отношении других групп сохраняется традиционность выделки, особенно на первом этапе Триполье VI, хотя постепенно улучшается качество последних: тщательный набор ингредиентов, качественный обжиг, орнаментация. Эти изменения весьма ощутимы в керамических комплексах конца Триполья VI (Жура, Дрэгушень).

В комплексах Триполья VII расписная керамика доминирует. В то же время происходит процесс унификации типов форм и орнаментов, поэтому локальные черты в культуре проявляются прежде всего в стилистике декоров²⁸, а это могло означать существование специализированных центров с определенными технологическими и художественными традициями. В целом посуда развитого Триполья отличается симметричностью форм и орнаментов. Ее художественные достоинства, массовость распространения свидетельствуют о благосостоянии населения, его мировоззренческих и эстетических взглядах. Не исключено, что орнаментальные композиции являлись своеобразной формой передачи информации, играющей организующую и воспитательную роль для членов общества.

Трипольская керамика моделировалась главным образом лепным способом. Исследователи отмечают разные приемы ее формовки. Э. Р. Штерн полагал, что изготовление больших биконических сосудов производилось из двух частей — нижней и верхней, соединенных добавочной накладкой глиняного пояса²⁹. Использовалась и формовка из трех частей, при моделировании крупных сосудов³⁰. Археологические, этнографические и экспериментальные данные показывают, что ленточный способ имел широкое распространение и был оправдан своими большими достоинствами. Он позволял создавать сосуды от самых простых до наиболее сложных форм³¹. Предполагается, что гончары эпохи Триполье CI были знакомы с ручным гончарным кругом легкого типа неподвижной осью³². Керамика обжигалась в гончарных печах, обнаружен-

ных в Днестровско-Карпатском регионе на эпонимном поселении культуры Кукутень³³, Хбэшешть³⁴, Ариушде, Хангу, Фрумушика, Дрэгушень, Глэвэнештий Веке, Валя Лупулуй³⁵, Фараоань-Ливада ку мерь, Тарница-Коколия³⁶, Кадиевцы³⁷, Синешть, Вэрвэреука VIII³⁸.

В междуречье Южного Буга и Днепра керамический производственный комплекс из двух мастерских найден на трипольском поселении у с. Веселый Кут Черкасской области³⁹. По конструкции гончарные печи подразделяются на два типа: простые, с одной камерой для обжига (Ариушд) и двухъярусные, с двумя камерами — топочной и для обжига посуды, разделенными плитой с отверстиями. Как правило, топочная камера состояла из двух отделений, позволявших достигать и регулировать высокие температуры. Согласно опубликованным данным, на трипольско-кукутенских поселениях исследуемого периода превалировали печи второго типа. Большинство печей находились на территории поселений, за исключением Дрэгушень, Фараоань и Тарница. На этих памятниках впервые зафиксировано выделение гончарных центров за пределами поселений.

В позднем Триполье подобный центр исследован у с. Жванец⁴⁰. Еще в начале века Э. Р. Штерн, учитывая техническое совершенство обжига, росписи и изготовления глины, утверждал, что такой центр мог находиться в Петренах⁴¹. Г. Г. Мовша, исходя из анализа стилистических и сюжетных особенностей антропоморфной и зооморфной росписи на сосудах, выделила предположительно несколько таких центров: Траян, Валя Лупулуй, Трифеуц, Крутобородинцы, Кошиловцы-Обоз, Стена и Вэрвэреука⁴².

В орудийном комплексе инструменты керамического производства, как правило, малочисленны и представлены шпателями, орнаментами, ложилами и кистями для нанесения расписного орнамента, наличие которых раньше только предполагалось⁴³. Такие кисти на поселении Яблона I определены впервые. Как известно, в Триполье VI, кроме расписной, имеется и керамика с линейно-углубленным орнаментом. В этой связи значительный интерес представляет циркульный составной орнаментир из Мерешеука-Четэуце (IV трипольский слой) для нанесения каннелюр и углублений на поверхность сырых сосудов. Он изготовлен из небольшой плюсневой кости волка с пробитым в области эпифиза сквозным отверстием, в которое вставляется съемный стержень-наконечник из продольно расчлененной трехгранной трубчатой кости, слегка подправленной на абразиве. По мере стачивания рабочей части наконечника его могли заменить⁴⁴. Орудия керамического производства в Поливановом Яре III и II составляют 1,4 и 2,3%, Яблона I — 1,1% (см. таблицу).

С производством керамики косвенно связаны инструменты, употребляемые в обработке минеральной краски-охры: песты, краскотерки, скобели разных типов. Подобные изделия обнаружены в Жора-де-Сус (1,6%), Яблона I (0,5%), Раковец (0,9%), Сорока-Озеро (1,2%) и Гура Кэйнарулуй (2,7%). Керамическое производство, таким образом, в среднем Триполье рассматриваемого региона достигло сравнительно высокого технико-технологического и культурного уровня развития с возможным возникновением гончарных центров и, следовательно, специализированного обшинного ремесла.

Ведущее место в сфере производств занимали обработка шкур и выделка кож. Почти во всех исследуемых поселениях использовались разнообразные инструменты, применяемые на различных стадиях производственного процесса. В орудийном комплексе наиболее многочисленны скребки, представленные несколькими типами (концевые, концевые-боковые, боковые, языковидные, сегментовидные, округлые и т. д.). Многообразие типов указывает, по всей вероятности, на сложный и специализированный характер производства. Прогрессивным моментом в скорняжном деле явились боковые скребки, с помощью которых обработка шкур велась на более широких площадях и участках, ранее не затрагиваемых орудиями⁴⁵. Этот тип орудия представлен во всех комплексах, хотя в количественном отношении он уступает концевым и концевым-боковым скребкам. Опыты свидетельствуют, что концевой скребок в рукоятке обнаруживает вдвое большую эффективность, чем идентичный (без рукоятки) скребок⁴⁶.

На поселении Жора-де-Сус большинство скребков (89,3%) применялись в рукоятке. В меньшем количестве отмечены в Гура Кэйнарулуй, на остальных поселениях они почти отсутствуют. В обработке шкур применялись также двуручные костяные струги, стамески (Жора-де-Сус, Русештий Ной I, Гура Кэйнарулуй) и ножи (Яблона I), однако они на поселениях единичны, кроме Русештий Ной I. Окончательная выделка кож — выглаживание и разминание — производилась костяными или рогами ложилами и разминателями, присутствующими почти во всех наборах. Орудий кожевенного производства в комплексах развитого Триполья исследуемой территории насчитывается от 20 до более 45% (см. таблицу), за исключением Раковцы (15,2%) и Сорока-Озеро (16,9%). Наивысший процент — в наборе Жора-де-Сус (46,5%), что приближает его к коэффициенту раннетрипольского поселения Александровка⁴⁷. Кроме Яблоны I известна мастерская по выделке и изготовлению изделий из кожи на поселении восточнотрипольского ареала Веселый Кут⁴⁸. Если исходить из того, что в индустрии культур Прекукутень, Кукутень, Гумельница, Сэлкуца и Петрешть скребки составляют от 28 до 77%⁴⁹, то можно говорить о ведущей роли кожевенного дела в производственных комплексах исследуемых общностей.

Как уже отмечалось, планиграфические и трассологические данные Яблоны I позволяют отнести костообрабатывающее производство к специализированным отраслям. Кроме того, на поселении Сэрата-Монтеору (урочище Четэуце, фаза Кукутень В)

обнаружена мастерская по изготовлению изделий из рога⁵⁰. В Болгарии на энеолитическом поселении у с. Хотница в жилище 8 найдена мастерская по изготовлению костяных идолов⁵¹. С этой отраслью связан богатый набор инструментов (скобели, строгальные ножи, пилки, развертки, сверла и т. д.) для обработки кости и рога. Исходя из ассортимента костяных и роговых изделий и их количества на поселениях, можно утверждать, что костообрабатывающее производство было направлено главным образом на изготовление орудий (мотыг, землекопалок, шильев, орнаментиров и др.). В значительно меньшем количестве производились бытовые (сосуды, ложки) изделия и украшения. На изготовление последних указывают подвески из цельных клыков кабана, костяные прямоугольные пластины из Русештий Ной II⁵² и ожерелья из зубов оленя, найденные вкладах из Хэбэшешть⁵³ и Городница II⁵⁴.

Статистические данные показывают, что роль обработки кости, рога в сфере производств возрастает. В Триполье VI (Поливанов Яр III, Жора-де-Сус) эта отрасль относится к малозначимым, а на некоторых поселениях Триполье VII (Яблона I и XV — 18,8% и 18,9%, Гура Кэйнарулуй — 14,8%) ее удельный вес значительно увеличивается. Таким образом, костообрабатывающее производство развитого Триполья в этом регионе относилось к специализированным ремеслам и играло существенную роль в производстве орудий, бытовых предметов и украшений.

Важное значение в хозяйстве трипольских общин имела обработка дерева. Об этом можно судить прежде всего на основании анализа остатков жилищ и орудий, свидетельствующих о широком применении дерева в строительном деле, изготовлении саней, мебели и т. д. В Яблоне I при сооружении полуземлянок использовались столбы диаметром 10—25 см для поддержания кровли. На это указывают выявленные ямы по углам жилищ. В строительстве наземных жилищ применялось продольно расколотое дерево толщиной 8—14 см, отпечатки которого зафиксированы в Гура Кэйнарулуй, Мырзешть, Петрошань⁵⁵. Иногда употреблялись цельные кругляки диаметром 35—40 см (в Куконештий Веке, Дуруитоаря Ноуэ ши Веке⁵⁶) или доски (Раковце⁵⁷ и Гура Кэйнарулуй)⁵⁸. Кроме того, в конструкции жилищ, в частности при сооружении каркаса стен, применялись прутья (судя по глиняным отпечаткам) толщиной 1—3 см.

Из дерева изготавливались оправы для серпов, рукоятки для мотыг, топоров и др. Как предполагает Г. Тодорова, рукоятки для топоров делались из кизила, они были короткими и достаточно прочными⁵⁹. В Городнице-Городнице и Тальянки⁶⁰ найдены глиняные модели деревянных саней, позволяющие говорить о существовании транспорта у трипольцев. О мебели трипольских племен этого времени свидетельствуют глиняные модели столиков, кресел, стульчиков. Так, столики на четырех ножках обнаружены в Жора-де-Сус, Русештий Ной I, Дуруитоаря Веке⁶¹. На изготовление кресел указывает глиняная модель кресла из Липкань, стульчиков-модели из Незвиско⁶².

Аналогичные находки известны в культуре Кукутень⁶³. Набор деревообрабатывающих орудий свидетельствует об использовании трипольцами в обработке дерева различных операций: скобление, пиление, сверление, строгание и т. д. Инструменты, связанные с этой отраслью в Жора-де-Сус составляют 4,7%; Гура Кэйнарулуй — 17,8; Яблона I и XV — соответственно 8,9 и 9,8% (см. таблицу). Таким образом, деревообрабатывающее производство в хозяйстве трипольских общин играло значительную роль, обеспечивая их потребности в строительстве жилищ, изготовлении орудий труда, транспортных средств, мебели и т. д.

Об изготовлении одежды, обуви и бытовых предметов можно судить по орудиям труда, антропоморфным изображениям на сосудах и орнаменту на антропоморфных терракотах. В этом производстве употреблялся определенный набор инструментов, состоящий из шильев, проколов, игл, лошил для обработки швов на коже, штампов для нанесения орнамента и др. Как правило, они сделаны из кости и рога. Почти во всех поселениях преобладают шилья. В орудийном комплексе инструменты, связанные с производством указанных изделий, немногочисленны, а в Жора-де-Сус и Раковце и вовсе отсутствуют.

Антропоморфные изображения на сосудах, способствовавшие реконструкции одежды трипольцев, обнаружены в Петрень⁶⁴, Траян-Дялул Фынтинилор, Гелешть, Жванец, Вэрвэреука XV, Брынзень II, Костешть IV и др.⁶⁴ Несмотря на некоторые различия (за исключением фигуры из Петрень), их можно объединить в одну группу, характерным признаком которой является битреугольность. По оформлению треугольников выделяются несколько подгрупп: с ооконтуренными треугольниками; с заштрихованными; с полностью окрашенными; с полностью окрашенными треугольниками и короткими вертикальными линиями в нижней части (бахрома). Предполагается, что битреугольный силуэт воспроизводит одежду типа платья с короткой юбкой⁶⁵, хотя имеются и возражения против такой интерпретации⁶⁶. Следует, очевидно, принимать первую гипотезу, а выделенные нами подтипы свидетельствуют скорее всего о разнообразии оформления женского платья. Некоторые детали одежды воспроизводят антропоморфные терракоты: вырезы ворота, поясы, набедренные повязки и по своему оформлению они сравнительно разнообразны⁶⁷. Данных об одежде мужчин практически нет, за исключением изображений на терракотах перевязей в виде шнура, широкой ленты или двойной линии⁶⁸. Экспериментально была изготовлена одежда трипольцев — юбка с бахромой по подолу и жилет. Раскрой кож осуществлялся кремневыми ножами, шитье — кремневыми проколками и костяными иглами. Опыты показали, что одна женщина могла сшить подобный костюм за 6,5—7 часов⁶⁹.

Некоторые представления об обуви дают глиняные статуэтки. Чаще всего это полувысокие сапожки, сделанные скорее всего из кожи, часто с меховой опушкой по краю, в одном случае — с высоким язычком на голени. Видимо, практиковалась и легкая обувь в виде глубоких, с поднятым задником тапочек и сандалий. Терракоты с подобным орнаментом известны в Ломачинцы-Вишнева, Гелэешты, Кошиловцы и в Мерешеука-Четэуце⁷⁰. Кроме одежды и обуви, трипольцы, вероятно, изготавливали и бытовые предметы (сумки, ремни и др.), однако данных о них нет. С изготовлением обуви, одежды тесно связаны кожевенное и текстильное производства, поставлявшие сырье в виде кож и тканей. Имеющиеся данные позволяют отнести эту отрасль к домашним производствам.

Одной из специфических черт поселений развитого Триполья исследуемого региона является малочисленность пряслиц и ткацких грузил. Для соседних территорий, например Хэбэшешты, пряслища являются обычными артефактами и представлены несколькими типами: конической, округлой и биконической формами⁷¹. В раннем Триполье в Пруто-Днестровье (кроме глиняного грузила из Голеркань)⁷² пряслища и грузила не были известны. В среднем периоде грузила для ткацкого станка зафиксированы в Поливановом Яре III и Куконештий Веке⁷³. Фрагменты пряслиц обнаружены в Мырзешты и Петрошань⁷⁴. В Триполье CI пряслища и грузила встречаются повсеместно (Брынзень IV, Петрень, Вэрвэреука VIII и XV), однако по-прежнему малочисленны⁷⁵.

По этнографическим данным, в Молдове широко применялись деревянные пряслища. Косвенно на это указывают шерстяные нитки из Яблони I и пряжа из волокон растительного происхождения и костяной гребень с шестью зубьями, служивший для расчесывания шерсти из Поливанова Яра⁷⁶. О существовании ткацких станков в это время свидетельствуют и челноки из Яблони I, сделанные из продольно расколотых трубчатых костей. С плетением циновки, сетей и других изделий связаны кочедыки. Они выявлены в Жора-де-Сус и Яблоне I, изготовлены из продольно расщепленных рогов и трубчатых костей. На позднетрипольских памятниках почти повсеместно встречаются на днищах сосудов отпечатки циновки, рогов и др.⁷⁷

Изготовлением украшений трипольские племена занимались на всех этапах развития культуры. Помимо меди, клыков, зубов и костей животных для их изготовления употреблялись также раковины и камень. Наиболее полные представления об украшениях трипольцев дают клады из Кэрбуна, Хэбэшешты, Городница II и Кетрошника⁷⁸. Они разнообразны по ассортименту: пластины, бляшки, ожерелья, амулеты, сделанные из различного сырья. Технология изготовления украшений включала целый цикл операций: пиление, скобление, строгание, расширение отверстий и др.⁷⁹ На это указывает набор инструментов, использованный в обработке раковин и камня. В исследуемых комплексах орудий ювелирного производства входят пилки, сверла, развертки и др. В Поливановом Яре III и II они представляют 2,9 и 6,2%, Жора-де-Сус — 1,6, Раковец — 3, Сорока-Озеро — 6% (см. таблицу). Отметим, что на гумельницком поселении Хыршова в жилище I обнаружена мастерская для обработки украшений⁸⁰. Производство ювелирных изделий свидетельствует о высоком уровне специализированных производств и благосостоянии трипольских общин.

Рассмотренные специализированные и домашние производства среднего Триполья Днестровско-Прутского междуречья указывают на высокий уровень технико-экономического и культурного базиса исследуемых общин. По сравнению с предыдущим периодом появляются новые специализированные отрасли, а ранее известные достигают более высокого уровня развития, свидетельствующего в целом о прогрессе в технике и технологии. Наиболее яркое материальное воплощение достигнутого прогресса является стандартизированная продукция гончарного, металло-, кремне-, костеобрабатывающего и других специализированных производств. В этот период в Подднестровье выделялись, очевидно, общины, занимавшиеся преимущественно кремнедобывающим и кремнеобрабатывающим производствами, обеспечивавшими соседние племена сырьем, по всей вероятности, в виде заготовок.

Прогресс общин развитого Триполья Днестровско-Прутского междуречья, достигнутый в области производящих форм хозяйств, в сфере производств, культуры и социальной структуры, был обусловлен различными факторами, среди которых, на наш взгляд, наибольшее значение имела триада: местный технико-экономический и культурный потенциал, культурные влияния соседних племен и экологические условия региона.

Примечания

¹ Бибилов С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевца. // Материалы и исследования по археологии (МИА) СССР. № 38. М.; Л., 1953. С. 127.

² Рындина Н. В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. М., 1971. С. 137.

³ Пассек Т. С. Костяные амулеты из Флорешты. // Новое в советской археологии. М., 1965.

⁴ Черныш Е. К. Трипольские мастерские по обработке кремня. // Краткие сообщения Института археологии (КСИА) АН СССР. В. III. 1967.

⁵ Рындина Н. В. Указ. соч.

⁶ Бибилов С. Н. О ранних формах ремесленного производства. // Домашние промыслы и ремесла. Л., 1970. С. 5.

⁷ Бибилов С. Н. Древние кремневые выработки в Среднем Подднестровье. // Sbornik Narkodního muzea v Praze. T. XX. 1/2. Praha, 1966.

⁸ Черныш Е. К. Указ. соч.

- ⁹ Попова Т. А. Кремнеобрабатывающее производство трипольских племен (по материалам поселения Поливанов Яр)//Первобытная археология — поиски и находки. Кишинев, 1980. С. 162.
- ¹⁰ Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья//МИА. № 84. М., 1961; Черныш Е. К. Указ. соч.
- ¹¹ Păunescu A. Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României. Buc., 1970; Comșa E. Les matières en usage chez les hommes néolithique de l'actuel terroire Roumain//Acta Archaeologica Carpathica. Krakow. T. XVI. 1976. С. 245.
- ¹² Попова Т. А., Черныш Е. К. Трипольское поселение у с. Бодаки//Записки Одесского археологического общества. Т. II (35). Одесса, 1967.
- ¹³ Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье//Неолит и энеолит Юга европейской части СССР//МИА. № 102. М., 1962.
- ¹⁴ Сорокин В. Я. Раскопки многослойного поселения Мерешовка-Четзуде в 1980 г./Археологические исследования в Молдавии (АИМ) в 1979—1980 гг. Кишинев, 1983.
- ¹⁵ Маркевич В. И. Исследования археолого-этнографической экспедиции//Археологические открытия (АО). 1980 г. М., 1981.
- ¹⁶ Nițu A. Ceramica Cucuteni B de la Miorcani (Botoșani)//Memoria antiquitatis. 1. 1969.
- ¹⁷ Сорокин В. Я. Раскопки многослойного....
- ¹⁸ Черных Е. Н. Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР//Советская археология (СА). № 4, 1978.
- ¹⁹ Рындина Н. В. Древнейшее металлообрабатывающее производство...
- ²⁰ Там же.
- ²¹ Dumitrescu V. ș. a. Hăbășești. Buc., 1954.
- ²² Рындина Н. В. Древнейшее металлообрабатывающее производство... С. 138.
- ²³ Там же.
- ²⁴ Там же.
- ²⁵ Черных Е. Н. Металлургические провинции...
- ²⁶ Рындина Н. В. Древнейшее... С. 134.
- ²⁷ Dumitrescu V., Dumitrescu H., Petrescu-Dâmbovița M., Gostar N. Hăbășești... fig. 23—23.
- ²⁸ Виноградова Н. М. Трипольские племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры. Кишинев, 1983.
- ²⁹ Штерн Э. Р. Доисторическая греческая культура на юге России//Труды XIII археологического съезда. Т. I. М., 1906.
- ³⁰ Маркевич В. И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1981. С. 122—134.
- ³¹ Семенов С. А., Коробкова Г. Ф. Тех-
- нология древнейших производств. Л., 1983. С. 201.
- ³² Мовша Т. Г. Гончарный центр трипольской культуры на Днестре//СА. В. 3. 1971. С. 233.
- ³³ Schmidt H. Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Berlin-Leipzig, 1932.
- ³⁴ Dumitrescu V. ș. a. Hăbășești...
- ³⁵ Comșa E. Caracteristicile și însemnătatea cuptoarelor de ars oale din aria Cucuteni-Ariușd//Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (SCIVA). T. 27. N. 1. 1976.
- ³⁶ Monah D., Cuciș Ș. Așezările culturii Cucuteni din România. Iași, 1985.
- ³⁷ Бибилов С. Н. Раннетрипольское поселение...
- ³⁸ Маркевич В. И. Позднетрипольские племена...
- ³⁹ Цвек Е. В. О времени обособления гончарного ремесла в трипольском обществе//Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг. Тезисы докл. Ужгород, 1978.
- ⁴⁰ Мовша Т. Г. Гончарный центр...
- ⁴¹ Штерн Э. Р. Доисторическая греческая культура...
- ⁴² Мовша Т. Г. Гончарный центр...
- ⁴³ Dumitrescu V. Arta culturii Cucuteni. Buc., 1979.
- ⁴⁴ Сорокин В. Я. Уникальное трипольское орудие//СА. № 3. 1987.
- ⁴⁵ Семенов С. А., Коробкова Г. Ф. Технология древнейших производств... С. 186.
- ⁴⁶ Там же. С. 190.
- ⁴⁷ Скакун Н. Н. Орудия труда раннетрипольского поселения Александровка (в свете экспериментально-трассологического исследования)//СА № 1. 1978.
- ⁴⁸ Цвек Е. В. Исследования трипольских поселений в бассейне р. Горный Тикич//АО 1985 г. М., 1987.
- ⁴⁹ Păunescu A. Op. cit.
- ⁵⁰ Nestor I., Zaharia E. Șantierul arheologic Sarata Monteoru (1954)//SCIV. VI. N 3—4. 1955.
- ⁵¹ Ангелов Н. Работилница за плоски костени идоли в селищната могила при с. Хотница, Търновско//Археология. В. III. Кн. 2. София, 1961.
- ⁵² Маркевич В. И. Многослойное поселение Новые Русешты I/КСИА АН СССР. Вып. 123. М., 1970.
- ⁵³ Dumitrescu V. ș. a. Hăbășești (fig. 41).
- ⁵⁴ Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии//Энеолит СССР. Археология СССР. М., 1982.
- ⁵⁵ Сорокин В. Я. Трипольское поселение у с. Мырзешты//Известия АН МССР. Сер. общ. наук. № 1. 1983; Он же, Исследования у с. Петрошаны//АО 1984 г. М., 1986; Он же, Трипольское поселение у с. Гура Кайнарулуй//АИМ 1983 г. Кишинев, 1988.
- ⁵⁶ Маркевич В. И. Позднетрипольские племена... С. 108.
- ⁵⁷ Черныш Е. К. Трипольское поселение Раковец//КСИА АН СССР. Вып. 134. М., 1973.

- ⁵⁸ Сорокин В. Я. Трипольское поселение у с. Гура....
- ⁵⁹ Тодорова Г. Энеолит Болгарии. София, 1979.
- ⁶⁰ Круз В. А., Рыжов С. Н. Тальянки — поселение трипольской культуры на Буго-Днепровском междуречье//Археология и палеогеография мезолита и неолита Русской равнины. М., 1984.
- ⁶¹ Маркевич В. И. Позднетрипольские племена... С. 112.
- ⁶² Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины...
- ⁶³ Comşa E. Despre obiecte de mobilier din epoca neolitică de pe teritoriul României//Pontica. T. XIII. 1980.
- ⁶⁴ Штерн Э. Р. Доисторическая греческая...; Думитреску Г. Антропоморфные изображения на сосудах из Траяна//Dacia. T. 4. 1960; Cisoş S. Reprezentări antropomorfe în decorul pictat cuctenian de la Ghelăeşti (jud. Neamţ)//MA. T. II. 1970; Мовша Т. Г. Новые данные по идеологии трипольско-кукутенских племен//Первобытная археология: поиски и находки. Кишинев, 1980. Маркевич В. И. Позднетрипольские племена...
- ⁶⁵ Коробкова Г. Ф. Палеоэкономические разработки в археологии и экспериментально-трассологические исследования//Первобытная археология: поиски и находки. Кишинев, 1980.
- ⁶⁶ Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья. Новосибирск, 1983.
- ⁶⁷ Там же.
- ⁶⁸ Там же (рис. 19).
- ⁶⁹ Коробкова Г. Ф. Палеоэкономические разработки....
- ⁷⁰ Погожева А. П. Антропоморфная пластика... С. 126, рис. 22; Сорокин В. Я. Раскопки многослойного ...
- ⁷¹ Dumitrescu ş. a. Hăbăşeşti...
- ⁷² Пасек Т. С. Раннеземледельческие...
- ⁷³ Коробкова Г. Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ юга СССР. Л., 1987; Маркевич В. И. Позднетрипольские племена... С. 113.
- ⁷⁴ Сорокин В. Я. Трипольское поселение у с. Мырзешты...; Его же. Исследования у с. Петрошаны...
- ⁷⁵ Маркевич Т. С. Позднетрипольские племена... С. 114.
- ⁷⁶ Пасек Т. С. Раннеземледельческие ... (рис. 32—3).
- ⁷⁷ Маркевич В. И. Позднетрипольские племена С. 116.
- ⁷⁸ Сергеев Г. П. Позднетрипольский клад женских украшений из с. Кетрошика//Труды Государственного историко-краеведческого музея. В. 2. Кишинев, 1969.
- ⁷⁹ Семенов С. А., Коробкова Г. Ф. Технология древнейших ...
- ⁸⁰ Галбену Д. Неолитическая мастерская для обработки украшений в Хыршове//Dacia. VII. 1963.

IN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

Ion I. Jarcuțchi,
Vladimir I. Mischevca

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ACTUL DIN 1812 (II)*

Din punctul de vedere al aspirațiilor, intereselor și valorilor naționale ale moldovenilor actul din 1812 se prezintă ca un fenomen istoric cu multiple consecințe negative, un act dramatic în istoria Moldovei. Dar din partea Imperiului Rusiei acțiunile par a fi destul de consecvente, reieșind din logica intereselor sale, din însăși esența țarismului. Atât K. Marx și F. Engels, cât și V. I. Lenin au defăimat politica ei externă, menționând în mai multe rânduri, că Rusia țaristă, în deosebi de pe timpurile revoluției franceze, era bastionul și temelia despoției europene unite, devenind reazămul întregii reacții europene, jandarmul Europei⁴⁹. În acest sens putem aminti mențiunea făcută de către V. I. Lenin (până la 1917), că «în special și în Austria, și în Rusia politica atât în timp de pace, cât și în timp de război constă în înrobirea națiilor, și nu în eliberarea lor»⁵⁰. Deoarece «nicăieri în lume nu există o astfel de asuprire a majorității populației din țară ca în Rusia», iar «prin război țarismul caută să mărească numărul națiilor asuprite de Rusia, să întărească asuprirea lor...»⁵¹. «Fiindcă și Austria, și Rusia (Rusia într-o măsură mult mai mare și mai prost decât Austria) se țin numai printr-o astfel de asuprire, intensificând-o prin război»⁵².

Analiza critică a trecutului istoric ne arată că în calea spinoasă a procesului emancipării naționale societatea română a avut să-și întărească cu timpul ferma convingere, menționată deja către 1834, când diplomatul Bois Le Comte, aflat în vizită oficială în Principate, consemna dorința românilor de «a se debarasa, în același timp, și de suzeran și de protector»⁵³. Astfel, orientarea politică spre Rusia, generată ca o reacție antiotomană, treptat se anihilează.

O problemă dificilă în tratarea modului de includere a popoarelor neruse în componența vastului Imperiu al Rusiei o constituie și interpretarea științifică a caracterului și formelor concrete de efectuare a acestui proces complex. E necesar de a se renunța la modul general de interpretare, când aprecierile deveneau comune sau identice pentru toate evenimentele de acest fel⁵⁴. Necesitatea acestui fapt se determină nu numai prin formele concrete de efectuare, dar și prin consecințele de ordin etnico-național ale includerii diferitelor popoare în cadrul Imperiului rus, care în ambele cazuri pot fi diverse. De exemplu, Finlanda. Desprinsă de la Suedia, fiind anexată la 1809 de către Rusia, ea și-a păstrat integritatea națională și autonomia internă, finlandezii constituindu-se ulterior într-o națiune; celelalte țări Baltice, Ucraina, Bielorusia, Georgia și alte state sau teritorii, încorporate în componența Rusiei în condiții istorice diferite, dar care nici pe departe n-au fost chiar atât de univoce, și-au păstrat în rezultatul acestor acțiuni, mai mult sau mai puțin «binevoles», cel puțin integritatea teritorială și națională în cadrul Imperiului rus. Cît privește Moldova, această acțiune (1812), s-a soldat cu scindarea poporului, riul Prut devenind un hotar politic dintre frați și surori de același neam.

Iată de ce, în privința actului din 1812, care a avut un caracter nefast de scindare teritorială și națională a Principatului Moldovei, trezesc cel puțin nedumerire unele opinii expuse în anumite ediții centrale, afirmându-se cum că «...Basarabia a intrat în componența Rusiei, formînd gubernia Basarabia... Reunirea cu Rusia crea condiții favorabile pentru dezvoltarea ei economică și culturală... Etnografic Basarabia n-are nici o atribuție față de România»⁵⁵. Iar «alipirea Basarabiei la Imperiul Rusiei reprezintă reunirea în cadrul lui a întregului popor moldovenesc»⁵⁶ etc. Asemenea afirmări eronate induc în eroare cititorul, deoarece ele, pur și simplu, nu corespund adevărului istoric. Iar în ceea ce privește reîntregirea poporului moldovenesc la 1812, putem constata doar că moldovenilor din partea stîngă a Nistrului, care alcătuiau în mare măsură populația acestei regiuni încorporate la 1791—1793 și se aflau deja timp de două decenii în componența Imperiului Rusiei, li s-au adăugat și moldoveni din interfluvii Pruto-Nistrean. Ceea ce înseamnă, «de jure» și «de facto», scindare, deoarece potențialul uman economic al Moldovei era, de fapt, jumătățit. Potrivit unui document turcesc din acea perioadă, «jumătate dintre supușii plători din gizie**, ai principatului Moldovei, se află în partea de dincolo (stînga.— I. J., V. M.) a Prutului»⁵⁷.

Modul violent de acaparare a teritoriului dintre Prut și Nistru era recunoscut în mod indirect și de către diplomația țaristă. Această concluzie se deduce din analiza convorbirilor de pace de la Giurgiu și București, precum și din argumentele cu care delega-

© Jarcuțchi I. I., Mischevca V. I., 1991

* Sîrșit. Vezi: Revistă de istorie a Moldovei. 1991. Nr. 3.

** Gizie (cizye) — haraci (tribut); capitație; dare cu caracter personal a bărbatilor (capii de familie), percepută numai de la supușii nemusulmani.

ția rusă își întemeia pretențiile teritoriale în Principatele Române și Caucaz. Dacă referitor la Georgia diplomația rusă motiva pretențiile sale teritoriale cu argumentul că unele cnezate au fost primite în supușenia Rusiei în urma solicitărilor conducătorilor lor și, prin urmare, nu pot fi considerate ca fiind cucerite cu forța armii (în art. 6 al tratatului de pace a fost fixată clauza prin care Rusia s-a angajat să retrocedeze Porții teritoriul cucerit cu forța armii)⁶⁸, apoi referitor la Principatele Române unicul argument era cel al «diplomației forței», apelându-se doar la «dreptul de război», adică dreptul celui mai puternic.

În iunie 1811 M. I. Kutuzov în scrisoarea sa către președintele Divanului. V. I. Krasno-Milașevici menționa că «această regiune este ocupată cu forța armii majestății sale imperiale» și împăratul Alexandru I permite «consulilor străini, aflați în Moldova și Țara Românească, să se folosească numai de acele drepturi, care le sînt permise în celelalte părți ale Imperiului Rusiei...» (...«край сей занимается оружием его императорского величества. Государь император позволяет чтобы иностранные консулы, в Молдавии и Валахии находящиеся, пользовались только теми правами, которые дозволяются им во всех частях Российской империи...»)⁶⁹.

E rezonabilă întrebarea, din ce cauză, în argumentarea pretențiilor sale teritoriale, curtea de la Petersburg n-a apelat la solicitările survenite din partea unor cercuri pro-ruse ale boierilor și clerului Moldovei. Din cauza absenței lor în perioada războiului ruso-turc respectiv sau din alte motive? Documentele demonstrează, că în perioada războiului ruso-turc din 1806—1812 astfel de solicitări au fost adresate Rusiei. Astfel, în mai 1807, vornicul Lupu Balș a prezentat comandantului suprem al trupelor ruse din Principate I. Michelson declarația de credință către Rusia a mitropolitului și boierilor moldoveni. La 19 mai 1807 Michelson în scrisoarea adresată mitropolitului Moldovei răspunde laconic, că primește «plecăciune a toată țara aceasta către prestolul Rusiei»⁶⁹. La 27 iunie 1807 douăzeci de boieri și episcopi în frunte cu mitropolitul Moldovei Veniamin Costache (capul partidei filo-ruse din această perioadă) scriau în memoriul adresat împăratului Alexandru I: «Истреби неслосное правление, дышущее угнетением бедному сему народу. Присоедини правление земли сей с Богохранимою державою Твоею, с полезными преимуществами, которые Твоя же власть земле сей утвердила. Да будет одно стадо и один пастырь и тогда, да напомним — сей есть златный век состояния нашего. Сие-то есть, от всея души, общее народа сего, моление»⁶¹.

Fiind necunoscute deciziile aprobate la Tilsit (1807) de către Napoleon I și Alexandru I referitoare la Principate, desfășurarea convorbirilor ruso-turce în privința încheierii armistițiului a provocat agitație în rândurile partizanilor rusofili. Mitropolitul Veniamin și Divanul Moldovei trimite pe boierul Alecu Ianculeu la Movilău (de pe Nistru) ca să-l roage pe generalul Apraksin, care se afla în fruntea unei armate ruse de rezervă, «de a pași» cu oștirea sa de la Nistru la Iași. De asemenea, Divanul își exprimă dorința de a trimite o deputație lui Alexandru I ca să ceară de a nu abandona Principatele, căci «de la turci țara nu are nădejde să capete liniște»⁶².

În curînd, după semnarea armistițiului de la Slobozia, care prevedea evacuarea trupelor ruse și celor turcești din Principate (armistițiul nu a fost aprobat de Alexandru I) și plecarea lui C. Ipsilanti din București, mitropolitul Moldovei Veniamin Costache, din numele boierilor moldoveni la care se asociază și boierii munteni, se adresează către generalul Apraksin cu o scrisoare. El solicită ca acesta să primească și să transmită țarului rus «aceasta cu osîrdie, cu credință și cu adevărul pecetluită jaloabă a noastră» anexată și să ceară învoire «ca să trimitem deputați din partea norodului, ori să se ceară de la noi dovadă credinței noastre, și atunci cu grăbire vom zbura cu aripi către mîntuitorul dumnezeiesc prestol spre a pecetlui cu jurămint credința noastră»⁶³.

În scrisoarea adresată generalului Apraksin, printre altele, se spunea: «Aceasta de acum mai de pe urmă înțrare a oștilor rusești, într-aceste două domnii, care pururea pătimeau fiind supuse ocîrmuirii cei tiranicești, se părea că au dezlegat soarta norodului celui de o credință cu rosienii, asemenea și plecat Măririi Sale cei Împăratești. Fiesce-carele locuitor, văzînd oștile rusești, s-au însuflețit și au bine-cuvîntat soarta sa, socotindu-se și pe sine și Biserica a fi slobodzi de sub jugul cel împilat de dînsul. Însă «auzirea că oștile rusești lasă amîndouă domniile acestea, la toți au deschis rană, și pe fiesce-care l-au adus în spaimă și deznădăjduire» și ca urmare s-a «pus hotărîre ca de la fața a toată țara să trimitem deputați la împărateasca a Sa Mărire». În continuare se susținea că «cererea noastră aceasta nu din vre-o deșartă fantazie se naște, ci din cea din lăuntru simțire și este aceasta: că sprijineala a Împăratești Sale Măririi este adevărat calea spre fericirea patriei acestia; dar primirea și împreunarea ei cu imperia... este însăși fericirea cea adevărată. Toată țera gata este a cădea la picioarele împărateștii Sale Măririi, norodul și credința strigă cerînd mîntuire, fără de care credință, cîntea și însăși viața noastră nu este fără de griji». Această solicitare era motivată prin faptul că, după cum afirma mitropolitul Veniamin Costache, «împărăția turcului rupîndu-se acum de supărările ei cele din lăuntru, putea-va oare ținea dreptățile tractaturilor chiar de ar și voi a le păzi, despre părțile acelor ce sînt împotriviți ocîrmuirii ei» și că în această situație acțiunile rebelilor la hotarul Principatelor (peste Dunăre — I. J., V. M.) prezintă un pericol mare pentru securitatea locuitorilor din Principate. Situația critică a principatelor se complică și prin faptul că «două aceste domnii n-au nici oști, nici întrebuintarea armelor fiind oprită de stăpînirea ce ne-a cîrmuit pînă acum, iar varvarii ce sînt împrejurul nostru, această curmare ce s-a făcut buimăcării lor prin războiul acesta acum o pun în vinovăția liniștitului, ticălosului norodului nos-

tru și iată că sabia răsplătirii este gata asupra noastră, iată aceasta este cea adevărată pricină a neodihnei noastre». Al doilea motiv ce a determinat adresarea cu solicitarea dată era faptul că asemenea precedent deja a fost în istorie — se avea în vedere includerea Georgiei și Imeretiei în componența Rusiei imperiale⁶⁴.

Prin scrisoarea din 30 august 1807 Apraksin răspunde mitropolitului și boierilor Moldovei că transmise imediat originalul scrisorii împăratului Rusiei⁶⁵. În raportul către Alexandru I generalul Apraksin comunică că «cinstiții moldoveni», cu care conversase au exprimat dorința «de sub ocîrmuirea Domniilor doresc ...să fie slobozi... și însuși locuitorii ai Moldovei și ai Valahiei mai mulțămiiți sunt ocîrmuindu-se Mitropolitul și de Divan». În continuare el își exprimă opinia că «mai cu plecare către Rusia decît norodul acesta al Moldovenilor altul nu poate să fie, și unirea lor către Rusia spre slavă și folos este de trebuință, care... acum este și ocaziunea cea mai lesnicioasă»⁶⁶.

Neavînd la dispoziție «scrisoarea originală», am apelat la opinia lui N. P. Rumeanțev, ministrul de externe al Rusiei, care a interpretat conținutul ei ca fiind drept «dorința generală a ambelor principate de a se alipi la Rusia»⁶⁷. La prima vedere s-ar părea că ar fi fost firesc ca diplomația țaristă, posedînd astfel de documente, să apeleze la ele în argumentarea pretențiilor teritoriale. Dar aceasta n-a avut loc. De ce? Fără o studiere specială și detaliată e dificil de lămurit acest fapt și de dat un răspuns exhaustiv. Bazîndu-ne pe cele expuse mai sus și reieșind din însăși logica internă a principiilor și tacticii politicii externe promovate de Rusia în Sud-Estul Europei, noi am putea expune doar unele considerații ce ar reflecta într-o oarecare măsură evenimentele dramatice din acel început de veac.

Guvernul țarist a început acest război în toamna anului 1806, declarînd oficial marilor puteri europene, că ocuparea militară a Principatelor este temporară, urmărind unicul scop de a readuce Poarta Otomană la restabilirea fostelor relații, în baza acordurilor semnate. «Нет ни малейшего намерения завоевать что бы то ни было у Турции» — declara răspicat ministrul de externe al Rusiei⁶⁸. Totodată în manifestul lui Alexandru I către populația Moldovei și Țării Românești, datat cu 12 (24) decembrie 1806, se spunea că «această trimitere a oștilor noastre nu numai că nu este întovărășită cu nici o necuviință de războiu străin, dar încă are temeiul a întîmpina și a apăra interesele noastre și ale voastre... Ori și cum vor fi întîmplările, noi făgăduim a vă pricinui desfătare în toate privilegiurile înaltei noastre ocrotiri»⁶⁹.

Dar, promovîndu-și abil politica sa externă, pozițiile Rusiei au suferit modificări esențiale, deoarece cele declarate nu mai corespundeau celor promovate. Ocupînd Principatele Române, țarismul a decis de a le incorpora, stabilindu-și noul hotar pe Dunăre.

În urma înțînirii de la Tilsit dintre Alexandru I și Napoleon I și acordurilor semnate de ei la 27. VI (7. VII) 1807 s-au delimitat sferile de influență în Europa. Distrusă în două companii Rusia a dobîndit teritorii noi pe contul foștilor săi aliați și a încheiat alianță cu Napoleon pentru împărțirea lumii: «Lui Napoleon — Occidentul, iar lui Alexandru — Orientul»⁷⁰. Prima roadă a acestei alianțe a fost cucerirea Finlandei (1809). Însă Finlanda era doar un preludiv. Scopul lui Alexandru rămînea permanent — Constantinopolul. Referindu-se la aceste evenimente, K. Marx în însemnările sale despre români menționa: «în timp ce românii manifestau atîta recunoștință oarbă, țarul la Tilsit reclama teritoriul lor. Dar acest teritoriu era prea aproape de Constantinopol și Napoleon nu voia să predea cheia a două continente»⁷¹.

A urmat apoi întrevvedere de la Erfurt, unde s-a semnat la 30. IX (12. X) 1808 Convenția secretă, conform căreia Napoleon a acceptat incorporarea Principatelor Române de către Rusia. După cum menționa F. Engels: «В Тильзите и Эрфурте Наполеон твердо обещал ему (lui Alexandru I — I. J., V. M.) Молдавию и Валахию и подал надежду на раздел Турции, за исключением, однако, Константинополя»⁷². Astfel, cînd către 1807—1808 Rusia, pe de o parte, a obținut pentru această anexare asentimentul celei mai mari puteri din Europa — al Franței, iar pe de altă parte, a reperat și anumite succese asupra turcilor (ocupînd capitalele Principatelor Române și majoritatea teritoriului lor), încheindu-se armistițiul de la Slobozia (1807—1809), ea a căutat pe toate căile să nu cedeze în nici un caz pozițiile cucerite, insistînd asupra cedării ambelor Principate.

Este evident că în asemenea condiții, cînd Petersburgul își promova politica «*uti possidetis*»* — înclinîndu-i pe otomani să înceapă negocieri de pace în situația, cînd Principatele Române erau deja *de facto* ocupate de ruși și trebuia doar *de jure* să se confirme această stare de lucruri, diplomația rusă nu mai avea nevoie să-și amintească de privilegiile, drepturile sau doleanțele românilor, iar către 1811—1812, în situația cînd imperiul era de acum presat de timp în fața iminentului pericol din partea Franței napoleoniene, aflîndu-se într-o conjunctură internațională nefavo-

* *Uti possidetis* (lat.: după cum posedăți, stăpîniți) — termen diplomatic ce se referă la stăpînirea «de facto» a teritoriilor. Situație stabilită în rezultatul înaintării armatelor beligerante, ocupației militare, anexării etc.

tabilă și ne mai fiind în stare, sau cel puțin ne mai fiind sigură că va reuși să anexeze în corpore Principatele — nici nu era cazul să se apeleze la adresele survenite din partea anumitor cercuri ale societății române, odată ce nu se prevedea, cel puțin, integritatea teritorială a acestor state luate sub protecție, și garantarea celor declarate.

În general, problema principală, cea a noului hotar dintre imperiile angajate în acest conflict, a evoluat esențial. Inițial, Rusia cerind Dunărea, iar Poarta Otomană Nistrul, linia de frontieră s-a stabilit, în final, pe trupul viu al țării — r. Prut, purtându-se însă discuții lungi și controversate în jurul mai multor variante în ceea ce privea condiția de bază — «să fie hotar unul din fluviile care să merite să devină hotar»⁷³.

Diplomația otomană în vara anului 1811 amintea diplomației ruse: «Pe cînd înainte de război, din partea înaltului Devlet se proceda cu cea mai mare prietenie, împărăția Rusiei a venit pe neașteptate la hotarele împărăției noastre și a ocupat prin viclesuguri și prin intrigi cetățile și cele două țări (Moldova și Țara Românească — I. J., V. M.). De aceea este clar că voința hotărîită a înaltului Devlet de a restabili hotarele vechi va atîrna în balanța bunăvoinței»⁷⁴. Afirmîndu-se, totodată, că «în orice situație» și «în orice caz, integritatea proprietății este clară, ceea ce însemna că nu se renunța la «proprietatea sa»⁷⁵, iar această vorbă «despre hotar pe Dunăre», fiind calificată drept o «vorbă prea învechită»⁷⁶, totuși ulterior otomanii au propus «una din cele două variante: cedarea Hotinului și a teritoriului său sau, dacă se va socoti potrivit, să se dea despăgubiri de război»⁷⁷.

Însă în octombrie 1811, cînd o parte din armata otomană, fiind încercuită în nordul Dunării (în apropierea Ruscucului) și nu mai rămăsese o «altă cale decît cea de a se găsi, în grabă, o modalitate de a se încheia pacea»⁷⁸, s-a propus «de nevoie, ca riul Siret să devină hotar...»⁷⁹.

În ceea ce privește evoluarea pozițiilor țarismului în această problemă de bază către 1811, amintim că președintele Consiliului de Stat, ministrul afacerilor externe al Rusiei contele N. P. Rumeanțev îi scria la 6 (18) iunie lui M. I. Kutuzov, comandantului-șef al Armatei Dunărene: «Хотя е. в-во и не перемѣняет мнения своего, что на случай трактования о мире первая и главнейшая цель наша должна быть утверждение за нами обоих княжеств и что никакие другого рода приобретения замѣнить того не могут...»⁸⁰. Totuși în vederea grăbirii și definirii negocierilor propunea: «...Может быть, для нас полезнее для совершенной развязки дел следующую перемену: чтобы требовать уступку Молдавии на реке Серет, взамен же за остальную часть сего княжества и за всю Валахию, чтобы Порта нам заплатила, буде не можно более, то хотя двадцать миллионов пиастров?»⁸¹.

În continuare se menționa că «granița pe r. Siret a fost recunoscută întotdeauna» de către Alexandru I drept «cea mai bună pentru Rusia» («признаваема за наилучшую для России»), însă dobîndirea celor două principate ar permite Rusiei căpătarea unui mod convenabil pentru un eventual schimb util cu Austria («приобретение обоих княжеств оставляло бы в наших руках способ сделать какой-либо выгодный промен с Австриею»). Deoarece, cedîndu-i acesteia Țara Românească în schimbul altei regiuni, sau chiar dacă un astfel de schimb («промен») n-ar fi avut loc, avînd însă posibilitatea de a-i propune Austriei acest principat, fie prin cedare sau schimb țarismul își păstra astfel o influență permanentă și dură asupra sistemului politic al cabinetului vienez. legîndu-l de Rusia («имея возможность предлагать ей постепенно Валахию в виде ли уступки или обмена, сохранили бы мы чрез то всегда сильнейший вес в политической системе венского кабинета и надолго бы его к себе привязали»)»⁸².

Puțin mai tîrziu, la 21 iunie 1811, N. P. Rumeanțev, într-o scrisoare, de asemenea secretă, către M. I. Kutuzov i-a scris să refuze de a duce negocieri cu diplomația otomană dacă negocierile mai continuă să insiste asupra restabilirii «vechilor hotare», deoarece «provinciile pe care le cerem ca să fie recunoscute ca fiind ale Rusiei, în esență, deja se află în stăpînirea ei, și sînt ocupate de trupele ruse, de aceea intenția fermă a Rusiei era «de a apăra aceste provincii ca pe proprietatea noastră (a Rusiei — I. J., V. M.), iar dacă Poarta se opune, dorind să-si reîntoarcă și acestea (Principatele — I. J., V. M.) să încerce atunci a face acest lucru cu forța armelor sale»⁸³.

Ulterior, deja la prima convorbire oficială de pace dintre delegațiile otomană și rusă de la 1 noiembrie 1811, desfășurată la Giurgiu, diplomația țaristă a înaintat pretențiile sale modificate, căci: «Pentru a constitui unul din preliminările păcii, bas-generalul (M. I. Kutuzov — I. J., V. M.) dorește ca Țara Moldovei, precum și întreg Bugacul, care se numește Basarabia (Serabva — în documentul turcesc — I. J., V. M.) și care se află în lăuntru Moldovei, rămînînd statului Rusiei, între cele două state hotarul să se stabilească la hotarul dintre Moldova și Țara Românească (pe r. Milcov — I. J., V. M.) și pe canalul (brațul — I. J., V. M.) Sfîntu Gheorghe de la Dunăre»⁸⁴. Delegația otomană, căzînd de acord cu faptul că «fluviul este hotarul ferit de neazuri», n-a acceptat, însă, ca noua graniță să treacă pe r. Milcov, insistînd pe cel al Siretului»⁸⁵.

La cea de-a doua convorbire de pace de la Giurgiu (2 noiembrie 1811) delegații Rusiei «acceptase ca riul Siret să fie stabilit hotar între cele două state», precum și pe brațul Sulina»⁸⁶. Marele vizir Ahmed-pașa luîndu-și asupra sa decizia fixării hotarului pe r. Siret, totodată nu accepta în nici un caz stabilirea unui nou hotar în Caucaz («Anatolia»)»⁸⁷.

Însă, la cea de-a 12 convorbire de pace (29 noiembrie 1811), cînd s-au produs

schimbări de acte, pe baza noilor scrisori de împuternicire dintr-o parte și alta, delegații otomani au prezentat unele cereri de modificare a preliminarilor în urma refuzului sultanului Mahmud al II-lea de a accepta hotarul pe Siret, așa cum cazuse de acord mai înainte marele vizir⁸⁸. Diplomația otomană accepta de acum doar ca «o parte a râului Prut, devenind hotar între cele două state, să se facă o delimitare dintr-o parte potrivită, pentru ca cetățile Ismail și Chilia, precum și pământurile lor, ca și locurile ce s-ar cuveni potrivit hărții, până la mare, să rămână înaltului Devlet»⁸⁹. Diplomația țaristă a considerat în această privință că, «pretențiile Rusiei nu sînt în afara bunăvoinței, deoarece dacă la început s-a cerut hotarul la Dunăre, ulterior s-a renunțat și s-a acceptat hotarul pe Siret»⁹⁰, și a continuat să insiste și în timpul convorbirilor de la București (ianuarie—mai 1812) ca «rîul Siret să fie fixat hotar între cele două împărății așa cum s-a stabilit la Giurgiu»⁹¹.

Însă, încă în timpul discuțiilor controversate de la conferințele de pace de la Giurgiu marele vizir Ahmed-paşa declara trimișilor lui Kutuzov, sosiți în tabăra sa de la Ruscuc: «Eu vă dau Prutul și nimic mai mult! Prutul sau războiul! Sacrificiile noastre sînt deja enorme. Singur Ismailul vă plătește războiul, iar voi aveți alte patru cetăți și o provincie superbă»⁹².

Diplomația otomană, ținînd foarte bine minte planurile de împărțire a posesiunilor Imperiului otoman urzite de către Franța și Rusia la Tilsit (1807) și Erfurt (1808) nu excludea nici la 1812 pericolul pe care îl prezenta corsicanul Bonaparte, nu numai pentru Imperiul țarist, dar și pentru Poarta otomană. Iată de ce marele vizir era de părerea că «Salvîndu-vă pe voi, ne salvăm pe noi înșine»⁹³.

Împăratul rus, la rîndul său, dorind să-și asigure flancul de la sud al Imperiului, spera să o aibă pe Turcia în calitate de aliat în ajunul iminentului conflict european împotriva Franței napoleoniene. Cu acest scop, moderîndu-și pretențiile sale inițiale, Alexandru I, în rescriptul secret din 22.III.1812 către comandantul trupelor ruse de ocupație din Țările Române M. I. Kutuzov, îi cerea ca, păstrînd în cea mai mare taină finalizarea negocierilor, să se accepte în cel mai rău caz Prutul («В самой же крайности позволяю вам заключить мир положе Прут, по владению оного в Дунай, границею»). Dar această cedare putea fi acceptată doar cu condiția încheierii unui acord de alianță cu Poarta («На сия столь важную уступку, однако же иначе, позволяю вам согласиться, как постановя союзный трактат с Портою») ⁹⁴.

Astfel, soarta poporului și Țării Moldovei, fiind decisă la Petersburg și Istanbul, s-a hotărît, în mare măsură, la masa negocierilor ruso-otomane ce au avut loc la Giurgiu și București. Aceste negocieri au demonstrat clar imoralitatea acestui act, încălcarea drepturilor poporului moldovenesc și obligațiilor atît din partea puterii «suzerane», cît și din partea celei «protectoare». Tactica diplomației otomane de a tergiversa tratativele și de a exploata la maximum încordarea raporturilor franco-ruse, păstrîndu-și propriile interese, precum și tactica țarismului de a cucerii un teritoriu cît mai mare, eliberîndu-și cît mai repede armata imobilizată la Dunăre, au avut drept rezultat acceptarea, în fond, a unui compromis (față de pozițiile inițiale ale părților beligerante), fiind fixat noul hotar pe «trupul viu» al Principatului Moldovei, pe rîul Prut.

Revenind la cele expuse mai sus referitor la scopurile și tactica diplomației ruse, atitudinea ei față de solicitările survenite din partea cercurilor filoruse, menționăm, că în-săși diplomatul rus Iosif Fonton, cel de al treilea împuternicit al Rusiei la convorbirile de pace, a recunoscut «sincer» în mai 1812 că «deși mai înainte țarul Rusiei făcuse tot felul de promisiuni locuitorilor lor (Principatelor Române — *I. J., V. M.*), cu condiția ca cele două țări să-i rămînă lui, totuși, dat fiind că acum va restitui Țara Românească și cea mai mare parte a Moldovei, ele (promisiunile țarului față de locuitorii celor două țări — *I. J., V. M.*) vor rămîne pentru mai tîrziu.

Afară de aceasta, în timp ce boierii celor două țări, trimițînd țarului mahzaruri (din l. turcă: cereri, petiții, reclamații, de obicei colective. — *I. J., V. M.*), solicită fel de fel de lucruri, va trebui să renunțe la ei»⁹⁵. Cu atît mai mult, că cabinetul din Petersburg își dădea, probabil, bine seama că solicitările amintite mai sus nu puteau să servească drept argumente incontestabile. Fiind provenite nu de la organul suprem al țării, ci de la persoane particulare, partizani ai Rusiei, care deși dețineau ranguri înalte în ierarhia statului, dar din punctul de vedere al dreptului internațional aceste adresări nu aveau valoare legitimă, deoarece purtau un caracter oficios. În cazul dat ele exprima doar opinia unui grup de persoane, dar nu și a organului oficial suprem al statului Moldovei, Divanului.

Probabil că și considerațiile de acest ordin au determinat diplomația țaristă să se abțină de la folosirea oficială a acestor solicitări. Mai ales că argumente de acest ordin puteau fi înaintate și de către alte state europene. Partidele filo-franceze, austriece, otomane se adresau deseori Franței, Austriei și altor state cu diferite memorii și proiecte politice de natură similară. Asemenea adresare a fost făcută la 1807 și către Napoleon, în care se menționa că «relele toate vin de la miază-noapte». Sub flamura acestei devize memoriul cerea expres ca țările române să nu încapă sub stăpînirea Rusiei țariste, țară care n-a putut să dea țărilor române conducerea, de care ar avea nevoie — «Bună, dreaptă și stătornică»⁹⁶.

În afară de aceasta, din principate erau expediate la Petersburg și memorii cu un alt caracter. Intr-un memoriu datat tot cu anul 1807, adresat împăratului rus și elaborat în cancelaria lui Constantin Ipsilanti, care în scurtă sa domnie efectivă (decembrie 1806—august 1807) semna documentele oficiale ca «domn al Moldovei și Valahiei» sau «domn

amînduror țărilor, Moldovei și Valahiei»⁹⁷, sînt expuse alternativele soluționării chestiunii acestor Principate, în caz cînd nu ar avea loc încorporarea lor Rusiei.

Deși în memoriul dat se spune că «ar fi fost de dorit ca cele două țări să fie încorporate la Rusia» atenția principală se acorda altei forme de organizare statală și politică a țărilor. Autorul demonstrează că principatele, chiar în interesul Rusiei și al Porții Otomane, trebuie unite într-un singur stat și trebuie să li se alipească și raialele din Basarabia (Bugeacul). Exprîmîndu-se împotriva exploatării țărilor de către domnii fanarioți, cu excepția, desigur, a domnului Ipsilanti, autorul se pronunță pentru alegerea pe viață cu deplină autoritate și ereditate a domnului din pămînteni și chiar de ar fi grec să fie cu moșii și interese familiale în țară. Referindu-se la structura organelor de stat, autorul considera că Consiliul de stat (Divanul) trebuie să devină putere legiuitoare, dar ale cărui hotărîri vor fi sancționate de către țar și de agentul său⁹⁸. Acest proiect corespundea concepției lui C. Ipsilanti care, după cum menționa A. Langeron în memoriile sale, «făcuse proiectul de a se încorona ca rege al Daciei sau cel puțin ca suveran ereditar al Țării Românești și al Moldovei»⁹⁹.

S-a atestat, de asemenea, că în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 boierii care fuseseră la început partizani ai rușilor «doresc o nouă stare de lucruri» («un nouvel ordre de choses») ¹⁰⁰.

Parte componentă a problemei actului de la 1812 este și chestiunea aprecierii politice, istorice și juridice a acestui eveniment. De obicei, în istoriografia sovietică actul din 1812 este caracterizat și definit prin termenul de «alipire». O noțiune ce este, de fapt, împrumutată din terminologia ideologiei țariste și în esența sa exprimă viziunea problemei și aprecierea evenimentului de pe poziții imperiale, a intereselor statului unitar și a teoriei comunității religioase. Termenul «alipire» nu-i adecvat, deoarece atenuază elementul violent, fiind prea neutru. El nu conține în sine o precizare de ordin calitativ, nu redă esența și forma concretă a desfășurării evenimentului în cauză.

Abordînd chestiunea aprecierii adecvate a actului din anul 1812, ar fi necesar să ne referim încă la un moment. În unele studii, în care direct sau tangențial este abordată această problemă, se afirmă, că actul din 1812 prezintă o «consecință firească», un «fenomen logic»¹⁰¹. Considerăm că această teză nu este întemeiată din punct de vedere istoric și e irațională sub aspectul gîndirii logice și al procesului istoric. Existența unei orientări în cercurile politice ale Moldovei către Rusia și speranțele de a găsi în persoana acestei puteri creștine sprijin în mișcarea de eliberare de sub dominația otomană, precum și lupta comună a moldovenilor și rușilor împotriva armatei otomane nicidecum nu presupune fatalitatea și inevitabilitatea includerii Statului Moldovenesc în componența Rusiei, nicidecum nu însemna că Moldova nu avea perspectivă în dezvoltarea sa independentă, o alternativă istorică. De altfel, cum se poate lămuri logic faptul, că consecințele procesului istoric susnumit au devenit «firești» nu pentru întreg poporul moldovenesc, dar numai pentru o parte din el, pentru moldovenii dintre Prut și Nistru și cei din Transnistria.

Deoarece și termenul «eliberare» a fost pe larg utilizat în istoriografia moldovenească, ar fi binevenit să meditam și asupra acestei noțiuni, precizînd unele aspecte. Desigur, reieșind din situația concretă, Moldova orientală (viitoarea Basarabie) a fost încorporată în componența Rusiei imperiale nu în urma războiului moldo-rus, ci în rezultatul războiului ruso-turc. În virtutea statutului său politic, în componența Imperiului otoman Moldova nu era subiect, ci obiect al politicii europene. Fiind vasală Porții otomane, ea a fost exclusă la acea etapă din procesul soluționării chestiunilor legate de raporturile internaționale, de destinul său istoric. Dacă vom ține cont de faptul că raialele din sudul Moldovei (Bugeacul) și districtul Hotin se aflau sub ocîrmuirea directă a autorităților turcești, atunci s-ar putea afirma că acest teritoriu a fost eliberat de sub stăpînirea turcească. Dar, deoarece acest teritoriu istoricește aparținea statului moldovenesc, fapt reconfirmat și de Rusia care, la 1807, a retrocedat Moldovei aceste raiale¹⁰², unde prin ispravnicii numiți se stabilise puterea juridică și ocîrmuirea Divanului, este just să se afirme că, de fapt, Basarabia a fost acaparată integral de la Moldova.

Tocmai de aceea Eminescu spunea: «Basarabia... în 1812 a fost, în actul oficial decesiune, dobîndită de către Rusia de la Poarta Otomană, dar în realitate răpită de la legitîmul și adevăratul său proprietar, care era Moldova»¹⁰³.

Referitor la termenul «emancipare» în ceea ce privește statutul «oblastiei», iar ulterior al «guberniei» Basarabia, menționăm că între anii 1812—1828 ea a avut drepturi de autonomie, autoadministrare internă laică și bisericească, juridică și culturală, ba chiar și anumite libertăți economice, vama comercială de pe Nistru fiind păstrată pînă în 1830. Lichidarea în 1828 a autonomiei ținutale, unificarea și centralizarea birocratică a sistemului de administrare, ignorarea fățișă a tradițiilor și particularităților naționale, desfășurarea procesului violent de rusificare, care se manifestă sub multiple forme, s-au soldat cu stabilirea regimului colonial de oprimare națională. Inițierea și dezvoltarea mișcării naționale este un argument în plus în acest sens.

Actualmente la aprecierea evenimentului din 1812 s-a încetățenit deja termenul «anexare», fiind cel mai adecvat, dar care pînă mai ieri era complet interzis în studiile oficiale ale istoricilor din Chișinău.

Generalizînd, putem susține, că propriu-zis, actul nefast săvîrșit la 16 (28) mai 1812 la «Hanul lui Manuc» prezintă o încălcare de către țarism a angajamentelor declarate, în repetate rînduri, și asumate în calitate de «ocrotitor» al poporului moldovenesc, care, în virtutea situației concrete istorice, vedea în Rusia un sprijin în lupta împotriva domina-

ției otomane și care a suportat mari greutăți, acordind Rusiei asistență în timpul numeroaselor războaie ruso-turce (cazarea și întreținerea trupelor ruse, transportul amunițiilor etc.). Ceea ce mărturisește și în cazul dat despre lipsa de moralitate a autocrației țariste și denotă esența imperialismului rus, care după cum deplîngeau boierii moldoveni într-o anaforă din toamna anului 1812 adresată domnului Scarlat Calimah, a «deosebit din trupul Moldovei partea cea mai bună însușețirea hranei..., poate mai mult decât jumătate de țară, într-un cuvînt, tot cîmpul și inima țării»¹⁰⁴.

Imperiul otoman la rîndul său «nu putea ceda ceea ce nu-i aparținea, după cum menționa și K. Marx, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române. Poarta însăși recunoscuse acest lucru, cînd la Carlovitz, presată de poloni să le cedeze Moldo-Valahia, ea răspunsese că nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulațiile nu-i confereau decît un drept de suzeranitate»¹⁰⁵. Fapt ce a fost reamintit de către diplomația otomană și la 1815, cînd la cererile făcute Porții de către țar și de împăratul austriac de a se acorda independența Serbiei, Poarta a răspuns că nu-i poate acorda acesteia privilegiile pe care le au Țara Românească și Moldova, deoarece Serbia era o țară cucerită cu arma, în timp ce țările române «se sont données des capitulations scrupuleusement observées de tous temps»¹⁰⁶.

Astfel, în lupta europeană de la începutul frămîntatului secol al XIX-lea a fost antrenată și Moldova. Dar, spre deosebire de Rusia, Turcia, Franța și alte mari puteri europene, Principatul Moldovei la acel moment de cotitură istorică n-a fost subiectul, ci obiectul luptei politice, combinărilor diplomatice și scena teatrului de război, fapt care-i confirmat de însuși clauzele tratatului de pace ruso-turc semnat la București în 1812.

În urma celor expuse putem conchide că, după cum modul forțat de efectuare a încorporării Basarabiei în componența Imperiului rus, ce prezintă o exprimare concretă a ambițiilor imperiale ale țarismului, nu poate fi justificat de caracterul precedent al relațiilor ruso-moldovenești, tot așa acest act nu poate nega existența și semnificația reală a acestor raporturi.

Note

- ⁴⁹ *Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, Т. 19. С. 146; Т. 22. С. 11—52; *Ленин В. И.* ПСС Т. I. С. 269; Т. 2. С. 14; Т. 5. С. 30; Т. 17. С. 228; Т. 21. С. 177.
- ⁵⁰ *Ленин В. И. Оп. компл.* Вол. 26. П. 360.
- ⁵¹ *Ibidem.* P. 362.
- ⁵² *Ibidem.* P. 359—360.
- ⁵³ *Hurmuzaki.* Vol. XVII. P. 395; Cf. *Gh. Platon.* Principatele române în relațiile internaționale în perioada regulamentului organic (1830—1834)// *România în istoria universală.* III. P. I. Iași, 1988.—P. 185.
- ⁵⁴ În acest sens amintim cartea lui F. F. Nesterov «Sveazi vremeni», apărută în două ediții (1980, 1984), ce a primit primul premiu și diploma de gradul întâi la concursul Unional al societății «Znanie» ca fiind «cea mai bună lucrare popular-științifică» și în care autorul fără nici un echivoc afirmă, că «...характерной и отличительной чертой Московского государства и Российской империи было действительно добровольное вхождение в их состав целого ряда народов, заселяющих огромные области: Белоруссии, Украины, Молдавии, Грузии, Армении, Кабарды, Казахстана и др. История никакой иной европейской или азиатской империи не знает ничего подобного»// *Нестеров Ф. Ф. Связь времен.* М. 1984. С. 95.
- ⁵⁵ *Волкодав И. И.* Воссоединение Бессарабии// *Военно-исторический журнал.* 1991. № 2. С. 87—88.
- ⁵⁶ *Российское законодательство X—XX веков.* Т. VI. Законодательство первой половины XIX в. М., 1988. С. 9—10.
- ⁵⁷ *Relațiile româno-otomane (1711—1821).* Documente turcești/Veliman V. Buc., 1984. P. 712.
- ⁵⁸ *М. И. Кутузов Сб. док.* Т. III. М., 1952. С. 909.
- ⁵⁹ *Ibidem.* P. 427.
- ⁶⁰ *Urechia V. A.* Istoria românilor. Seria 1800—1830. Т. IX. Buc., 1896. P. 175.
- ⁶¹ *Стадницкий А.* Гавриил Банулеску Бодони... С. 39.
- ⁶² *Urechia V. A.* Op. cit. P. 175, 176.
- ⁶³ *Ibidem.* P. 178.
- ⁶⁴ *Ibidem.* P. 176—178; *Стадницкий А.* Op. cit. P. 41—43.
- ⁶⁵ *Urechia V. A.* Op. cit. P. 178.
- ⁶⁶ *Ibidem.* P. 179—180.
- ⁶⁷ *В. П. П. Т. IV.* С. 78.
- ⁶⁸ *Ibidem.* Т. III. P. 380.
- ⁶⁹ *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769—1812).* Кишинев, 1984. С. 198.
- ⁷⁰ *Маркс К., Энгельс Ф. Соч.* Т. 22. С. 28.
- ⁷¹ *Marx K.* Însemnări despre români (Manuscrite inedite), publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann. Buc., 1964. P. 106.
- ⁷² *Маркс К., Энгельс Ф. Соч.* Т. 22. С. 29.
- ⁷³ *Documente turcești privind istoria României.* Vol. III. (1792—1812), înțocmit de M. A. Mehmet. Buc., 1986. P. 289.
- ⁷⁴ *Ibid.* P. 274.
- ⁷⁵ *Ibid.* P. 277.
- ⁷⁶ *Ibid.* P. 278.
- ⁷⁷ *Ibid.* P. 288.
- ⁷⁸ *Ibid.*
- ⁷⁹ *Ibid.* P. 290.
- ⁸⁰ *ВПР.* Т. VI. М., 1962. С. 129.
- ⁸¹ *Ibid.*

- ⁸² Ibid.
- ⁸³ М. И. Кутузов Сб. док. Т. III (1808—1812). М., 1952. С. 465.
- ⁸⁴ Documente turcești privind istoria României. Vol. III. P. 293.
- ⁸⁵ Ibidem. P. 293—294.
- ⁸⁶ Ibid. P. 296—298.
- ⁸⁷ Ibid. P. 304.
- ⁸⁸ Ibid. P. 326—327.
- ⁸⁹ Ibid. P. 328.
- ⁹⁰ Ibid. P. 333.
- ⁹¹ Ibid. P. 335.
- ⁹² Hurmuzaki. Documente privitoare la istoria românilor. Vol. III. Supl. I. (1709—1812). Buc., 1897. P. 368.
- ⁹³ Ibidem.
- ⁹⁴ М. И. Кутузов/Сб. док. Т. III. С. 851.
- ⁹⁵ Documente turcești... Vol. III. P. 340.
- ⁹⁶ Virtosu E. Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807//Studii. Revista de istorie. 1965. N 2. P. 406.
- ⁹⁷ Panaitescu P. P. Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc. 1806—1810. Buc., 1933. P. 19; Urechia V. A. Op. cit. P. 101, 131.
- ⁹⁸ Panaitescu P. P. Op. cit. P. 72—86.
- ⁹⁹ Ibidem. P. 9.
- ¹⁰⁰ Ibidem. P. 20.
- ¹⁰¹ Россия и освободительная борьба... С. 268.
- ¹⁰² Ibid. P. 220—221.
- ¹⁰³ Eminescu M. Elementul istoric și veniturile care decid soarta poporului român//Nistru. 1989. N 9. P. 134.
- ¹⁰⁴ Politica externă a României. Dicționar cronologic. Buc., 1986. P. 97.
- ¹⁰⁵ Marx K. Însemnări despre români... P. 106.
- ¹⁰⁶ Politica externă a României... P. 97.

LA EDITURA «ȘTIINȚA» ÎN ANUL 1992 VA APARE

Madievski S. A. ELITA POLITICĂ A ROMÂNIEI (1866—1918). — 13 coli. — În l. română. Preț 9 r. 60 c.

Monografia prezintă prima în istoriografia sovietică lucrare integrală despre elita politică a unei țări într-o anumită epocă istorică. Obiectul studiului este grupa social-profesională care era la cîrma statului român în anii 1866—1918. Se studiază componența, căile și principiile formării, metodele ei de acțiune. Pe baza analizei efectuate sînt formulate aprecierile generale ale calităților profesionale și morale ale acestei grupări. Cartea este destinată istoricilor și politologilor, lucrătorilor științifici, profesorilor învățămîntului superior și secundar, studenților, tuturor celor care se interesează de problemele istoriei și politologiei.

Negrei I. A., Nichitici A. N. SIMBOLICA ISTORICĂ A ȚĂRII MOLDOVEI. — 3,5 coli. — În l. română. — Preț 1 r. 00 c.

Pe baza unui vast material documentar și ilustrativ se descriu în ordine cronologică aproape toate drapelele (steagurile) moldovenești cu începere din anii domniei lui Ștefan cel Mare (1457—1504) pînă la unirea Țărilor Române în 1859, se analizează cromatica lor, se urmărește evoluția stemelor de stat ale Moldovei din sec. XIV pînă la mijlocul sec. XIX. Broșura este destinată cercului larg de cititori.

Comenzile urmează să fie trimise pe adresele: 277012. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, 148, librăria «Academniga»; 277012. Chișinău, str. Frunză, 65, librăria «Cartea prin poștă».

RECENZII РЕЦЕНЗИИ

Anatol M. Petrencu

В. М. Опинка. Румыно-французские отношения во второй половине 70-х—80-е годы. Кишинев, 1990

Autorul monografiei — cercetătorul de la Institutul de istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova V. Opincea — a stabilit limita inițială a cadrului cronologic al lucrării sale mijlocul anilor 70. Mai mulți factori obiectivi (destinderea în relațiile internaționale, interesul reciproc al conducerii celor două state în întărirea raporturilor bilaterale, tradiția gollistă, preluată în politica externă a Franței de către noua administrație a acestei țări), cât și subiectivi (definitivarea cursului politic al regimului ceaușist, inclusiv în domeniul relațiilor externe, cointeresarea părții franceze în stimularea «poziției originale» a României în sistemul de alianțe a U.R.S.S. în estul Europei etc.) l-au determinat pe autor să vorbească despre începutul a unei noi etape în dezvoltarea raporturilor dintre România și Franța.

Analiza relațiilor politice (în capitolele I și II) și a colaborării economice (capitolele III și IV) dintre ambele țări a fost extinsă pînă la sfîrșitul anilor 80, inclusiv și perioada imediată de după Revoluția din decembrie 1989 în România. În baza diferitor surse sovietice și străine, dar mai ales române și franceze, autorul a demonstrat că în a doua jumătate a anilor 70 relațiile româno-franceze au reprezentat o continuare logică a colaborării dintre cele două țări stabilite încă la sfîrșitul anilor 60. În această ordine de idei V. Opincea se asociază la opinia exprimată de către ziarul francez «Le Figaro», potrivit căreia la finele deceniului al șaptelea raporturile româno-franceze au fost «bune-într-ălt, încît aceasta a fost în general posibil între țări cu regimuri diferite» (p. 14).

Cercetătorul a efectuat o analiză profundă a cauzelor agravării relațiilor româno-franceze de la începutul anilor 80. Printre ele au fost evidențiate următoarele: înrăutățirea climatului internațional, în special a relațiilor Est—Vest; efectele negative și de amploare pe multiple planuri ale politicii economice ceaușiste; creșterea dependenței României de colaborarea în cadrul C. A. E. R., în special de raporturile economice cu U. R. S. S., fapt care, la rîndul său, a permis Franței să conchidă că România nu va putea promova o politică externă «cu adevărat independentă» (p. 15); încercarea conducerii române de a depăși criza economică din țară pe contul reducerii programelor sociale, a nivelului de trai al populației și a înăsprii regimului politic, ceea ce a provocat vehemente critici din exterior la adresa lui N. Ceaușescu, măcinarea completă a prestigiului internațional al acestuia.

Totodată V. Opincea subliniază că relațiile româno-franceze au avut de suferit și în urma schimbării accentelor în politica externă a Franței care au survenit odată cu venirea lui François Mitterrand la putere. Autorul a demonstrat că începînd cu anii 60 Franța a srijinit mereu acțiunile de promovare de către conducerea României a unui curs deosebit în politica externă (se are în vedere, după cum se menționează în literatura de specialitate atît sovietică, cît și occidentală, deosebit față de cursul comun al țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia, existența unei «disidențe române» în cadrul fostei «comunități socialiste»). Însă, după alegerea lui F. Mitterrand în calitate de președinte al țării Franța s-a dezis de rolul tradițional de «apărătoare» a «independenței» politice a țărilor din Europa de Răsărit (în cazul dat a României) de «hegemonia» U.R.S.S. și a început să întărească legăturile cu acele state, care erau predispuse să efectueze «transformări progresiste» interne în sensul debarasării lor de «modelul sovietic impus de Yalta» (p. 18). Conducerea României n-a fost în stare să aprecieze și să reacționeze adecvat la aceste momente noi în politica externă a Franței. Ceaușescu considera ca și mai înainte că problemele interne nu trebuie să influențeze asupra relațiilor externe. Era de așteptat că în noile condiții România va pierde statutul de «partener privilegiat» al Franței. Autorul a subliniat că deja către mijlocul anilor 80 raporturile româno-franceze s-au deteriorat complet (p. 48).

După cum am mai menționat, capitolele III și IV ale monografiei sînt consacrate aspectului economic al raporturilor dintre România și Franța. Este vorba, în primul rînd, de o analiză amplă a dinamicii și structurii schimbului comercial și a cooperării economice bilaterale în cele mai diverse domenii. Cercetătorul a analizat factorii obiectivi și subiectivi care au determinat dezvoltarea fructuoasă a colaborării economice româno-franceze în a doua jumătate a anilor 70. Vorbind de dublarea volumului comerțului bilateral între anii 1975—1980, autorul a ținut să menționeze că o altă sarcină, formulată de către conducerea română, și anume — lichidarea deficitului comercial în relațiile cu Franța — n-a fost realizată. Pe baza datelor statistice el a demonstrat că deficitul comercial al părții române a fost un rezultat firesc al incapacității acesteia de a asigura

o structură perfectă a exportului său. Spre exemplu, cota mașinilor și a utilajelor în exportul României în Franța era mult mai inferioară cotei produselor petrolifere și a mărfurilor de larg consum. V. Opincea a demonstrat imperfectitudinea exportului românesc în Franța și în comparație cu exportul altor țări est-europene (p. 71—73).

În monografie se menționează că în anii 80 raporturile economice româno-franceze au avut de suferit în urma deteriorării relațiilor politice bilaterale, dar, mai ales, din cauza politicii de «lichidare cu orice preț» a datoriilor externe, promovate cu obstinție de către N. Ceaușescu.

Reducerea drastică a importului, chiar în detrimentul acordurilor deja întocmite, a lezat dureros interesele partenerilor economici din Franța. Astfel, România și-a pierdut definitiv «creditul de încredere» în ochii oamenilor de afaceri din Franța (p. 87).

Analizând la concret cooperarea industrială dintre România și Franța în domeniile construcției de autoturisme (apropo, în lucrare este redată în detalii istoria societății mixte «Oltsit»), aeronauticii, electronicii, telecomunicațiilor etc., V. Opincea relatează, că după o perioadă de dezvoltare intensă în anii 60—70, în deceniul al optulea această formă de cooperare economică practic a încetat să mai existe. Autorul a ținut să demonstreze în detalii că atât din cauza dificultăților din economia română, dar și mai mult grație lipsei tot mai evidente a dorinței francezilor de a colabora cu regimul ceaușist, spre sfârșitul anilor 80 mai multe proiecte de cooperare bilaterală au rămas doar pe hîrtie, unele societăți mixte au dat faliment, eficacitatea altora s-a dovedit a fi sub orice critică. Încercările diplomației române de a influența asupra poziției Franței în vederea ameliorării situației create nu s-au soldat cu rezultatele scontate (p. 90).

Merită atenție faptul că pe parcursul întregii lucrări autorul a privit dezvoltarea raporturilor româno-franceze în contextul evoluției evenimentelor din viața internațională, în special a relațiilor Est-Vest. Tocmai reieșind din aceasta, considerăm că nu vom risca susținând că multe concluzii ale lucrării recenzate sînt capabile să contribuie la înțelegerea mai profundă a dezvoltării relațiilor româno-franceze, cît și a întregii logici a vieții internaționale, a raporturilor dintre țările est-europene și occidentale și nu numai în perioada examinată. În această ordine de idei vom menționa, în special, rezultatele analizei relațiilor româno-franceze după 1985, pe parcursul căreia autorul a formulat generalizări, ce țin de evoluția politicii externe a țărilor «comunității socialiste» est-europene și a principalelor puteri occidentale (p. 50—55). Vom accentua, de asemenea, că fără a ignora noile realități, autorul încheie lucrarea pe o notă optimistă și care se bazează pe aprecierea deschiderii României spre o colaborare fructuoasă cu toate țările lumii, deschidere care a devenit posibilă odată cu înălțurarea de la putere a lui N. Ceaușescu, cît și pe rezultatele unei examinări minuțioase a primelor realizări în raporturile româno-franceze după Revoluția din decembrie 1989.

Lucrarea recenzată nu este lipsită și de unele neajunsuri. Considerăm că monografia ar fi avut de cîștigat doar dacă autorul ar fi evitat unele repetări (spre exemplu, aceeași concluzie despre deteriorarea relațiilor româno-franceze la mijlocul anilor 80 se întîlnește la paginile 24, 26 etc.). Logica expunerii l-a silit pe autor să depășească de mai multe ori cadrul cronologic determinat pentru cercetare. În acest context considerăm că ar fi fost binevenită o expunere succintă a istoriei raporturilor româno-franceze într-un capitol aparte. Mai ales că la acest subiect autorul ar fi avut să spună destule lucruri interesante.

Desigur, aceste obiecții nu diminuează valoarea științifică și practică a monografiei. Lucrarea este destinată specialiștilor în domeniul politicii externe, profesorilor și studenților facultăților de istorie, tuturor celor care se interesează de politica externă a României și Franței.

Л. П. Заболотная

Молдавский феодализм. Общее и особенное. / Отв. ред. [П. В. Советов]. Кишинев, 1991

Вышел в свет очередной тематический сборник научных трудов подготовленный историками, сотрудниками Института истории АН РМ. Это седьмой по счету сборник, в составе подобных изданий, опубликованных в 70—80-е гг. и посвященных различным теоретическим и конкретно-историческим вопросам истории средневековой Молдовы. Настоящая книга охватывает также весьма широкий спектр проблем античной истории, но главным образом — социально-экономического, политического, культурного и правового развития Молдовы в средние века.

Сборник открывает статья Н. Чаплыгиной «Ареал романизации и проблема античного наследия в истории Молдовы». В ней особое внимание уделено освещению одного из самых дискутируемых вопросов молдавского антиковедения — роли римского завоевания в истории Карпато-Дунайского региона и связанный с этим процесс взаимодействия римской и провинциальных культур. Н. Чаплыгина пытается установить общие черты и основные направления романизации в придунайских провин-

циях Дакии, Мезии и Панонии. Особый интерес вызывает стремление автора выявить критерии романизации, своеобразие развития отдельных провинций, учитывая, что на них большое влияние оказывали соседнее население «варварской» периферии. Н. Чаплыгина высказывает мнение, что на территориях, которые не входили в состав Римской империи и не находились под ее контролем, проживало и население, заселявшее большую часть Днестровско-Карпатских земель. На наш взгляд, данное утверждение достаточно спорное.

Статья Н. Д. Руссева «Городские центры Днестровско-Дунайских земель и Золотая орда (моменты и ареалы эволюции)» — основана на обширном нумизматическом, археологическом и этнографическом материалах. Автор впервые в молдавской историографии рассмотрел вопрос о периодах обращения монет в городах Нижнего Поднестровья и Нижнего Придунавья. Им установлены четыре монетных двора (Крым, Санджак, Сарай ал Джедид и Шехр ал Джедид), а также пять периодов в экономической и политической жизни городских центров указанного региона и находившихся в сфере господства джучидов.

Н. Д. Руссев предпринял также попытку типологизации политико-экономического статуса городов, оказавшихся в орбите Золотой Орды, и предложил соответствующую их классификацию: Старый Орхей, Костешты — собственно ордынские центры; Силистра, Килия — города, испытавшие определенное влияние государства джучидов, Белгород, Исакача, Нуфэру и др. — занимавшие промежуточное положение между названными группами городов и периодически входившими то в одной, то в другой (с. 60—61). Автор составил многочисленные таблицы, схемы и диаграммы, а также карту «Ареалы денежного обращения и городские центры», что, на наш взгляд, значительно облегчит читателю усвоение изложенного материала.

Представляется, что данная статья могла бы только выиграть, если Н. Д. Руссев пошел бы на более смелое теоретическое обобщение накопленного им фактического материала, и попытался бы выявить особенность изучаемой эпохи на фоне раннефеодального периода.

Особое место в сборнике занимает статья Л. Л. Полевого — «Проблема возникновения городов феодальной Молдовы (история изучения, его результаты и перспективы)». В ней освещена история изучения проблемы возникновения городов Молдовы от средневековых летописцев до современной отечественной историографии. Автор подчеркнул необходимость перехода от изучения градообразования по отдельным поселениям к системному исследованию формирования и эволюции городской сети в целом. Им высказано соображение о том, что складывание городской сети происходило одновременно и во взаимосвязи с формированием общественно-политической структуры молдавского феодализма. Следует особо выделить интересные историко-сравнительные параллели общих и особенных черт возникновения средневековых городов Молдовы и ряда стран Европы, что является существенным шагом вперед в решении поднятых вопросов.

«Общие и особенные черты в положении Молдовы и стран Балканского полуострова в системе господства Османской империи (до конца XVI в.)» — статья, принадлежащая перу Г. В. Гонца. На основе сравнительно-исторического метода автор постарался показать этапы османского завоевания Молдовы. Он отмечает, что Молдова, будучи неинкорпорированной территорией, занимала особое положение в системе господства Османской империи (с. 94). Это означает, что наряду с общими чертами политической, экономической и военной зависимости от Османской империи, в отличие от других балканских стран, политико-правовой статус Молдовы носил характер вассалитета, что позволял господарям иметь полную власть внутри страны.

Тематика средневековой культуры освещена в статье А. И. Ешану «Своеобразие исторического пути развития молдавского феодального летописания (XV—XVIII вв.)». Автор предпринял попытку в историко-сравнительном плане показать основные этапы развития молдавской феодальной историографии, дать ее классификацию и систематизацию, отмечая ее своеобразие и особенные черты на каждой ступени развития. Основной вывод автора заключается в том, что зигзагообразный путь эволюции молдавского летописания (от его возникновения во II половине XV в. и до его полного угасания в конце XVIII в.) был обусловлен главным образом установлением и дальнейшим усилением османского господства.

Как известно, под воздействием внешних факторов неизбежны изменения во внутренней жизни страны. Не всегда экономический взлет или упадок совпадает с культурным. Применительно к Молдове в период османского господства этот феномен требует дальнейшего, более глубокого исследования. В этой связи статья А. И. Ешану способна в известной степени восполнить указанный пробел, в частности касательно молдавского средневекового летописания.

В статье члена-корреспондента АН РМ [П. В. Советова] «Общее и особенное в развитии форм молдавского феодализма (какова была в XVI — начале XVIII в. основная тенденция развития податного иммунитета?)» впервые показано, как в XVI—XVIII вв. в Молдове в результате ограничения и ликвидации податного иммунитета происходило ослабление сеньориально-вотчинного строя и утверждение государственного феодализма. Катализатором этого процесса было османское владычество. Важно отметить, что статья основана на большом количестве первоисточников, оснащена приложением, в котором на основании статистической обработки документов установ-

лена динамика издания господарям иммунитетных и льготных грамот XV — первой четверти XVII в., раскрыто содержание этих источников.

Вопросам социальных противоречий в средневековой Молдове посвящена статья И. А. Негрея «Социальные противоречия в молдавском селе во второй половине XVII — середине XVIII в.» В центре внимания автора — бегство крестьян в пределах княжеств. Автор попытался определить причины и особенности этого явления в условиях усиления государственного феодализма, повлекшего за собой существенное изменение хода, характера и направленности социальной борьбы. На основе аналитического изучения накопленного материала автор сделал вывод, что основное направление побегов крестьян внутри княжества было из вотчин землевладельцев (светских и духовных), отстраненных от раздела господствующей в стране централизованной ренты в вотчины служилого боярства.

Следует, однако, заметить, что автор не во всем отошел от традиционного показа взглядов румынских историков XIX — начала XX в. по этому вопросу (А. Ксенопола, К. Джуреску и др.). И. А. Негрей использовал лишь фрагментарные, выборочные их умозаключения, избегая оценок их работ в целом. Представляется также неоправданным отсутствие в статье четкого разграничения между активными и пассивными формами борьбы. Наконец, работа только выиграла бы, если бы автор постарался выявить идеологию и социальную психологию крестьянства, что особенно важно, если учесть, что крестьянство как класс никогда не представляло собой однородную массу.

Большой интерес вызывает статья П. С. Кокырлэ, посвященная истории городов Молдовы — «Ремесленные цехи городов Молдовы и некоторых стран Европы в эпоху феодализма». Автор предпринял попытку выявить черты общего и особенного в структуре и основных функциях ремесленных цехов Молдовы и стран Западной (Германия, Франция) и Восточной (Польша, Украина, Россия) Европы в XVII—XVIII вв. (с. 234). Отметим, что он успешно справился с поставленной задачей, удачно соединив историографический, фактологический и теоретический материалы в единое целое. В статье многие исторические источники исследуются впервые в молдавской историографии по проблемам урбанистики. На их основе П. Кокырлэ показал особенности возникновения ремесленных цехов в Молдове. Однако необходимо отметить, что поскольку со времени написания статьи прошло несколько лет, в исследовании также традиционно не учитывается, что критерием оценки исторических источников и литературы должны быть не личность конкретного автора, соответствие его взглядов марксистской и немарксистской ориентации, а научная ценность их трудов. Поэтому не следует ставить в упрек Н. Йорге и Е. Павлеску их приверженность буржуазной идеологии.

Вопросам права в эпоху развитого и позднего феодализма посвящена работа А. И. Галбена «Некоторые черты молдавского права в период турецко-фанариотского господства». Статья основана на архивных документах и трактует проблемы, связанные с возникновением так называемого местного бессарабского права. Автор исследует также отличительные черты молдавской юриспруденции в 1711—1812 гг. и ряд других вопросов, представляющих большой научный интерес.

В заключение хотелось бы высказать некоторые критические замечания в адрес сборника в целом. В частности, большая часть авторов попыталась установить общие и особенные черты молдавского феодализма, используя лишь метод простого сравнения. По нашему мнению, следовало бы учесть, что особенное представляет собой не что иное как реализованное общее. Поэтому важно было выявить не только аналогии и общие черты, но и определенные закономерности, вызванные региональной спецификой, а также рассмотреть исторические процессы сквозь призму совпадения или несовпадения того или иного признака или типа, соединить в единый сплав фактологический и теоретический материалы. Но и при указанных недостатках представленный читателю сборник являет собой весьма положительный труд, тем более что в настоящее время серьезные научные исследования по истории нашего края остаются пока в дефиците.

IN MEMORIAM



Pavel V.
SOVETOV (1927—1991)

Știința istorică din Moldova a suferit o grea pierdere. S-a stins subit din viață Pavel V. Sovetov, remarcabil savant-medievist, doctor în istorie, profesor, membru corespondent al A.Ș. a Republicii Moldova.

P. V. Sovetov s-a născut la București pe data de 12 noiembrie 1927. A absolvit Facultatea de Drept a Universității din Odesa. În anul 1955 s-a angajat la Academia de Științe a Moldovei de care și-a legat destinul de creație. În cadrul Academiei P. V. Sovetov a parcurs calea de la colaborator științific pînă la savant cu renume și autoritate, lucrările științifice ale căruia ocupă un loc de vază în istoriografia Moldovei.

P. V. Sovetov și-a început activitatea științifică prin cercetări în domeniul gândirii social-politice și juridice din Moldova medievală. Dornic de a pătrunde în profunzimea problemelor abordate, dotat cu o minte perspicace, lucrările sale au extins aria studiilor în domeniul istoriei Moldovei medievale.

O atenție deosebită li s-a acordat în studiile sale problemelor de istorie agrară și social-economică, care și-au găsit reflectarea în monografiile fundamentale «Issledovanie po istorii feodalizma v Moldavii» («Cercetări în domeniul istoriei feudalismului din Moldova». 1972), «Razvitie feodalizma i creștiane Moldavii» («Dezvoltarea feudalismului și țaranii Moldovei». 1983).

Dumnealui a fost unul dintre inițiatorii și alcătuitoarii ediției de documente în mai multe volume, organizatorul și redactorul unui șir de culegeri de articole referitoare la istoria medievală a Moldovei.

P. Sovetov a luat parte la lucrările multor congrese științifice internaționale ale istoricilor. Lucrările sale consacrate problemelor de medievistică au fost înalt apreciate de către specialiștii din țară și de peste hotare.

P. Sovetov a îmbinat cu succes lucrul științific cu activitatea pedagogică. Timp de mai mulți ani sute de studenți de la Facultatea de Drept a Universității din Chișinău au audiat prelegerile sale de istorie a statului și dreptului din Moldova.

P. Sovetov s-a învrednicit de titlul de Laureat al Premiului de Stat al Moldovei (1972, 1983).

În amintirea colegilor și a numeroșilor săi discipoli Pavel V. Sovetov va rămâne pentru totdeauna savantul și pedagogul principal, onest și exigent, pentru care slujirea științei istorice a fost principala vocație a vieții lui.

Andrieș A. M., Corbu H. G., Lupașcu M. T., Șișcanu Gh. V., Lazarev A. M., Țaran A. M., Berejan S. G., Stratievski C. V., Țaranov V. I., Timuș A. I., Udler R. Ia., Țurcanu I. A., Dragnev D. M., Eșanu A. I., Nicolaev Gh. I.

CUPRINS СОДЕРЖАНИЕ

Studii

Исследования

- Babii Alexandru I.* Ideologia iluminismului în Moldova
Мадиевский С. А. Из истории общественно-политической жизни Румынии (1): 3
 личные и межличностные факторы политического успеха в 1866—1918 гг. 12

Comunicări

Сообщения

- Арамэ Е. С.* Законодательная политика молдавских господарей в области уголовного права в XVI—XVII вв. 27
Реулец Л. В. Экономическое сотрудничество Республики Молдова и Восточной Германии (конец 50-х—60-е гг.) 31

Plai natal

Краеведение

- Chirtoagă Ion G.* O palancă și un sat la gura Nistrului. 35
Filip-Lupu G. Mănăstirea Căpriana — ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun 39
Soltan Gheorghe V. Un sat răzeșesc din preajma codrilor: Drăsliceni (I) 44
Haidarli Dan I. Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (IV) 46

Schife documentare

Документальные очерки

- Ivănescu D.* Documente privind participarea României la primul război mondial 52
Сорокин В. Я. Общинные и домашние производства племен среднего Триполья Днестровско-Прутского междуречья 58

In ajutorul profesorilor de istorie В помощь преподавателям истории

- Jarcuțchi Ion I., Mischevca Vladimir I.* Unele considerații privind actul din 1812 (II) 67

Recenzii

Рецензии

- Petrencu Anatol M. B. M.* Опинка. Румыно-французские отношения во второй половине 70-х—80-е годы. Кишинев, 1990. 75
Заболотная Л. П. Молдавский феодализм. Общее и особенное./ Отв. ред. 76
Советов П. В. Кишинев, 1991

In Memoriam

- Pavel V. Sovetov (1927—1991) 79

ВНИМАНИЕ!

СФОРМЛЯЙТЕ ЗАКАЗЫ НА 1992 ГОД!

Заказы направляйте по адресу: Республика Молдова
277012, г. Кишинев,
ул. Штефан чел Маре, 148
Фирма "Академкнига".

Это лучшая гарантия получения любого издания!

Просим выслать _____ экз. журнала _____
(наименование)

№№: _____ по адресу (разборчиво): _____

Подпись _____

Перечень журналов прилагается:

1. ИЗВЕСТИЯ АН РМ. Философия и право. № 1-3. По 6,2 л. Рум. и рус. яз. 1 р. №: 3 р. за год.
2. ИЗВЕСТИЯ АН РМ. Экономика и социология. № 1-3. По 8,0 л. Рум. и рус. яз. 1 р. №: 3 р. за год.
3. ИЗВЕСТИЯ АН РМ. Биологические и химические науки. № 1-6. По 8 л. Рум. и рус. яз. 95 к. №: 5 р. 70 к. за год.
4. ИЗВЕСТИЯ АН РМ. Математика. № 1-4. По 7,5 л. Рус. и англ. яз. 2 р. 50 к. №: 10 р. за год.
5. ИЗВЕСТИЯ АН РМ. Физика и техника. № 1-3. По 11 л. Рус. яз. 2 р. 50 к. №: 7 р. 50 к. за год.
6. ЭЛЕКТРОННАЯ ОБРАБОТКА МАТЕРИАЛОВ. № 1-6. По 10 л. Рус. и англ. яз. 1 р. 94 к. №: 11 р. 64 к. за год.
7. МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ. № 1-4. По 8 л. Рум. и рус. яз. 1 р. 20 к. №: 4 р. 80 к. за год.
8. НАУЧНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛ. № 1-6. По 10 л. Рум. яз. 65 к. №: 3 р. 90 к. за год.

1 r. 20 c.

Indice 76965

CHIȘINĂU „ȘTIINȚA” 1991

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Redactori *P. Andruș, D. Boicu*

Pictor *V. Sisco*

Redactor artistic *E. Mălina*

Redactor tehnic *V. Meriacre*

Corectori *O. Muntean, A. Olari*

Dat la cules 11.09.91. Bun de tipar 05.11.91. Formatul 70×108/16. Coli de tipar conv. 7,0. Impr. conv. 7,7. Coli editoriale 9,17. Hârtie pentru cărți și reviste. Tipar mafi. Caractere litere. Tirajul 5296. Comanda 290. Prețul 1 r. 20 c.

Editura „Știința”, 277028, Chișinău, str. Academiei, 3

Adresa colegiului de redacție: 277612, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, 1

Tipografia editurii „Știința”, 277004, str. Petra Movila, 8